

Claus Fasting: *Utvalgte artikler*, utgave ved Aina Nøding
Det norske språk- og litteraturselskap/bokselskap.no, 2011/2012/2014/2015
ISBN: 978-82-93134-02-2 (digital, bokselskap.no), 978-82-93134-12-1 (epub),
978-82-93134-13-8 (mobi)
Utgitt med støtte fra Norsk kulturråd.

Tekstgrunlaget er *Samlede skrifter*, utgave ved Sverre Flugsrud (3 bind, Det norske språk- og litteraturselskap, Alvheim og Eide Akademisk forlag, Oslo 1963–79) der ikke annet er oppgitt. Tekster fra *Provinzial-Samlinger* (1791) er gjengitt etter [en digital faksimile av Nasjonalbibliotekets eksemplar av originalen](#).

Teksten er lastet ned fra bokselskap.no

Claus Fasting
Utvalgte artikler

Utgave ved Aina Nøding

bokselskap.no/Det norske språk- og litteraturselskap

2011/2012/2014/2015ⁿⁱ

[Introduksjon til Fastings artikler](#)

[\[Det bergenske Magazin\]](#)

[\[Poetiske Samlinger\]](#)

[\[Om Provinzialbladene\]](#)

[\[Responsum over Skuespil\]](#)

[\[Om Encyclopedien\]](#)

[\[Kaptein Cooks reisebeskrivelser\]](#)

[\[Engelsk hagekunst\]](#)

[Hamlet, Prinz af Dannemark](#)

[\[Ey blot til Lyst/Om litteraturkritikk\]](#)

[\[Forord til Provinzialblade\]](#)

[Om Greven av Kerguelens Reyser i Nordsøen](#)

[\[Om barnekopper\]](#)

[\[Anmeldelse av Sophies Reyse/Om romaner\]](#)

[\[Invitasjon til Realskole i Bergen\]](#)

[Om Fængsler](#)

[Stiernelilien](#)

[Kommentarer \(samlet\)](#)

[Litteratur](#)

Introduksjon til Fastings artikler

Fasting var i perioden 1772–1781 en aktiv forfatter av artikler i flere tidsskrifter. Han var bidragsyter til, utgiver og redaktør av tidsskrifter i København og Bergen. Det siste året av sitt liv, 1791, gjenopptok han denne praksisen, i og med utgivelsen av sitt siste tidsskrift, *Provinzial-Samlinger* (1791). Det er i tidsskriftene vi først og fremst finner Fastings sakprosattekster (for å bruke et ord man ikke hadde på 1700-tallet). Disse tekstene omfatter i første rekke bokanmeldelser i *Kritisk Journal*, *Kritisk Tilskuer* og *Ny Kritisk Tilskuer* (1773–78) i København. De to første tidsskriftene var han tidvis medredaktør av. I tillegg regnes gjerne de aktoratsinnleggene han skrev som politiaktor i Bergen i 1780-årene med i hans prosaforfatterskap. I denne bokselskap-utgaven er det gjort et utvalg blant hans tidsskrift-tekster.

Etter sin tilbakekomst til Bergen i 1778 startet Fasting opp sitt eget tidsskrift, *Provinzialblade*, som utkom i fire årganger. Der publiserte han i hovedsak oversatte tekster, men også egne dikt og artikler eller essays. Mange av de oversatte tekstene bearbeidet han mer eller mindre kraftig, slik at en god del av dem nærmest må sies å ha Fasting som medforfatter. I tidsskriftet skrev han redaksjonelle artikler, sannsynligvis enkelte fiktive, satiriske leserbrev, forskningsformidlende artikler, så vel som mer essayistiske tekster. I *Provinzial-Samlinger* (1791) tar han tydeligere spranget til mer selvstendige artikler. Her skifter også fokuset til hans nyeste interesser, som botanikk og rettspleie.

Som i diktningen legger Fasting gjennomgående vekt på en lett og vittig stil.

Hans credo, hentet fra den romerske dikteren Horats, var at en forfatter måtte være både nyttig og underholdende. Hans anmeldelser kan ha en skarp og satirisk form, som gjør dem lette å lese og samtidig informative. Tekstene viser en forfatter som kan sin klassiske litteratur, men som også har god kunnskap om nye forfattere, tidsskrifter og aktuelle hendelser rundt om i verden. Et ønske om opplysning og formidling, i en tilgjengelig form, gjennomsyrrer hans sakprosa. Hans egne meninger om bøker og forfattere er han ikke redd for å flagge. Derimot kan han være forsiktigere i politiske og religiøse spørsmål, slik også tidens sensurlovgivning krevde.

Språklig holder Fasting fast ved noen særegne trekk. Han skiller seg ut ved stavemåter, som «av» i stedet for «af», eller «Kristus» for «Christus». For det siste ble han offentlig utskjelt som blasfemiker, men han holdt stand. Å benytte «K», der hans samtidige benyttet «Ch», er gjennomgående hos ham. I noen bøyingsformer skinner det igjennom at han er norsk, men ellers forsøker han å skrive dansk, uten lokale språkinnslag.

Fastings artikler ble skrevet og lest i begge land i tvillingriket. I dag er det først og fremst hans tekster med lokalsatirisk brodd og informasjon om lokale forhold i Bergen som leses og siteres. At vi ikke alltid vet hundre prosent sikkert at Fasting selv faktisk sto bak disse «leserbrevene», illustrerer bare et typisk trekk ved 1700-tallets offentlighet og tekster. Ideen om at en tekst kan knyttes til én (genial) forfatter er av nyere dato. Fastings hybride artikler illustrerer det til fulle.

Tidligere utgivelser

Fastings sakprosa har etter hans død vært utgitt i flere utvalg. Det første ble trykt opp i Lyder Sagens *Udvalg af Claus Fastings forhen trykte og utrykte Skrifter* (Bergen, 1837). Der har Sagen valgt ut noen artikler, anekdoter og essays fra *Provinzialblade*. Disse tekstene omfatter både oversettelser og egenproduserte tekster, uten nærmere bestemmelse av hva som er hva. Videre følger samme sted et utvalg bokanmeldelser fra *Kritisk Journal og Kritisk Tilskuere* fra perioden 1773–1775 og *Provinzialblade* (1780) og et utvalg aktoratsinnlegg (1785–1790).

Neste utgave er *Samlede Skrifter* I–III, ved Sverre Flugsrud (NSL, 1963–1979). I bind I finnes anmeldelsene fra *Kritisk Journal*, *Kritisk Tilskuer* og *Ny Kritisk Tilskuer* (1773–1778). Bind II og III er en utgave av *Provinzialblade*. I 1996 ble Fastings aktoratsinnlegg utgitt samlet av Bjørn Nicolaysen Kvalsvik under tittelen «*Sandhed og Retskaffenhed*». *Claus Fastings Politie-Actorat 1784–1791* (Bergen, Senter for europeiske kulturstudier). I 1998 utga for øvrig samme redaktør (da Bjørn Kvalsvik Nicolaysen) Fastings håndskrevne samling av (avskrifter av) *Bons mots* (anekdoter, aforismer, etc), sammen med en fabelsamling tilskrevet Fasting (Bergen, Universitetet i Bergen).

For flere opplysninger om tidligere trykk av de utvalgte Fasting-artiklene på bokselskap.no, se innledningen til de enkelte tekstene.

Tekstgrunnlag

Tekstgrunnlaget er *Samlede skrifter*, utg. ved S. Flugsrud, der ikke annet er oppgitt. Tekster fra *Provinzial-Samlinger* er gjengitt etter en [digital faksimile av Nasjonalbibliotekets eksemplar av originalen](#).

Oversettelser

Oversettelsene er utgiverens, der ikke annet er oppgitt.

[\[Det bergenske Magazin\]](#)

[k1](#) [k2](#) [k3](#)

^[SS1 176] *Det bergenske Magazin*.^{k4} Sex Hefter, 8.^{k5} 1773. Trykt i Bergen hos H. Dedecken.^{k6}

Periodiske Skrifter ere ingensteds mere nyttige end i Provinzerner; udelukt fra al Kundskab om Hovedstadens Literatur, og dens udødelige Verker (ifald den har nogen) lever den almindelige Mand der i en sørgeløs, ofte lykkelig, Ligegyldighed for alle ni Muser^{k7} – og læser Priiskouranter.^{k8}

Man skulle læse dem til evig Tid, hvis det var en Skam for enhver, som vidste meer end andre, at meddele det, alene fordi det ei var uforbederligt. Men man har allerede længe sat sig over den Fordom; og der ere saa mange som endnu have Melk behov, og ikke sterke Spiser,^{k9} at man kan skrive længe for et saadant Folk med Nytte uden at skrive Mesterstykker.

En Forfatter i den Henseende bør sørge for alle slags Læsere, han bør taale, at et vittigt Hoved, som læser «Man tager en halv Tønde^{k10} beste Malt og behandler som til anden Bryg; naar Saften er draget deraf, lader man det løbe igiennem en Rost,^{k11} da Urten eller Vørteren samles i et Kar for sig selv» siger ham: *at han sover om han aldrig skriver,*^{k12} og at en Landmand, som læser en smuk Madrigal,^{k13} legger den bort, fordi han ei kan behandle den som Kartoffler.^{k14} Agerdyrkeren og Kiøbstædborgeren, Ølbryggeren og Poeten bør have lige Ret til hans Omsorg; den bør tiene til at forene disse stridige Parter engang til Nytte for det Almindelige.

Men Foredraget^{k15} maa ogsaa tiene dertil. Man bør ei længere gjøre alle Læsere den Uret at troe at man skriver for Barbarer, man bør oplyse og fornøye^{k16} tillige.

[SSi 177] *Den nytter meest som nytter og fornøyer;*^{k17}

Moralen, som Naturen er,
den elskes mest i dens Fortryllelser,
som Slibningen en Demants Værd forhøyer;
den hos en Lovens Prædikant
kun af den blinde Hob, som skiælver for dens Lære,
gjør Helgene af Tvang; men skrevet af *Voltaire*
og spillet af *Clairon*, den alle Hierter vandt.

Et slet Foredrag er udstaaeligt, og med de dyrebareste Sandheder, med den grundigste Lærdom, og det allerredeligste Hierte, maa en Forfatter, som skriver slet, altid frygte for at høre:

Ah Ciel! que de vertus vous me faites hair!^{k18}

Det bergenske Magazin er ikke fra denne Side mest roesværdig, men det er maaske alle *Magaziners* Skiebne; Materierne ere bedre valgte. De medicinske Artikler ere alle ypperlige, og alle – oversatte af *Tissot*.^{k19} Af originale Stykker^{k20} er *Egenkierligheds Tempel*^{k21} (ifald det ogsaa er en Original) det beste. De andre

nærme sig meer til Middelmaadighed, Poesierne ei undtagne. Man har tillige indrykket fremmede Stykker, og for tredie, vi vil haabe for sidste Gang, aftrykt *Hr. Evalds og Hr. Fastings Vers, Da jeg var syg* o. s. v.,^{k22} som vore Læsere maaskee kiende af de Københavnske Adresse-Kontoirs Efterretninger,^{k23} og af den Kritiske Journal^{k24} for 1772. Vi betiene os af denne Leilighed for at anmerke et Par Trykfeil, som synes at berøve Meningen den menneskelige Forstand, som man ellers ei ret vel kan negte Forfatterne: Hos Hr. *Evald*:

Som Skaberen kun henter Fryd af sig,
Og *under* andres Hielp er lykkelig

bør ventelig læses *uden*; og i Hr. *Fastings* Vers troe vi bør i Steden for *svømmer* staae

En Lethe^{k25} *strømmer* i mit Glas

som vi dog alt overlade til høyere Eftertanke.

[Poetiske Samlinger]

[k26](#) [k27](#)

^[SS1 245] Poetiske Samlinger,^{k28} udgivne af et Selskab.^{k29} Første Stykke.

Kjøbenhavn, 1775.

Man kan ikke nok rose dette Selskabs Hensigter; At udbrede de skønne Videnskaber,^{k30} er at udbrede sin Nations^{k31} Ære, og fortienet alle Patriots^{k32} Erkiendtlighed. Det er saadanne Selskaber,^[SS1 246] som hos andre Nationer har frembragt Genier, som siden ere blevne Europas Beundring, og det er efter saa lykkelige Forsøg, som nærværende, at man har Ret til at fordre Mesterstykker eengang fra deres Forfattere.

Alleene Valget i denne Samling forekommer os for indskrænket; man har, paa et par Stykker nær, alleene leveret dogmatiske Poesier; Selskabet for de skønne Videnskaber^{k33} har allerede i nogle Aar fulgt denne Plan, men deres Exempel forbinder ingen. Læredigter ere maaskee, af alle Poesier, efter

Tullin,^{k34} blevne de allervanskeligste hos Os, men de ere i enhver anden Henseende de letteste. Man har endog, som bekendt, nægtet dem Navn af Poemer, endskiønt en *Lukrez*,^{k35} *Pope*^{k36} og *Tullin* var nok for at vindicere deres Rettigheder. Overalt ere de hos Os mindst sieldne, og en *Bull*^{k37} og *von Abrahamson*^{k38} har, efter *Tullin*, kun tilbageladt lidet at ønske i dette Fag. Vi mangle i de øvrige Deele af den skønne Literatur ulige meere. Vi har Oder, og Satirer, men vi har ingen *Horaz*,^{k39} ingen *Despreaux*.^{k40} Vi mangle endnu Fabler, endnu Fortællinger (vi meene poetiske),^{k41} endnu Idyller^{k42} (i det ringeste som *Gesners*^{k43}), endnu Breve, efter *Hamiltons*^{k44} eller *Chaulieus*^{k45} Maade, endnu Romanzer. Vi mangle en *Anakreon*^{k46} og en *Katul*.^{k47} Vi mangle en Kantat, som *Ino*,^{k48} (endskiønt vi ey mangle Mesteren^{k49} at skrive den), vi mangle en *Marmontel*^{k50} til vore Operetter og en *Martial*^{k51} til vore Epigrammer. *Tibul* er saa berømt for hans Elegier^{k52} og *Ovid* for hans Heroider,^{k53} at disse Fag fortiene ey mindre Opmerksomhed end de øvrige. Alt dette mangle vi; vi har Forsøg i eet eller flere Slags, men vi har ingen Mesterstykker, intet, som vi kan forevise Fremmede.

Vi ere forsikrede om, at det staaer allene til det Norske Selskab at afhielpe denne Mangel. Vi har fra adskillige af dets Medlemmer seet Stykker i Haandskrift,^{k54} som vi endog foretrække for nogle af de trykte, og som vi ønske bekendtgiorte (naar Rummet og Omkostningerne eengang tillade det.) Satirer, Selskabsviser, Drikkeviser, alt vil være kierkommen fra deres Haand. Selskabet har saa mange lærde og vittige Medlemmer, at man har Ret til at fordre alle Slags Arbeyder fra dem, om det endog var Latinske. Alt vil gandske vist fortiene Bifald eller Overbærelse, og bidrage til at ønske Selskabet Vedvarenhed og Understøttelse. —

[SSi 247] Uden videre Forberedelse vil vi forelegge vore Læsere Indholdet af nærværende Samling.

Det første Stykke er: *Axel Thordsen og Skjøn Valborg*,^{k55} en Fortælling eller Romanze, eller hvad man vil kalde det. Forfatteren er, som vi har hørt, Hr. *Friman*,^{k56} den samme, som af Selskabet for de Skønne Videnskaber er tilkiendt den seeneste Priis^{k57} i den malende Poesie. At dømme fra nærværende, og øvrige

Stykker i denne Samling fra hans Haand, ønske vi begge Selskaber til Lykke med denne *Digter*. Han fortjener dette Navn, som man saa ofte har usurpeert, i dets heele Bemærkelse. Hans Vers ere ikke blot rigtig skanderte,^{k58} de bære Geniets Præg; man trættes aldrig ved at læse dem, og man erindrer dem bestandig. Han forekommer os bestemt at fornye Engellændernes Poesie^{k59} blant os, af alle Mønstre, næst Roms og Athenens, det Største. Han er tillige korrekt som en Franskmand, og forklarer sig paa eengang med Lethed og Styrke. Med eet Ord: Hr. *Friman* vil maaskee først af alle Normænd oprette det største af alle Tab: *En Tullins*.

Nærværende Stof synes skabt for Poesien og for Hr. *Friman*. Kiærlighed i Taarer, og trøsteløse Elskere, bedragne Længsler og blødende Hierter; hvilke Scener! De interessere Læseren og Digteren, de meddeele sine Følelser, og besiaele meer end alle Muser. Man kan ey nok rose Selskabets Valg i den Henseende; Vore Kiæmpeviser^{k60} fortjene al Opmerksomhed, og blant dem alle var nærværende gandske vist en af de ypperligste. Den har intet tabt i Hr. *Frimans* Haand, og det er det største, han kan ønske. At *overgaae* den første Mester i Plan, Styrke, Korthed, Eftertryk i hans fortryllende Enfoldighed, og altid voxende Interesse, det var at fordre endnu meere end et Mesterstykke; Og et Mesterstykke er den gamle Viise uimodsigelig, saavist som den sande Poesie er til alle Tider den samme, saavist som dens Form og ey dens Væsen, som allene Sproget og aldrig Tankerne ere foranderlige; Vi legge til, naar disse Tanker indeholde almindelige Skiønheder, og naar disse Skiønheder ere grundede, (ey blot paa *Home*^{k61} eller *Sulzer*,^{k62} endnu mindre paa Bonmots^{k63} eller Magtsprog^{k64}) men paa alle Hierters Overeensstemmelse, paa de ubedrageligste af alle Domme – paa de menneskelige Følelser. Hr. *Friman* har betient sig af alle de Fordeele, Sproget og hans Tidsalder har tilstaaet ham ^[SS: 248] for hans Forgiænger. Han har desuden forandret, udelukt, tilsat, omarbeydet hvad han har fundet fornøden, og hans Plan tilhører ham aldeeles; Den har intet fælleds med den forrige, uden hvad enhver Skuespil- og Fortælningskriver har fælleds, naar de behandle begge eet Æmne, hvad *la Fontaine*^{k65} og *Bokaz*,^{k66} hvad *Racine*^{k67} og *Euripides*^{k68} har fælleds.

Det ville overskride Grændserne af denne Bedømmelse, om vi ville forelegge

vore Læsere den heele Plan af dette Poem, om vi ville undersøge hvert Sted stykkeviis, og forskionne vore Blade med alle de lykkelige Vers, enhver nye Giennemlæsning har tilbudet os. Selskabets Skriver vil inden kort Tid være i alle Hænder, og det vil være det sikkerste Middel for Hr. *Friman* til en almindelig Berømmelse. –

Det andet Stykke er overskrevet^{k69}: *Den ringe Stands Fordeele*^{k70} af *Ove Gierløv Meyer*,^{k71} med Valgsprog:

Nec levis ambitio, perfusaque gloria fuco Magnarumque fames sollicitavit opum.^{k72}

Ovid.

Hr. *Meyer* er med Berømmelse længe bekiendt i den lærde Republik.^{k73} Man har fra hans Haand en *Undersøgelse*,^{k74} hvorvidt de Aarsager kan gielde som anføres til Hindringer for et Akademies Oprettelse i Norge, og endnu en *Undersøgelse*^{k75} over samme Materie, som begge gjøre ham megen Ære og fortiene en længere Erindring, end saadanne Skriver gierne kan rose sig af. Man har tillige fra hans Haand (foruden et bekiendt Stridsskrift) en lykkelig Oversettelse af *Vilhelmine*, en prosaisk Epopee af Hr. *von Thümmel*,^{k76} som vi ønskede meere bekiendt blant os, end den hidindtil er. Hr. *Meyer* har desuden ved Universitetet ey indlagt sig mindre Ære. Han har, hvad som er endnu meere, vidst at foreene de nyttige med de skionne Videnskaber, og man har en Tale^{k77} fra ham om Nyttens af denne Foreening (vi meene Lovkyndigheden og de skionne Videnskaber), som han har beviist allerbest ved sit Exempel. Vi har tillige hørt, at Hr. *Meyer* er Stifter^{k78} til det Selskab, hvis Samlinger han her beriger; Det er endnu en nye Forbindelse, det Almindelige skylder ham.

Efter saa mange Fortienester vil det slet ikke forringe Hr. *Meyers* Roes, om han er større Taler end Digter, og endnu ^[SS: 249] større Mand af Videnskaber (*homme de lettres*) end begge Deele. De skionne Konster, og den skionneste af dem alle, Digtkonsten især, fordre en saa alvorlig Opofrelse, saa lydige Slaver, og for en Mester saa mange Aars Erfarenhed, at det ville være den største af alle Triumfer paa eengang at krones af Apol og Minerva.^{k79} Man kan, som Hr. *Meyer*, tiene dem begge med megen Lykke, men deres Laurbær ere kun forbeholdte Mestere. Den Konst at skrive Vers fordrer endnu meer end Fliid; Den

kræver alle Siælens Evner i deres allerhøyeste Styrke og Fuldkommenhed. Den kræver Vittighed^{k80} til at samle Ideer, Skønsomhed^{k81} til at vælge de beste, og Indbildningskraften^{k82} til at besjæle dem. Den kræver dette Resultat af dem alle, og den største af alle Evner, som man saa tit vanærer uden at kiende den, som man i Fleng tillegger Stympere^{k83} og Mestere, den kræver *Genie*. Poesien er Himlens Datter; Det er denne Strøm af Følelser, disse evige Flammer, dette Gudernes Sprog, som udmerke Digteren fra alle andre Jordens Sønner; Det er ved dem han giennemtrænger Alt, henriver Alt; det er ved dem han trøster og forskrækker, saarer og forbinder, fængsler og fortryller; Med eet Ord: Poesien er Naturens og Konstens Mesterstykke.

Vi veed meget vel (og vi erindre det maaskee ey her paa sit urette Sted) at de skønne Videnskaber betragtes ey af alle fra denne dobbelte Synspunkt; Man tilstaaer dem alle Naturens Fordeele, men man nægter dem Konstens; man anseer det endnu uafgiort, at til et Mesterstykke udfordres meer end allene *Genie*. Men hvorfor er en Forfatters senere Arbejde da saa uligt hans første? hvorfor kom Konsterne ey paa eengang til Fuldkommenhed? hvorfor blev *Alexanders*^{k84} og de følgende Aarhundreder fortrinsviis bestemte til deres Epok? Er *Geniet* indskrænket til en vis Æra eller Olympias?^{k85} eller indsaae man den Gang meer end før, at der i alle skønne Konster er en Fuldkommenhed, som ey nok kan studeres, og Love, som aldrig bør overtrædes? Og hvad er disse Love andet end Naturens uforanderlige Forskrift, bragt i System af de største Mestere i disse Konster? – Vi kunne sige meget i denne Anledning, men vi nødes til at indskrænke os allene hertil, som allerede for enhver Mand af Smag er overflødig.

Den ringe Stands Fordeele er et saa almindeligt Æmne, at derover vanskelig kan siges noget Nyt. Det fordrer desmeer af ^[SS: 250] Poesien, som ey paa alle Steder i dette Stykke er lige blomstrende. Planen har fleere Fortienester, endskiønt den paa et par Steder ved første Giennemlæsning forekom os indviklet, som maaskee allene kan tilskrives vor Mangel af Opmerksomhed. I en Apostroph^{k86} til en Slave af Æren fortæller Hr. *Meyer* hvor meget lykkeligere han er ved at leve ubekendt, og forklarer i Sex smukke Stropher denne Lykke, da han med et forstyrres af en uheldig Ven, som fordømmer heele Naturen, fordi han til sin

Straf har ønsket sig Stor. Hr. *Meyer* betiener sig af denne Leylighed at overbevise ham om hvor meget han har bedraget sig. Han fører ham til et lykosaligt Pars Bryllupsdag, til et Selskab af Venner og Ligemænd, han viser ham den ubekymrede Arbeyder, og den lykkelige Haandverksmand, han fortæller deres Fortrin for de Stores, og anbringer ved den Leylighed adskillige Træk, hvorved han ey utydelig røber Gaver til Satiren. Allene paa eet Sted har han, i vore Tanker, ey valgt Billeder af den ringe Stand, som vil fortiene den de *Misundere*, han lover den; (S. 31, v. 13) Paa et par andre Steder synes os, paa det eene, Udtrykket mindre rigtigt, og paa det andet, om vi ey bedrage os, forekommer en mindre lykkelig Antithes. Vi vil anføre dem begge.

Af Glæde rørt min Siæl Naturens Lov istemmer
Som til uskyldigt Rov for medfødt Plagers Hær
Sin Yndling Mennesket tyrannisk ey *forglemmer*.
(S. 24. v. 13.)

Vi tvivle paa, at denne Konstruktion er den retteste; Det andet Sted forekommer, S. 26, v. 9 og 10de:

Ulykkelig? Ney flye med rolig Siæl den *Lykke*,
Hvis Tab din *Lykke* gjør, o.s.v.

Paa endnu et Sted, S. 34, synes det 5, 6, 7, og 8de Vers overflødige, ligesom nogle Vers i *Phedons*^{k87} Rolle mindre passende. Paa andre Steder synes Udtrykket mindre poetisk, hvoriblant S. 26, v. 8de, S. 30, v. 4de (den sidste halve Cæsur).^{k88} S. 35, v. 2, 3, 6, 7, 8, 9de o.s.v.^{k89}

Man vil let see, at disse faae Pletter tilintetgiøre aldrig ethvert andet Poems Fortienester, hvor man glemmer dem allevegne ved nye Skiønheder. Det er allene en mindre Overflødighed af disse Skiønheder, som har erindret os derom. Man savner dem langt fra ey paa alle Steder. Vi kan til Beviis anføre S. 24, v. 7 og 8de, ^[SS1 251] S. 25, den heele anden Strophe, S. 28, v. 3die (ved Vers forstaae vi altid Linier) eller den heele sidste Strophe paa samme Side, eller den følgende Strophe paa næste Side, eller disse 2 Vers, S. 31,

Tungt stønner Overdaad for Giften at fordøye,
som sød ved kostbar Konst i piinte Kroppe glead.

eller dette, S. 32,

Hvor Stolthed leer saa tryg bag Minen af en Lærd.

eller følgende smukke Billede:

– – Han, om hvis Tindinger
End Ungdoms Leeg og Lyst i sølvgraae Lokker spille
Og smile til den Skaal, hans Haand til Munden bær.

eller endnu flere Vers: Hr. *Meyer* synes endog paa nogle Steder at nærme sig Hr. *Bull* i Styrke, endskiønt paa flere Steder i det mekaniske af Verset. Overalt gjør dette Stykke Hr. *Meyer* ey mindre Ære, fordi det ey er et Arbeyde af en stor Digter; det røber altid megen Forstand, en utrættelig Fliid, og en Nidkiærhed for Selskabet, som vi ønske mange Efterfølgere.

Det Tredie Sted i denne Samling har en *Ode til Sønnen* af P. H. Fr. [k90](#) (eller Hr. *Friman*).

Vi komme igien til et Stykke hvor hvert Billede lever, og hvert Udtryk røber Poeten.

Aander sagte, Vestenvinde!
Milde Luft! udgyd din lunkne Strøm!
Søde Søvn! omfavn Selinde,
Mig til Held, med Lunas [k91](#) beste Drøm!
Flyder sagte, klare Bække!
Greene, bæver stille nu!
Ingen Lyd den dyrebare vække!
See! den Skønne sover nu.
Lund! dit mørke Løv afvende [k92](#)
Solens Brand fra Hendes Leyested!
Bløde Lillier, favner Hende!
Kostbar Last, hvoraf I bøyes ned!
Blindhed straffe Faunens [k93](#) Øye,
Som sig drister hid at see!
Flye og døe, du Slange, som tør bøye
Giftigt Hoved hid at see!

[SS1 252] hvem kan læse disse Vers uden at underskrive vor Dom? Dette Stykke har endnu paa nogle Steder Fortrin for de øvrige [k94](#) af Hr. *Friman* i denne Samling, og allermest i det poetiske Udtryk. Vi henvise vore Læsere til S. 40, 2 Str., S. 41, 2 Str., S. 44, 1 Str., det hele Billede af Harpax, [k95](#) S. 45, begge Str., S. 46. 1 og 2 Str., og de 3 sidste Stropher S. 47 og 48. Vi har hørt at dette Stykke, ligesom det foregaaende og efterfølgende af denne Digter, ere alle Priisskrifter, [k96](#) man

venter heller intet mindre. Denne Dom gjør Selskabet^{k97} og Hr. *Friman* lige stor Ære. Man bør altid opmuntre Genier, og det maae være Selskabet dobbelt kiert, naar et almindeligt Bifald, som her, retfærdiggjør deres Valg. Vi rose tillige Hr. *Friman* for den Heldighed, hvormed han, i sær i dette og følgende Vers, har vovet et fremmed Ord, hvor vore egne enten mangle aldeles, eller i det ringeste mangle Styrke eller Velklang. Sprogenes Ret er den samme som Erobreres; de berige sig med fremmet Bytte; og det er altid Digteren, som aabner Veyen. De største Mestere bevise det med deres Exempler, og den største Lovgiver paa Parnas^{k98} tillader det udtrykkeligⁿ²

– – *Licuit semperque licebit*
Signatum præsentem nota producere nomen.^{k99}

og oven for, sammesteds.

Fingere cincturis non exaudita Cethegis
Continget – – – –
Et nova fictaque nuper habebunt verba fidem, si
Græco fonte cadent parce detorta –^{k100}

Vi har lagt denne Vægt til vor Dom, for at bevise denne Ret uomstødelig mod enhver, som nægter den.

Det Fierde af disse Stykker, (og det Tredie af Hr. *Friman*) kaldes: *Tanker ved en Flod: En Rhapsodie*, af *P. H. Fr.*

En Rhapsodie forudsetter en afbrudt Overgang til forskellige Deelee af eet Formaal, eller hvad Hr. *Tullin* engang har kaldt afbrudte Tanker,^{k101} og fra denne Side allene bør Planen i dette Stykke bedømmes. Poesien har samme Fortienester,^{k102} som de øvrige af Hr. *Friman*; den er altid blomstrende, og underholder bestandig. Hr. *Friman* røber tillige i dette Stykke en ^[SSi 253] Læsning og en Philosophie, som ey er almindelig for enhver Digter; Gudernes Børn troe sig gierne undtagne fra al Lærdom, og man veed *Rocheaufaucalts* Maxime^{k103} i Anledning af *Boileau*^{k104} og *Racine*,^{k105} som i Selskaber talte aldrig uden om Vers: At man har slet ingen Forstand, naar man allene har eet Slags – Man kan aldrig nok (og allerbest med Exempler af deres egen Orden, som her) erindre Digtere om deres første Bestemmelse, og om den dobbelte Hensigt af deres

Konst: At fornøye og undervise^{k106} tillige. Det er ved denne Fortieneste, ligesaameget som ved den poetiske, at dette Stykke tiltrekker sig saa megen Opmerksomhed endog fortrinsviis for de øvrige.

Vi har sagt saa meget om Hr. *Frimans* foregaaende Poesier i denne Samling, at der er intet tilbage, uden at forene vore Ønsker med det Almindeliges,^{k107} og gjøre alle Fordringer paa flere Arbeyder fra en saa lykkelig^{k108} Haand. –

Det femte Stykke udgiør et Poem over *Foraaret*: af *Edvard Colbiørnsen*; med Valsprog:

*Nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos.
Nunc frondent Silvæ, nunc formosissimus annus.*^{k109}
Virgil.

Endnu en nye Digter, som man læser her første gang, og som forøger Selskabets Anseelse. Det synes afgiort, at alt hvad der bær Navn af *Colbiørnsen*,^{k110} er født for at gjøre sit Fæderneland Ære. Nærværende Forfatter beviser det endog i Poesien. At skrive over *Foraaret* efter *Thompson*^{k111} og *Kleist*,^{k112} og at være Original efter dem, fordrer megen Konst. Hr. *Colbiørnsen* har fundet den; han har valgt Billeder af sit Fæderneland, som interessere enhver Patriot,^{k113} og enhver, der ey (som *de Belloy*^{k114} kalder det) er Borger af den hele Verden, langt mere end disse fremmede Billeder, laante af en Natur, som ingen kiender; det er dette Valg, som blant saa mange lykkelige Steder har frembragt disse ypperlige Vers. S. 74.

Naar Bielken splittet er ved Vandets vægtig Stød,
Den fulde Kierne knust, og Ertsen^{k115} hamret blød,
Udmattet Strømmen sig i Dalens Arme hviler,
Mens over Vidiens^{k116} Top Najaden^{k117} sølvklar smiler.

hvilke Vers, hvilket Billede! O Fæderneland! o Norge!

Ethvert Land har tillige sine Skikke: *Thompson* kan [SS: 254] sige: «At Agermanden gaaer i *hvide Klæder* over de omliggende Marke, og med en rund Haand strøer Kornet ud i Skiødet af den troe Natur.»^{k118} Hos os saaer man aldrig i en bestemt Dragt; Hr. *Colbiørnsen* kan allene sige:

Fra Agermandens Haand, for nøysom Gane spart,
Den beste Kierne da i ødsle Strømme regner,

og man savner intet i dette Billede. Der er andre Leyligheder^{k119} i et Poem af denne Indhold, hvor en norsk Digter kan sige meer end en Engelsk, og af disse Leyligheder har Hr. *Colbiørnsen* altid betient sig til sin Fordeel. Overalt har dette Stykke saa stærke Tanker, saa treffende Billeder, og saa originale Skiønheder, at det vil fortjene Digteren en Rang blant vore beste Landskabsmalere. Det har Steder, som endog ere Forfatteren af Maydagen^{k120} værdige, denne udødelige Stifter til vor Poesie, og den største af vore Digtere, som man saa lidt erindrer, og endnu mindre efterligner.

Vi beklage, at Rummet ey, til at retfærdiggjøre vor Dom, tillader at anføre meer end nogle faa Steder af dette Poem, hvorfra de, der ey endnu har læst det, kan dømme til det øvrige. Hvor riigt er ey dette Billede, S. 73, 1ste Strophe.

Hiin Urt,^{k121} som evig død, nedslagen jeg begræd,
Da Synets Yndling blev af Haglens Slynge qvæstet,^{k122}
Dens Rod af Leerets^{k123} Klump, hvori den var befæstet,
Opsanker nærig Melk^{k124} for nye Spirers Sæd.^{k125}
Biergaasen Klippens Marv^{k126} til Dalen drypper ned;
Dybt i Afgrundens Skiød Ti Tusind Munde streed,
Hvo^{k127} kunde største Deel af Fedmen sig tilsnige,
Og Stammens tomme Kar med røvet Sev^{k128} berige.

eller dette, S. 74, 2den Strophe.

Snart straaler Marken Haab; en talrig Plante-Slægt
Igiennem Støvets Nat med krandsset Isse bryder,
Alt svanger Frugtbarhed i fulde Aarer flyder
Da Ild og Vædske fik fornøden Ligevægt;^{k129}
Forgieves hærdet Muld Forhindring dynger op,
Og misundt Skiønheds Pragt modsetter vanskabt Krop;
Dens giennemborte Bryst en Blomsterstengel flakte,^{k130}
Som første Seyers Tegn sin yndig Knop oprakte.

[SSi 255] Kun det 6te Vers^{k131} har ey den fornødne Tydelighed. Hr. *Colbiørnsen* forstaaer tillige den Konst at gruppere med Lykke,^{k132} som paa følgende Sted. S. 86. 1ste Strophe.

Hvor skøn er Skoven ey? – og Engen? – hvilken Pragt!
Hvor mild er Luften selv – kun Vestenvinden spiller,
Nu Solen Skyggerne og Lysets Skiul adskiller,
Og splitter Skyer ad med en Erobrers Magt.

Høyt Droskens^{k133} sterke Slag velsigner dennes Glands,
Og vækker alting op til Lov, og Fryd, og Dands;
Med Glædskabs lette Spring den krumme Flods Indbygger
Forfriskning aander ind i skovfuld Aabreds^{k134} Skygger.

(Vi har forandret den første halve Cæsur^{k135} i denne Strophe, da den i Originalen udgjør et dobbelt Riim, som Forfatteren ventelig har overseet.)

Vi kunne forøge ovenanførte Exempler med utallige, men vi anbefale vore Læsere det hele Stykke, og overlade dem selv Valget. Dem, som har Læst det, vil vi allene erindre om S. 70, 1ste Str. og de 4 følgende Vers, samme Side; S. 73, 2den Str.; S. 75, 1ste Str. og de 4 følgende Vers i næste; S. 76, 2den Str. og 1ste paa følgende Side; S. 78.79. og 80. alle 6 Str.; S. 82, 1ste og 2den Str.; S.83, 1ste Str.; S. 85, 1ste og 2den Str. o.s.v.

Man kan endnu legge til følgende enkelte Vers, S. 73, om Bækken, som smelter ved Solen:

Og brystne Kieder hist i styrtend' Vandfald knuser.

eller denne lykkelige Oversættelse af Virgils: *parturit arbos*,^{k136} S. 75, 2den Str.

Hvert Træe, hver Ympe^{k137} der i Fødselssmerter stønner.

eller dette Billede af Fuglene om Vaaren, som forlade deres Mooser.^{k138} S. 78.

Og svimmel Buskens Lye paa vaade Vinger naaer.

eller dette af Arbeyderen i Skoven, som fælder de ranke Grane.S.82.

Og Stammen bragende fra sterke Rødder sleed.

eller dette lykkelige Vers om Kornet:

Det vaabenløse Frøe, som ingen Konst betrygger,^{k139}

og flere Steder.

^[SSi 256] Vi ønske at Forfatteren eengang med samme Lykke vil levere os et Malerie af de øvrige Aarets Tider, og allerhelst af Vinteren. En norsk Vinter vil forstrække^{k140} ham med endnu flere Billeder, end Foraaret. Vi har i de Svenske *Vitterhets Arbetan*^{k141} læst et Poem over Vinteren,^{k142} som udmerkede sig blant

de øvrige Stykker. Vi ønske i sær derfor, at Hr. *Colbiørnsen* vil behandle samme Æmne. En Normand har aldrig veeget^{k143} dette Folk, hverken i Tapperhed eller Genie, og Hr. *Colbiørnsen* bør aldrig tvivle om Fortrinnet for hans Rival. Han vil gandske vist indlegge sig ligesaa stor Ære i denne Strid, som hans Forfædre^{k144} eengang har indlagt sig i en alvorligere. –

Det femte Stykke i denne Samling har til Titel: *Sønnen, af Johan Herman Vessel*,^{k145} med Valsprog:

Duunvinget, silkeblød, du glead paa Øyet frem,
Og hvisked: Al din Sorg, dig selv, Stryange, glem.ⁿ³
Zarine.^{k146}

Hr. *Vessels* Navn er saa bekjendt, at vi behøve intet at legge til hans Roes. De som inddele alt i Klasser, har troet at gjøre ham megen Ære ved at ligne ham ved *Skarron*,^{k147} men de har gjort ham megen Uret; *Skarron* var et lystigt Hoved, og intet mere. Han var maaskee vittig i Selskaber, men man kan ikke læse hvad han skriver. Det er os ubegribeligt, hvor han i et Aarhundrede, som Ludvig den 14des,^{k148} kunne fortjene saa stort Bifald. *Skarron* skrev Sottiser.^{k149} Bør man endnu ligne ham ved Hr. *Vessel*? ved den lykkeligste af *Holbergs*^{k150} Rivaler? ved det eeneste Genie, siden hans Tid, for Skuepladsen?^{k151} Hr. *Vessel* har *Skarrons* hele Vittighed, og slet ingen af hans Feyl. Han mangler kun en *Maintenon*^{k152} til Belønning.

Endog i den høyere Poesie viser Hr. V. sig med Lykke. Hans Vers over Sønnen ville gjøre enhver Digter Ære. Det har en ordentlig Plan, levende Farver, og som alle Hr. *Vessels* Vers, en lykkelig Versifikation. Det har virkelige poetiske Skjønheder; hvor smukt er ey dette Sted. S. 95.

[SSi 257] Men Ilden ulmer, Livet groer;
Du snart igien skal kræfter vinde,
Min Aand! du snart igien skal finde
En Morgen skøn, din Skaber stor.

eller dette S. 96.

Hans Grumme^{k153} skabes om i Hast,
Hun med Citheres^{k154} Smil ham vinker,
Og Ømhed i hver Mine blinker,

Og Himlen i hvert Øyekast.

eller dette S. 97.

Den Usle segnet i en Vraae,^{k155}
Tryg bag det Dekke, som du drager
Imellem Ham og Dagens Plager,
Med Smil paa blege Kinder laae.

Paa et Par Steder S. 97, 3die Str. og S. 98, 1ste Str. forekommer os Udtrykket ey alt for simpelt, i sær det 4de Vers paa første, og 1ste og 2det Vers paa sidste Sted. Slutningen af dette Stykke synes tillige for afbrudt, og ved det forekommende Spørgsmaalstegn, ved første Giennemlæsning, uforstaaelig. Et andet Sted nærmer sig til Prose, S. 94, 4de Str. 1ste V. Men Hr. *Vessel* kan selv dømme hvor ubetydelige disse smaae Feyl ere.

Vi har læst dette Stykke i Haandskrift^{k156} og fundet det overskrevet: *Ode*. Vi indsee ey hvorfor man har forandret denne Titel i Samlingen. En *Ode* forudsetter ey altid et stort Formaal, eller, for at tale i *Boileaus* Sprog,^{k157} den aabner ey altid Veyen for Atleterne i Pisa, eller fører en *Akill* blodig til Troja. Den besynger og

– – *un baisier cueilli sur les Levres d'Iris*,^{k158}

det er i denne samme *Boileaus* Sprog, som fordømte al Kierlighed, fordi han i sin Ungdom var kastreret af hans Hr. Faders Kalkoner,^{k159} at den endog nedlader sig til Bagateller. *Horaz* har skrevet vexelviis Ode om *August*^{k160} og om Puurløg,^{k161} hvorfor ingen *Ode* om Sønnen?

Det siette Stykke indeholder *Brev fra Valdborg Immers Datter til hendes Veninde*;^{k162} af *Charlotta Dorothea Biehl*.^{k163}

^[Ss1 258] De som har læst *Ovids* Heroider,^{k164} eller *Popes* Brev fra *Heloise* til *Abelard*,^{k165} vil ventelig ey i dette Brev finde alle de fortryllende Skønheder, som forevige disse Digtere. Det er imidlertid, saavidt vi veed, den første originale Heroide^{k166} i vort Sprog, og i den Henseende fortæner al Opmerksomhed.

Jomfrue *Biehl* har beholdt endnu meer af Historien, end Hr. *Friman*, i dette Stykke. Hun viser os sine Helte endog i de allermindste Optrin, og anseer alt

vigtigt, som interesserer dem. Det interesserer maaskee ey derfor alle Læsere, men man bør dømme en Forfatter fra den Plan, han *har*, og aldrig fra den, han *kunne* foresette sig; Der er hundrede Maader at udføre een Plan, og hvilken er den retteste? Jomfrue *Biehl* har tillige reddet saa mange Vers af den gamle Vise fra Forglemmelse, ved at indrykke dem blant sine, at man bør være hende ligesaa forbunden derfor, som om hun overalt havde beriget det heele Stykke med sine egne. Man tænker herved desmeere paa Historien, og det heele Vers faaer en romantisk Udseende, som passer det meget vel. Hr. *Friman* har glemt dette Konstgreeb, og han har tabt derved en ikke liden Fordeel.

Endnu meere; Jomfrue *Biehl* har meget lykkelig til Indklædning for dette Vers valgt Form af et Brev. Det tillader aldrig disse Kiæmpetanker, disse brændende Udtryk, som vel iblant ere ubedragelige Beviis paa Genie, men som Digtere med mindre Smag, end Forfatterinden, saa ofte misbruge, og som i et Vers af denne Natur ville være aldeles upasselige. Jomfrue *Biehls* Muse er sig aldrig uliig, og hendes Smag vogter den altid for et stort Fald. Vi kan bevise det med alle Forfatterindens Skrifter, og med dette heele Poem især. Det er derved at hendes Versifikation har Fortrin endog for store Digteres, og at hendes Sprog er uforbederligt. Vi tør foreslaae det endog til Brug i Skolerne ved Siden af de beste Danske Skrivter, og for alle Fremmede, som vil lære Dansk.

Af nærværende Stykke ville endog et Udtog blive for vidtløftigt; det har fire Hundrede Alexandrinere^{k167} og udgør i Selskabets Samlinger fire og tyve Sider, eller halvandet Ark; Vi ønske Selskabet fleere saa flittige Arbeydere, og især fleere Medlemmer, som allene ved deres Navne kan forøge Selskabets Anseelse.

—

[SS1 259] Slutningen af denne Samling udgør et Vers over *Nøysomhed*, af Hr.

Vessel, med Valsprog:

— — — — *multa petentibus*
desunt multa; Bene est, cui Deus obtulit
parca, quod satis est, manu.^{k168}
Horat.

Dette lille Stykke har en meget stor Idee. Det grunder sig paa den Tanke: At Alle Stænder har lige Ret til Lykke: En Sætning vi heller underskrive end Hr. Meyers, som synes at nægte de Store denne Ret aldeles; og hvorfor? Enhver Stand har sine Uleyligheder; Ministeren mangler iblant Rolighed, og hans

Klienter mangle Penge; hvem mangler meest? *Kresus*^{k169} var gandske vist ey lykkelig paa Baalet, men har den ringe Stand ingen Martyrer? og hvori bestaae da dens *Fortrin*? hvorfor er en styrtet Minister ey lykkelig, og hvorfor flyer *Phedon*^{k170} det Raad, som *Natur* og *Venskab* gav ham hos Hr. *Meyer*, (S. 36, i denne Samling) hvorfor *fortvivler* han? hvorfor *døer* han? (Sammesteds); kan Han ikke leve og betle? den ringe Stand har store Fordeele; eller er hans Siæl fordervet? føler Han ey den *sande* Lykke? – hvad er den *sande* Lykke? –

Vi har erindret dette i Anledning af Hr. *Meyer* som Rummet ey tillod ovenfor; Vi legge til, at dette System (hvor almindelig det endog er antaget) synes at qvæle al Drivt til store Handlinger, og at korsfæste den nyttigste af alle Begierligheder, som har frembragt saa udødelige Mænd, og med dem befæstet saa mange Staters Lykke, vi meene: Æren; Det ville forsikre en *Kolbert*^{k171} om faa Efterfølgere, ifald det var aldeles afgjort, at han var mindre lykkelig end hans Kammertiener.

Hr. *Vessels* Poesie er i dette Stykke mindre blomstrende end i hans foregaaende. Den har, efter de Franskes Maade, fleere Maximer end Billeder, men allesteds lykkelige Vers. Hvor smukt er ey dette Sted, S. 131.

Kiend din Vildfarelse! kiend din Lyksalighed!
Arbeydsom, maadelig, Du ey af Plager veed,
Som Overflødighed og Ørkesløshed døye;
Ja, Livets største Held var Lønner for din Møye:
[SSi 260] Den muntrede dit Sind, den luttrede dit Blod,
Ved den du hviled trygt, og glad igien opstod;
Den eene krydrede de tarvelige Retter
Hvorved med lige Lyst Du dagligen dig mætter.

O.S.V.

Det heele Stykke har Læredigtets Simpelhed,^{k172} og overalt en læreriig Moral. Man erindrer den altid best i saa smukke Vers, og Hr. *Vessel* fortjener endog fra denne Side Berømmelse. Han viiser ved alle Leyligheder hvor stor Ret Selskabet og hans Venner har til at ære baade hans Skrivter og hans Omgang.

Vi slutte hermed denne vidtløftige Bedømmelse; Selskabets Samlinger ere et saa vigtigt Produkt i vor Literatur, at de fortjene en nøyere Anmeldelse, end disse almindelige Skrivter, som daglig oversvømme den. Det vil ikke feyle, at de, som

ere mindre partiske^{k173} for Selskabet end vi, vil maaskee ey i Alt underskrive vor Dom. Man vil maaskee fordre meer end vi. Man vil vente større Smag hos nogle af Forfatterne, og et lykkeligere Valg hos deres Dommere. Man vil vente flere Stykker, som en Mand af Smag kan læse med samme Bifald, som han læser fremmede, flere Stykker, som røbe meer Kundskab om Verden og det menneskelige Hierte end nærværende, som man kan forelegge Fruentimmer og den store Verden. Man vil vente Exempler af dette Selskab for tilkommende Forfattere, og i det ringeste en Lige-vægt i Skønhed med de beste af de nærværende. Man vil maaskee af et heelt Selskab fordre et større Antal Arbeyder, end fra enkelte Forfattere. Man vil med eet Ord fordre meget af et Selskab, som har opofret sig allene til den skønne Literatur. Men man gjør sig alt for stort Ideal af denne Fuldkommenhed. Man bør aldrig glemme hvad Selskabet har leveret, og allene foreskrive hvad det kunde levere. Man bør altid ære en berømmelig Hensigt, og undskylde enhver Mangel med Konstens Vanskeligheder. Man bør dømme andre, som sig selv; man bør skrive bedre, eller tie. –

[Om Provinzialbladene]

[k174](#) [k175](#) [k176](#)

^[SS2 223] Med dette Blad slutter jeg det 1ste Bind av Provinzialbladene, og jeg er tvivlraadig om hvorledes. Et Blad av denne Natur er forskiellig fra andre Blade. Man bruger det iblant i Stæden for en Fortale, og enhver veed hvad en Fortale er; Den er et Røgelsekar av allehaande Virak for den respektive Læser og Forfatteren. Man roser sine Vahre og sine Kiøbere; Enhver finder sine best, og Kiernen er, som hos *Holberg*,^{k177} at alle Fugle ere Kanailer^{k178} mod Fugl Phoenix.^{k179}

Jeg forstaaer det ikke saaledes, kiere Læser! Jeg ønsker intet heller end at behage alle, men jeg haaber langt fra hvad jeg ønsker; Ethvert Skrift faaer meer eller mindre Bifald i Forhold til Overeensstemmelsen mellem Læsernes og Forfatterens Tænkemaade. Denne er ofte meget forskiellig, og Elementerne selv ere mindre stridige. Endnu fordrer man, at eet Skrift skal behage nogle hundrede

Læsere, naar ofte nogle hundrede Skrifter neppe behage en eneste. Dette Krav er for stort. Om man endog troede Sielevandringen, var det umueligt for een Siæl at fare i alles. Og hvem ville ey frabede sig denne Vandring? Hvem ville tilbytte sig en Siel, som forstod intet av Vexler, intet av Processer, intet av alle Konster at berige sig, med Ret eller Uret?

Gandske vist er ethvert Skriftmagerie en Art av Gabestok. Man staaer sine Timer ud, og enhver bruger sin Frihed. For 2 Mark, siger *Boileau*,^{k180} kan enhver i Parterret^{k181} anfalde *Attila*,^{k182} og, dersom Hunnernes Monark ey behager hans Øre, anklage alle *Korneilles*^{k183} Vers for Visigother.^{k184}

^[SS2:224] Fra *Korneille* – til Udgiveren av Provinzialbladene er Anvendelsen omtrent den samme.

Jeg har sagt, at man kan sige meget *pro* og *contra* om disse Blade, at ingen Sag er saa god at den jo kan lastes, og ingen saa slet, at den kan forsvares. Jeg har sagt, at det er vanskeligere at skrive for alle end at finde de Viises Steen,^{k185} og jeg igientager det her. Jeg ville, at disse Blade skulle nytte, og fornøye, at de skulle intet indeholde mod den gode Smag, og sund Forstand, at de skulle befordre Bekiendtskab med Mennesker og Verden, til Exempel eller Advarsel, til Undervisning, eller Fornøjelse. Jeg ville foreene hvad den Lærde veed med hvad den Ulærde ønsker at vide, jeg ville sanke hvad andre har adspredt, jeg ville vælge det beste, gjøre det nyttige mindre kiedsommeligt, og det behagelige meere nyttigt.

Dette er Hensigten av disse Blade, og jeg haaber at den finder Undskyldning. Man bør tillige undskylde om jeg ey har opnaaet den. Jeg skriver disse Blade alleene;^{k186} Jeg skriver dem uden Bøger,^{k187} uden Talenter, uden alle hermeneutiske Midler;^{k188} Jeg har lovet Tanker til høyere Eftertanke, og jeg haaber, at jeg har holdt hvad jeg har lovet; Man fordrer endnu meere. Man fordrer hvad intet Øye har seet, og intet Øre har hørt. Man fordrer blot Originaler,^{k189} og man gjør mig megen Ære. Hvad er jeg og mit Arbejde, at jeg skulle foretrække det for andres? Endnu bestaaer næsten en Trediedeel av Originaler.^{k190} Jeg ville ønske, at de ikke vare det, og at deres Feyl tilhørte andre end mig.

Resten er historisk.^{k191} Disse Blade udgiøre den største Deel, fordi jeg har troet, at de passede sig for den største Deel av Læsere. Jeg har maaskee bedraget mig, og andre. Jeg legger til, at Originaler finder ingen Stæd i Historien. Enhver Historie er en Kopie, og denne Kopie bør være uforanderlig i henseende til det Væsentlige. Den gamle *Robert*,^{k192} og Kapitain *Randal*^{k193} ville være ilde tient med, at *Montesquieus* og Hertugen av *Montagus* Historier vare allene et Værk av min Opfindelse. Kun Stilen og Indledningen, Tilleg eller Forkortelser, Fortellingen, eller, hvad man vil kalde det, tilhøre mig. Resten ^[SS2 225] er Historiens; Enhver forteller den paa sin Maade, og man kan laste mig saa meget man behager. Man kan undvære denne Forandring, vil man sige, men den er iblant nødvendig. Den har især været det paa et par Stæder i et Hamborger Ugeskrivt,^{k194} fordi den Hamborger Vittighed er ikke altid saa klassisk, som dens røgede Bryststykker.

Jeg taler intet om Poesierne^{k195} i disse Blade, fordi jeg ville at de skulle tale for sig selv, og fordi det anstaaer ikke mig at avgjøre noget i en saa vanskelig Sag, som tillige er min egen. Jeg forstaaer allene saa meget av Konsten, at jeg indseer deres Mangler. Man har begiært fleere Vers, men Vers regne ikke fra Himmelen som Manna eller Græs-Hopper.^{k196} Det er lettere at skrive et Bind i Prosa, end at skrive 10 gode Vers, siger en Mand, som skriver begge Deelee lige ypperlig, og jeg underskriver denne Dom av mit gandske Hierte.

Dette er alt hvad jeg har at sige om disse Blade. Jeg vil ønske, at det var alt hvad der kunne siges. Jeg har hængt Skiltet ud,^{k197} og det forstaaer sig, at jeg vedbliver Haandværket. Jeg fortsetter dette Arbeyde efter samme Plan, som tilforn; Jeg kan forøge det med fleere Artikler, men Tonen bliver den samme. Man veed hvad man har at vente, og jeg bedrager ingen herefter. *Haver nogen noget at sige, han sige det i Tide, eller siden tie stille.*^{k198}

Jeg har at sige (sagde en Ven, som læste dette i Haandskrivt); Enhver har at sige; Skrive De efter denne Plan, saa skrive De Dem til Bettelstaven,^{k199} min Herre; Raadfør Dem med Deres Fordeel,^{k200} og ikke med den gode Smag, eller De viise at De har ingen. De skrive om alt uden netop hvad man læser. Med Ærgrelse læser jeg hvad De allerede har skrevet. Hvad Deel har *Voltaire*^{k201} i

Negotien?^{k202} og hvormeget indbringe Mentors Reyser^{k203} om Aaret? Hvem læser Abderiterne,^{k204} og hvem seyler herfra paa Kina?^{k205} «Jeg har tegnet mig for *Provinzbladene* (sagde en ærlig Mand til mig, saaledes kalder han Deres Blade); Jeg troede, at de skulle overgaae andre Blade, ligesom Provinzrosen^{k206} overgaae andre Roser; Jeg bedrog mig.» Dette Ordspil var avskyeligt. Uden Ordspil siger enhver anden det samme. [SS2 226] Man legger til, at De skrive for frit, min Herre! Jeg taler ikke om Deres K. for C.,^{k207} det er *Crimen læsæ Majestatis*,^{k208} og Haarene reyse sig paa mit Hoved; Der er endnu meere; Har De ikke i Bladet om *Montesquieu*^{k209} kaldt en Retroende for en Skurk? Veed De ikke, at der er Lys, som altid bør staae under en Skieppe, og Sandheder, som aldrig maae siges? Der er Huuse, hvor man endnu ryger for Deres Blade, og jeg forskrækkes paa Deres Vegne. Veed De intet andet at skrive om? Al Verden taler om Landhusholdning^{k210} i disse Tider; Man saaer, og man høster; Ligemeget paa Papiir, eller *in Natura*,^{k211} Gak De bort^{k212} og gjør ligesaa! Skriv om Steengierder, og Faareavl, om Brislinger og Brygdefangst!^{k213} Plant Træer, eller skriv om at plante dem! Skriv om alt uden om hvad De har skrevet! Har De intet Raad for Tandpine, intet Plaster for Liigtorne? Veed De ingen Viiser, Gaader, Eventyr, Krøniker, o. s. v.? Forstaae De ikke at mane, ikke at signe, eller at vise igien?^{k214} Skriv om de sorte Konster, i Stæden for om de skønne! Leg Dem paa Troldom! Den føder sin Mand, og De vil aldrig mangle Diævle at uddrive; Jeg veedste endnu eet at raade Dem, som overgaaer alt; Skriv Skamskrifter,^{k215} min Herre! Der er altid Folk, som har meer Forstand, end De; Skriv, at de har ingen; Øvrigheden gjør altid en eller anden Indretning. Skriv, at de due ikke. Klæd dem i Dyr's Lignelse,^{k216} saa kan De sige hvad De vil. Skriv mod alt, hvad Dem forekommer! Blek og Injurier; Seyer, eller død paa Stedet. Giør Partier, skaf Dem Stemmer,^{k217} opofre Ven og Uven! De vil blive anset, De vil blive frygtet; De vil blive avskyet, det vil intet sige. *Aretin*^{k218} var i Pension hos jeg veed ikke hvor mange Fyrster allene fordi man frygtede ham, og *Jean Freron*^{k219} levede med Kone og Børn til en høy Alderdom i Paris av at bagtale Levende og Døde. Forstaae De intet av alt dette, saa HERren hielpe Dem. Jeg meener Dem det oprigtigt, jeg har sagt Dem Deres Beste, og jeg toer mine Hænder.

Indholden [k220](#) av Provinzialbladene.

- 1) Avhandlinger [k221](#) over enkelte Stykker av Moralen, Historien, Landhusholdningen, [k222](#) og de skønne Videnskaber.
- 2) Levnetsbeskrivelser over berømte Lærde.
- 3) Poesier, hvoriblandt Oder, Fabler, Breve, Epigrammer, [k223](#) o.s.v.
- 4) Merkværdigheder i Naturens og Konstens Riger.
- 5) Anmeldelser av nyttige Skrifter.
- 6) Udtoge [k224](#) av de beste Reysebeskrivelser.
- 7) Opfindelser i Konsterne. [k225](#)
- 8) Anekdoter. o.s.v.

Disse Blade udgives i Bergen ugentlig, og avsendes til Provinzerne [k226](#) Hefteviis, hvert Hefte beregnet til 13 No, eller 4 Hefter aarligen. Prisen for et heelt Bind er 1 Rdlr. 32 Sk., [k227](#) hvorav i Bergen Halvparten betales ved det 1ste, og Resten ved det 27de No Modtagelse. I Provinzerne, og uden for Norge, betales, efter Modtagelsen av hvert første halve Bind, Prænumeration [k228](#) for et heelt Bind med 1 Rdlr. 32 Skilling. Intet Bind, eller enkelte Hefter, overlades uden til Subskribentere. [k229](#) De Materier, Rummet ey har tilladt Sted i foregaaende Bind, indføres i det følgende.

Bergen den 28de Oktober 1778.

Udgiveren. [k230](#)

Ende paa 1ste Bind af Provinzialbladene.

[Responsum over Skuespil]

[k231](#) [k232](#) [k233](#) [k234](#)

[SS3,307] Enhver veed, hvor meget der i Overtroens Mørke Tid er skrevet mod Skuespils Tilladelighed i en Stat, endskiønt alle Regieringer paa samme Tid, Overtroen uadspurgt, har tilladt dem; Men enhver veed maaskee ikke, at der i vore filosofiske Tider, og midt i de oplyste Tydske Stater, er begiært et

Responsum av et ærværdigt theologisk Fakultæt i Göttingen^{k235} i denne Sag, og at bemeldte ærværdige theologiske Fakultæt udtrykkelig har sat i Rette paa deres totale Afskaffelse.

Her ere, blant fleere, et Par av det ærværdige Fakultæts fornemste Grunde.

Fakultætet fordømmer Skuespillene, fordi Tiden, i henseende til dens nøye Forbindelse med Evigheden, forspildes ey allene ved blot lastværdige, men ogsaa ved uskyldige Fornøyer, og misbruges til Menneskers største Ansvar, naar den bruges uden Nødvendighed.

Fakultætet fordømmer Skuespillene, fordi det antager som bekiendt, hvad ingen Kristen nægter, at enhver Udgift, som skeer for at tilfredsstille en Yppighed, er en Forbrydelse mod den kristelige Barmhiertighed, og en virkelig Uretfærdighed mod den nødlidende Næste, som har Paastand paa denne Overflødigheid, efter Guds egen Befaling. –

Det ville maaskee ikke synes ubilligt, at det theologiske Fakultæts Grunde skulle undersøges, ligesom andre Menneskers, fordi de formodentlig ikke meer end andre ere fritagne fra Skrøbelighed, og fra Vildfarelser, som ere alle Dødeliges Lod; Men saadanne Undersøgelser har til alle Tider haft betænkelige Følger; Man har gjort til eet, hvad som dog virkelig ikke er eet, at stride mod Fakultæter, og at stride mod Troen; Man har klippet Vingerne paa enhver, der ville flyve høyer, end sædvanlig, og alting er endelig til Slutning blevet ved det Gamle.

Enhver tør derfor ikke andet end rose det Gøttingske Fakultæts priselige Responsum, og jeg priser en ubekiendt Forfatter, som ^[SS3 308] endnu i den Anledning har forøget det med fleere, og uomstødelige Grunde.

Til den første av ovenskrevne Artikler svarer den ubekiendte Mand, at altsammen er soleklart. Enhver indseer hvilket Ansvar Fakultætet i Göttingen ville have underkastet sig, om det paa den Tid, da det følte sit Kald at forfatte dette Responsum, i den Stæd havde drukket en Flaske gammel Rinskvinn,^{k236} eller læst i den hedenske Poet *Horatius*.^{k237} Det ville endog være en syndig Misbrug av den dyrebare Tid, siger han, om de i nogen Hensigt, uden allene av høyeste Nødvendighed, skulle have tilladt sig denne uskyldige Fornøyer. Betænker alt dette, mine kiære Medborgere, og tillader eder ingen uskyldig

Fornøjelse, uden at lade eder give et ordentligt Responsum derover fra et Fakultæt eller fleere, for at bestemme hvad Nødvendighed er, og fornøyer eder da, *in nomine Domini*,^{k238} saa meget, og saa længe, som de for got befinde.

Over den anden Artikel gjør den ubekjendte Forfatter følgende Kommentar:

Overveyer Fakultætets gyldne Ord, I ryggesløse Befordrere av Manufakturere,^{k239} og Fabriker, som efter eders egen Tilstaaelse kræve, at formuende Folk befordre Overdaadighed for at skaffe Arbejdere at leve; Betænker dette, I ukristelige Patrioter, og den almindelige Velstands Befordrere! Lad den Fattige betle, og giver ham Almisser, dette er kristeligt, men understaaer eder ikke at skaffe ham Arbejde, for at føde den Riges Overdaadighed, dette er syndigt; Alt hvad som ikke hører til den yderste Nødvendighed, er Yppighed, og I vil engang fordømmes, ikke for eders Synders Skyld, mine Herrer, men fordi I vare Patrioter.

Overeenstemmende med det th.F. Responsum skulle det maaskee være meere kristeligt, om disse Patrioter i den Stæd for Eftertiden ville indgaae følgende Punkter: Aldrig at pudre deres Paryker meere, men at deele Meelet skieppeviis^{k240} ud til de Fattige, for at bage sig Brød av; Aldrig at drikke Viin, Øl, eller Melk oftere, da Naturen tilbyder det reene Vand i Overflødighed. Aldrig at spise meere end een Ret, og altid det samme Slags. Aldrig at betiene sig af stoppede Stole, eller Edderdunssenge, men at sidde, ^[SS3:309] og at sove stedse paa det blotte Træ, for at tugte Kiødet.^{k241} Aldrig at indbinde Bøger med forgyldt Snit,^{k242} hvorav der dog turde findes nogle i Fakultetets Samling, forstaae av deres egne Skrifter. Endelig at uddeele alle disse sparte Penge til alle de Haandværksfolk, som ere blevne Betlere over denne kristelige Patriotisme.

Man tvivler ikke paa, at jo Fakultetet med Glæde ville indgaae disse Punkter, endskiønt de formodentlig stride direkte mod dets foregaaende Ekonomie. Efter 4 eller 6 kostbare Retter, ledsagede av ligesaa mange Flasker kostbare Viine, i en Atlaskes Ordensdragt^{k243} med Fløyels Vinger,^{k244} i et Værelse klædt med Tapeter, paa en silkeblød Sofa, og ved et Marmor Konsolbord at skrive mod Skuespils Overdaadighed, og at regne en Bekostning av 2 Mark for en Parterrebillet^{k245} for en Forbrydelse mod den kristelige Barmhiertighed, synes altsammen saa paradox, at Fakultetet gandske vist, naar det betænkte sig, ville

skille sig ved alle disse virkelige Overflødigheder for at være ortodox i det eene, som i det andet.

Det Gøttingske Fakultet har imidlertid opgivet 4 Punkter, hvorefter det troer paa sin Samvittighed at kunne tillade Skuespillene.

Den første av disse Punkter er, at Skuespillene aldeles ingen Kiærlighed skulle indeholde, om man endog forestillede den nok saa uskyldig under Billedet av den kydskeste Ægttestands Kiærlighed. Hvad man i Modesproget kalder Galanterie, [k246](#) er i Kristendommens Sprog aabenbar Utugt. [k247](#) –

Approberes *in totum*, [k248](#) mine Herrer! Utugt er den lyksalige Drift, som besiaeler heele Naturen, som brøler i Løven, og quiddrer i Fuglen, som tæmmer de vilde Dyr, og regierer det endnu vildere Menneske; Utugt er den største av alle Skaberens Velgierninger efter det Gøt. Fak. uforgribelige Responsum. Skuespillene, sige de, bør aldeles ingen Kiærlighed indeholde, og jeg formoder, at de tillige under dette Udtryk udelukke Menneskekiærlighed, fordi Fruentimmer ere Mennesker, og Kiærlighed til Mennesker nødvendig ogsaa indbefatter den til Fruentimmer.

Den anden Punkt av de Vilkaar, paa hvilke Skuespillene, efter Fakultetets Formeening, kan tillades, er, at Skuespillerne selv [\[SS3_310\]](#) maatte være Folk av Rang, og Anseelse, og et tilstrækkeligt Levebrød.

Jeg ønsker disse Folk alt dette av mit gandske Hierte, og enhver indseer, tilligemed mig, Nyttens derav. Man burde endog udstrække dette Ønske lige til Skuespilskriverne, endskiønt Geniet opnaaer sielden den Lykke, og disse Æresposter, som Folk uden Genie og Talenter usurpere. [k249](#) Den beste Moral bliver ugyldig i en Skuespillers Mund, allene fordi han er arm og foragtet, og det vittigste Skrift fra en Mand uden offentligt Embede bliver ofte henlagt *ad acta* [k250](#) uden videre Berømmelse og Belønning. Rang og Embede i denne Verden gjør alt, og Vittighed slet intet. Vee den Elendige, som bekymrer sig meere derom!

Den tredie Punkt er, at alle frekke, kaade, og vellystige Dekorationer, og Dandse bleve afskaffede.

Hvad de frekke, kaade, og vellystige Dekorationer anbelanger, [k251](#) da overgaaer dette Udtryk den almindelige menneskelige Forstand, og har maaskee

allene en lærd Forstand, eller, hvilket ofte er det selvsamme, slet ingen. Det er bekiendt, at Dekorationer udgiøre i Almindelighed en antik eller modern Sahl, efter det Sørgespils eller Lystspils Beqvemmeligheder, som de forestille; Nu og da vise de et Tempel, et Torv, en Gade, og jeg veed ikke hvad, efter Stykkets Fornødenhed, og disse tillade dog ingen Kaadhed, som enhver kan vide, fordi til Kaadhed kræves en Handling, og fordi Dekorationer male ingen Handling, men tiene allene til at understøtte en Handling ved en forøget Sandsynlighed. Det er sandt, jeg har seet *Zaire*^{k252} spille i en Dekoration, som var bestemt til *Skapins* Skalkestykker,^{k253} og denne Dekoration var frek i en æsthetisk Forstand, men Gud veed, at den ikke var vellystig. Frekke Dekorationer har altsaa ingen Forstand, og frekke Dandse existere ikke længer.

Den fjerde og sidste Punkt endelig er, at disse Sørgespil bør spilles sielden, og hver Gang paa meget kort Tid.

Denne Punkt sætter en ærlig læg Mand i Forlegenhed. Ere disse Skuespil lutrede^{k254} fra al Synd og Skade, hvorfor skal de da spilles ^[SS3 311]saa sielden? Kan man for ofte opmuntres til Taknemmelighed, til Medlidenhed, til Tienstagtighed,^{k255} til Edelmodighed, allesammen Dyder, som Fakultetet paastaaer, at disse Skuespil burde indeholde, og som de fleeste Skuespil, hvorimod Fak. tordner, allerede længe indeholde? Riim mig disse stridige Ting sammen,^{k256} hvem der kan, eller lader os alle fængsle Fornuften under Fakultetets Lydighed! Lader os fordømme Skuespil, mine Brødre, og prise vor kiære Bye^{k257} og Stad lykkelig, som aldrig har haft, eller nogen Tid vil faae Skuespil! Lader os betænke, at der endog var en Tid, hvor det blev regnet for en Fordømmelse at høre tre Violer og en Bass,^{k258} og lader os troe, at vor Bye er endnu fuld av Kristne, fordi der er slet ingen paa vore Koncerter!!!^{k259}

[Om Encyclopedien]

[k260](#) [k261](#) [k262](#)

^[SS1 221]*Livorno. Encyclopedie ou Dictionnaire raisonné des Sciences, des arts & des metiers, par une Societé de Gens de Lettres. Mis en ordre & publié par M.*

Diderot & quant à la Partie mathématique par M. d'Alembert; Troisième Edition, enrichie de plusieurs notes. Tome dixième, à Livourne, de l'Imprimerie des Editeurs 1774. [k263](#)

Der er ventelig ingen af Læsere, som jo ey veed, [n4](#) at *Encyklopedien* er en af vore Tidens vigtigste Skrifter, at den første Udgave kom ud i *Neufchatel* i Aaret 1765, at den foruden de paa Titelen anførte Udgivere har *Voltaire*, *Rousseau*, *Marmontel* og flere til Forfattere, [k264](#) at den har store Feyl og store Fortienester; men alle veed maaskee ey, at den første Udgaves Skiebne er Aarsag i de Noter, hvormed denne overalt er forøget; hvem skulle ellers af *Voltaire* og *Diderot* vente denne Kompliment til den hellige Inquisition under artikelen, *Miranda?* [n5](#) *pour concevoir la vénération dûe à ce saint & respectable tribunal, voyés les notes insérées dans differens endroits de cette edition.* [k265](#)

Overalt i Noterne til de theologiske Artikler, bekiende Forfatterne sig til den Romersk Katolske Kirke. Under Artikelen: *Manes*, [k266](#) paastaaer Forfatteren, at den Sædvane at afbilde Gud Fader i menneskelig Skikkelse, har sin Oprindelse fra *Antropomorphyterne*, [k267](#) men Noterne udlede den fra den første Kirkes Iver for at udbrede en Kundskab om Gud ved sandselige Billeder; under Artikelen: *Monastere*, [k268](#) forkaste Noterne den Mening, Forfatteren har antaget efter *Montesquiou*, [k269](#) at Munkelevnet er en Følge af de heede Himmel-Egne, og den dermed forbundne Ørkesløshed og Dovenskab. Forfatteren af Artikelen: *Moraves*, [k270](#) havde tillagt de Mæhriske Brødre Karakter af et fredeligt og arbejdsomt Folk, men Noterne kalde dem Kiættere og Rebellere mod den Katolske Kirke, som ey burde taales, fordi de leve uden for den sande Kirkes Skiød. (Ak mine Herrer Notemagere! hvorfor trykke I dog Eders Bøger i Livorno?)

[Kaptein Cooks reisebeskrivelse]

[k271](#) [k272](#) [k273](#)

[SS1 224] *Paris. Relation des Voyages autour du monde, entrepris par ordre de sa*

Majesté britannique actuellement régnante, pour faire des Découvertes dans l'hémisphère méridional, & successivement exécutés par le Commodore Byron,^{k274} le Capitaine Carteret,^{k275} le Capitaine Wallis^{k276} & le Capitaine Cook,^{k277} dans les vaisseaux le Dauphin, le Swallow, & l'Endeavour; rédigée d'après les Journaux tenus par les différens Commandans, & les Papiers de Msr. Banks.^{k278} Ouvrage traduit de l'Anglois, 4 Vol. in 4to. à Paris.^{k279}

Den Reisebeskrivelse, hvoraf vi her, i Mangel af den Engelske Original, bekendtgjøre den Franske Oversættelse, er i alle Henseender en af de allervigtigste.

Efter Amerikas Opdagelse, har de Reysendes Undersøgelser stedse været henvendte paa den Deel af Kloden, som strækker sig fra den Sydlige Pynt af den nye Verden til Sydpolen, men før Engellændernes Reyser i de sidste 6 Aar, har man intet som kan tilfredsstille Geographerne fuldkommen; man vidste før den Tid endnu ikke om *Ny-Gvinea* og *Ny-Holland*^{k280} var kun eet, eller to forskellige Lande; man troede at *Ny-Britannien*^{k281} var een eneste Øe, og den Østlige Deel af *Ny-Holland* var aldeles ubekendt; man kiendte intet af *Ny-Zeland* uden den lille Kanton hvor *Tasman*^{k282} landede, som han kaldte *Morder-Bayen*,^{k283} og man troede, at dette Landskab udgjorde en Deel af det Sydlige faste Land; paa Karterne saae man Øer i det stille Hav, som man aldrig siden har fundet, og store Have paa de Steder, hvor man siden har opdaget heele Strækninger af Land og adskillige Øer; man troede tilsidst fra den Grad af Sydlig Bredde man havde besejlet, lige til Sydpolen at finde fast Land af en betydelig Strækning.

Men Engellænderne har paa disse 4 Reyser erfaret, at den Østlige Side af *Ny-Holland*, som de kalde: *Det Sydlige Ny-Gallien*,^{k284} var et Land meget større end Europa, og Kapitain Kook har endog meget nøye bestemt dets Grændser. *Ny-Britannien* indbefatter 2 Øer, som adskilles ved en Kanal kaldet *St. Georgs Kanal*; man har reyst om *Ny-Zeland*, og leveret et Kart derover ligesaa nøyagtigt som over noget Land i Europa. Nogle Reysende har troet, at fra *Georg* ^[SS1 225] 3 dies Øe^{k285} til *Ny-Zeland* var fast Land, men Kapitain Kook forsikrer, at der er intet uden en Mængde af Øer, ligesom at der i Nord fra den 40de Grad Sydlig Bredde er intet Sydlig fast Land, endskiønt han ey med lige Vished kan bestemme om der

fra samme Grad er fast Land i Sønder. Den sidste Reyse har, uden at have opløst dette Spørsmål aldeles, allene indskrænket den eeneste Deel af det Sydlige Hemispher, hvor dette faste Land skulle findes, til en saa ubetydelig Strækning, at en nye Undersøgelse ville være af allerhøjest Vigtighed.

Det er denne sidste Reyse i sær, som fortæner allerstørste Opmerksomhed, og hvoraf vi ville meddeele vore Læsere det merkværdigste.

Efterat Kapitain *Kook* og de Herrer *Banks* og *Solander*^{k286} tilligemed flere Lærde, vare reyste fra *Ploymuth*^{k287} den 26 Augusti 1768, paa Skibet *Endeavour*, for paa Øen *Otahiti*^{k288} at iagttage Veneris Gang^{k289} igiennem Solen, og derefter at gjøre Opdagelser i Sydhavet, kom de endelig efter mange Vanskeligheder til *Otahiti* den 10 April 1769, hvor de anvendte 3 Maaneder til at undersøge dette Folks Levemaade og Skikke.

Dette Folk lever under en Himmel-Egn og i et Land, som gjør alle Konster^{k290} overflødige; de ere elskværdige, fredelige, oprigtige, deres Marke tilbyde dem uden at dyrkes alle Jordens Frugter, de finde sielden Hindringer for deres Ønsker, de adlyde Naturens Indskydelser, og den indskyder dem sielden Ont. Skulle man ey dømme dem for det lykkeligste Folk paa Jorden? Aldrig har Menneskets naturlige Tilstand været meere uforfalsket. Aldrig har *Rousseau*^{k291} havt større Talsmænd.

Det meste af den anden Deel i denne Samling angaaer allene dette Folk, og indeholder en Beskrivelse over deres Levemaade, Boliger, Føde, Fornøyer, Manufaktur, Seylads, Sprog, Sygdomme, Religion, Krige, og Statsforfatning, hvoraf vi vil anføre nogle Træk som fortæner al Opmerksomhed:

For at underrette sig om dette Folks Gudsyndelse, lod Kapitain *Kook* paa en Søndag forrette Gudstienesten paa et der paa Øen opbyggt Fort, hvortil Hr. *Banks* indbød de fornemste Otahiter til at være Tilskuere. Indianerne satte sig, eller faldt paa Knæ efter *Banks* Exempel, men viiste ingen Nysgierrighed efter videre Underretning; de viiste Engellænderne ^[SS1 226] samme Dag deres Gudstieneste. En ung Mandsperson af 6 Fods Høyde, og en ung Pige af 12 Aar ofrede til Venus i Overværelse af den heele Forsamling, uden at synes at foreene noget Begreb af Uanstændighed med denne Forretning, og med den Frihed hvormed man retter sig efter sit Lands Skikke. Dronningen *Oberea*^{k292} bærede denne Ceremonie

med hendes Præsidium, og underviste det unge Par i alle Ofringens Hemmeligheder. (Det var denne samme Dronning som nogle Aar tilforn blev forelsket i Kapitain *Wallis*, og hvis Farvel til ham ere ligesaa rørende som *Didos* til *Æneas*.)^{k293}

Hr. *Banks* gjorde Selskab i et Liigfølge der paa Øen, og beqvemmede sig til alt hvad der er brugeligt ved denne Ceremonie. Han gik hen til Sørgehuset, hvor han blev modtaget af den Afdødes Datter, nogle andre Tilstædeværende, og en ung Mandsperson som alle beredde sig til denne Høytidelighed. Man afførte ham hans Europæiske Dragt, bandt et Stykke Klæde om hans Belte, og malte hans heele Krop over med Kul og Vand. Man foretog det samme med fleere af de Nærværende, og deriblant med nogle Fruentimmer som man klædde nøgne ligesom Hr. *Banks*, hvorefter Liigbegiængelsen^{k294} begyndte.

Men af alle dette Lands Skikke fortæner ingen meer Opmerksomhed end efterfølgende.

Et betydeligt Antal *Otahiter* af begge Kiøn foreener sig i et Selskab, som de kalde *Arreoy*, hvor alle Fruentimre ere fælleds for alle Mandspersoner. Denne Indretning forskaffer dem en bestandig Afvevling af Fornøyer, som de har vant sig saa meget til, at intet Fruentimmer boer med den samme Mand 2 Dage efter hverandre; Mandfolkene fornøye sig ved at brydes, og Fruentimrene ved et Slags vellystige Dandse som de kalde *Timorodee*, hvorved de opvække Begierligheder, som de tilfredsstille strax. Hr. *Banks* har denne Efterretning fra en af Medlemmerne selv, som forsikrede at man langt fra at undsee sig derved, ansaae det for en stor Ære at antages i disse Selskaber.

Regierings Sagerne bestyres ved Lehns Ret;^{k295} Indbyggerne ere inddeelte i 4re Klasser: Kongen, Baronen, Vassallen, og Bondestanden.

Det er en sørgelig Erindring om Menneskets Elendighed, at dette Folk, som Naturen forgjæves omringede med 2 Have til Beskyttelse, allerede ved Omgang med Europæer er blevet straffet ^[SS: 227] med den forskrækkeligste af alle Syger, med den Veneriske,^{k296} som i faa Aar vil udrydde dem aldeles. De nævne den ved et Ord som i deres Sprog bemærker Forraadnelse, og beskrev for Engælænderne i de mest rørende Udtryk dens første ulyksalige Offeres Piinsler. Haar og Negle faldt af, sagde de, og Kiødet raadnede indtil Beenene; de bleve forladte af deres allernærmeste Slægt, man slengte dem hen som Aadsler, og lod dem omkomme

under græsselige Skriig, og under Piinsler forskrækkeligere end Døden.

Efter en Nærværelse af meer end 3 Maaneder, forlod Kapitain *Kook* endelig denne Øe, men savnede ved hans Bortreyse to af hans Folk som vare reyste langt ind i Landet, for at leve hos *Otahiterne*. Kapitainen fordrede dem tilbage, men Indbyggerne svarte at de havde taget hver sin Kone, og at de vare blevne Borgere der paa Landet; man maatte altsaa med Magt bringe dem tilbage. En *Otahiter* ved Navn *Tupia*,^{k297} som havde været første Minister hos Dronningen *Oberea*, og den fornemste Præst paa Øen forlod sit Fæderneland for at reyse med Engælænderne, men døde til deres store Tab paa Batavia.^{k298}

Omkring *Otahiti* har man paa denne Reyse opdaget en Mængde nye Øer, hvor Indbyggernes Sæder ey ere mindre merkværdige end *Otahiternes*. Efter en Maanedes Seylads omkring disse Øer, reyste Kapitain *Kook* længer i Sønder for at treffe det faste Land som Karterne havde anviist; han reyste fra Øen *Oteroah*^{k299} den 15de August 1769, og den 7de Oktober opdagede han et Land, som han siden erfarede var *Ny-Zeland*; de beseylede disse to store Øer lige til April Maaned 1770, og reyste i Land paa adskillige Steder, men bleve nesten altid overfaldne af de Vilde der omkring. Det er merkværdigt, at *Tupia* forstod Indbyggernes Sprog paa Kysten af *Ny-Zeland* meget vel, endskiønt disse Lande ligge meget langt fra hverandre. Man skulle deraf troe, at disse to Nationer har en fælleds Oprindelse.

Efter Beskrivelsen af *Otahiti*, er den over *Ny-Zeland* merkværdigst; man har tvivlet om at der var Menneskeædere, men det er ved denne Reyse beviist, at Indbyggerne paa *Zeland* spise Mennesker. «Ved Dronning Charlottes Kanal (fortælle vore Reysebeskrivere) saae vi Indianerne koge sig en Hund for at spise. I nogle Kar, som stod ved deres Side, saae ^[SS: 228] vi afgnavede Been, som vi antog for Menneskebeen, efterat have undersøgt dem nøyere. Vi bleve forskrækkede, og tvivlede ey om at Kiødet var spiist. *Tupia* spurgte derom for at forsikre sig desto meere, hvortil Indianerne svarte alle, Ja; De Been, de har seet, (sagde de) tilhørte en af vore Fiender, som med 6 andre har overfaldt os. – Spise I ogsaa Hovederne, (spurgte *Tupia* videre,) ikke uden Hiernen, min Herre, (svarte en gammel Mand ham); i Morgen skal jeg bringe nogle Hoveder med for at viise dem Methoden.» Man finder paa fleere Steder i denne Reyse Prøver af denne Umenneskelighed.

Paa Reysen fra *Ny-Zeland* til *Ny-Holland* blev tilbragt tyve Dage. Man opdagede derefter det Sydlige *Ny-Gallien*, et meget større Land end Europa, og anvendte 3 og en halv Maaned paa en Reyse omkring Kysterne; man kom derefter til *Ny-Gvinea*, og fra Batavia tog Veyen til Europa.

Det var paa Batavia, at vore Reysende vare Vidner til en Skik som fra utænkelige Tider har været i Brug hos dette Folk. Drukken af Opium, løb en Mandsperson igiennem alle Gader med et Spyd i Haanden, og dræbte enhver som forekom ham. Man saae hver Uge engang Exempler paa denne Umenneskelighed; een af disse Ulyksalige faldt til denne Afsindighed af Jalousie, men han blev derfor ikke desto mindre levende radbræket.

Efter en Reyse af 3 Aar, kom endelig Hr. *Banks* med Følge i Maymaaned 1771 tilbage til sit Fæderneland.

Aldrig har man giort en Reyse, hvorved Philosophien, Naturhistorien, og den største af alle Videnskaber, Kundskab om Mennesket, har vundet meer end ved dette. Endelig har *Rousseau* opnaaet sit Ønske; vi kan ey nægte os at anføre et Sted i den Anledning af denne berømte Skribent, man finder det i Noterne til hans Afhandling: *om Oprindelsen og Grunden til Ulighed blant Mennesker*:[k300](#)

Skal man aldrig (siger han) see denne lyksalige Tid igien, hvor en *Plato*, en *Thales*, og *Pythagoras*,[k301](#) reyste allene for at undervises, for at kiende Mennesker, og for at forskaffe sig en Kundskab som ey tilhører fortrinsviis eet Land, eller eet Aarhundrede, men som er den samme overalt og til alle Tider, og en Videnskab fælleds for Vise. Man beundrer den Pragt, hvormed man med Lærde og med Malere reyser giennem Østerlandene, [SSi. 229] for at tegne eller undersøge Indskriptioner, men det er ubegribeligt, at der i et Aarhundrede, som paastaaer at være oplyst, ey af to Personer, som elske begge Æren og Udødelighed, og som ere begge riige, den ene paa Genie, og den anden paa Penge, ey findes een, som vil opofre tyve tusind Rixdaler af hans Midler, og en anden ti Aar af sit Liv, for at giøre en Reyse omkring Verden, ey for at studere til evig Tid Planter og Steene, men en eneste Gang for at studere Mennesker, og som, efterat have anvendt saa mange Aarhundrede paa at betragte Bygningen, reyse engang for at kiende dens Beboere. De Akademister, som har giennemreyst de nordlige Deelee af Europa, og de Sydlige af Amerika, reyste meere som Jordmaalere end som Philosopher. Imidlertid, da de var begge Deelee, saa kan

man ey ansee den Deel af Kloden for ubekientd, som *Maupertuis*^{k302} og *la Condamine*^{k303} har besøgt; *Chardin*,^{k304} der reyste, som *Plato*, har fuldkommen fyldestgiort os i Henseende til Persien. Kina synes at være meget nøye undersøgt af Jesuiterne. *Kempfer*^{k305} har temmelig vel leveret Efterretning om det Lidet, han har seet i Japon; Foruden disse Beskrivelser kiende vi slet intet til heele Ostindien, fordi den er allene besøgt af Europæer, hvis Hensigt er meere at berige deres Lommer end deres Hierner; heele Afrika med dets Beboere, ligesaa besynderlige i Henseende deres Karakterer som til deres Farve, staaer endnu tilbage at undersøge. Vi dømme det menneskelige Kiøn, og heele Jorden er skiult med Folk, hvoraf vi kiende ey meer end Navnet. Lad en *Montesquieu*, en *Buffon*, en *Diderot*, en *Duclos*, en *d'Alembert*, en *Condillac*^{k306} reyse for at undervise Verden, lad dem i deres Sprog og med deres Talenter beskrive Tyrkiet, Egypten, Barbariet,^{k307} Gvinea, Caffernes Land,^{k308} det Inderste af Afrika og dens østlige Kyster, Malabarerne, Mogol, Kongerigerne Siam, Pegu, d'Ava,^{k309} Kina, Tartariet,^{k310} og fornemmelig Japon; derefter paa den anden Deel af Kloden, Mexico, Peru, Chili, Patagonerne^{k311} uforglemte, tilligemed Tukiman^{k312} og Paraguai, ifald det er mueligt; endelig Caraiberne, Florida, og alle disse vilde Egne – lad dem gjøre denne største af alle Reyser, og lad disse nye Alcider^{k313} efter dette berømmelige Tog skrive en politisk, og en Naturhistorie over hvad de har seet, hvilke nye Verdener vil da skabes under deres Pen, og hvor vil de da ey lære os at kiende vores! Naar Philosopher [SS1 230] som de, forsikre os om det og det Dyr at det er Menneske, og om et andet, at det er et Fæ, saa bør man troe dem; men det ville være en utilgivelig Enfoldighed i saa betydelig Sag at beraabe sig allene paa enhver vankundig Reysende, om hvem man iblant fristes til at gjøre samme Spørsmal, som han paastaaer at opløse om andre Dyr. –

Vi veed ey at slutte denne Artikel bedre end med den Efterretning, at De Herrer *Banks* og *Solander* arbejde tillige for nærværende Tid paa en Naturhistorie^{k314} over de Lande, som de paa denne Reyse har besøgt; Dette Verk skal udgiøre 18 Bind i Folio, foruden 2000 Kobberstykker, hvorpaa daglig arbejde 22 Kobberstikkere, og hvoraf allerede 200 ere udkomne; Hr. Banks har bestemt en sum af 10 000 Pund Sterling til dette Værk, og vil lade det uddele uden Betalning til de fornemste Akademier og Lærde i Europa.

[Engelsk hagekunst]

[k315](#) [k316](#) [k317](#)

Leipzig. Betrachtungen über das heutige Gartenwesen, durch Beyspiele erläutert. Aus dem Engl. [k318](#)

Denne Bog fortæner at være enhver bekendt, som med os ønsker den falske Smag udryddet af vore Haver, og i den Sted foretrækker dem anlagte efter Engellændernes, eller Naturens Mønster. Man vil vinde meget ved denne nye Haveteorie. Den strekker sig til at forskønne heele Landskaber, og forarbejder den bukolske Digter [k319](#) og Landskabsmaleren ypperlige Scener af den virkelige Natur, som den oplyser med skarpsindige Betragtninger over det væsentlige af Skønhed.

Forfatteren betragter Havekonsten fra den Synspunkt, hvor dens Rang blant de øvrige Skønne Konster begynder, og hvor den ophører sig over det mekaniske og økonomiske.

Man erindrer sig allerede, at den skarpsindige *Home* i hans *Grundsetninger til Kritiken* [k320](#) har betragtet Havekonsten fra denne Side, og at Forfatteren altsaa ey er uden Forgiængere i den Henseende, som hans Oversætter synes at troe.

Det er bekendt, at Engellænderne, allerede for nogle Aar siden, ved deres Bekendtskab med de kinesiske Haver, har indseet de virkelige Skønheder i Havekonsten, og at endog flere end *Home*, endskiønt ey med hans Skarpsindighed, har skrevet derom.

Men ingen Engellænder (og Engellændere har allene Haver, i den Forstand de her tages) har behandlet dette Æmne med saa megen Dybsindighed, og anvendt det saa meget paa heele Landskaber, som nærværende.

Forfatterens Teorie er simpel, men den udbreder sig vidt, og hans Grundsetninger ere foredragne i en nøye Sammenhæng. Man kunne kalde dem en Metaphysik over de første Deelee i Havekonsten.

[Ss1. 276] Skrit for Skrit undersøger han ey blot den forskellige Magt, som Naturens Objekter, for Ex. Skov, Vand, Klipper, o. s. v. har paa den

menneskelige Siel; han foreslaaer tillige allesteds Midler, hvorledes Virkningerne af denne Magt kan forenes til at opnaae meere Styrke og giøre større Indtryk.

Gandske vist kommer det her mest an paa at foreene disse Virkninger. Naturen forestiller det Høye, det Forskrækkelige, det Dunkle, det Stille, det Eensomme, det Yndige i tusinde Skikkelser. Enhver Art gjør forskellige Indtryk efter dens Beliggenhed, dens Størrelse og dens Gestalt; At anordne dem alle saaledes, at de Virkninger, de giøre paa Siælen, aldrig skal modsige eller forstyrre hinanden, men derimod længe vedvare, og laane nye Styrke af deres Overeensstemmelse, det er uimodsigelig Gartnerens største Triumf, – som endnu aldrig er opnaaet.

Det gaaer her som i alle skønne Konster. De ypperligste Grundsetninger, og de mest psykologiske Betragtninger bevise ey altid nok. De Følelser, som en Teorist kræver til Vidne, ere for det meste hans egne, og altsaa meget mistænkelige, i det ringeste indtil de stadfæstes af flere; Denne Regel gielder i alle skønne Konster, og den bør gielde allermest i Havekonsten, som endnu meer end de øvrige er bygget allene paa Følelser. Forfatteren oplyser overalt sin Teorie med Exempler, og bedømmer dem allesteds efter Reglerne for det Skønne.

Det heele Verk tillader intet Udtog, da dets Plan indbefatter saa forskellige Ting, hvoriblant meget, som Politiken og Landpolitiet^{k321} burde antage sig, omendskiønt endog alle Forfatterens Forslag ey hos os kunne bringes til Virkelighed.

Hans Forslag, at tvinge Naturen allesteds at rette sig efter hans System, vil ventelig, hos os især, blive det vanskeligste af alle Forslag at iverksette. Hans System om de engelske Parker kunne maaskee med nogen Forandring anbringes paa nogle af vore Haver, men gandske vist ey paa dem alle, da en Park og en Have staae noget nær i samme Forhold til hinanden, som en Idyl af *Gesner*^{k322} til *Thomsons* Foraar,^{k323} eller et stort Landskabsmalerie til et mindre. Men man kan derfor beholde nogle af Forfatterens Ideer. Man kan forskiønne vore Haver uendelig meget, uden at følge ham i alt.

Han har maaskee ey heller paa alle Steder Ret. Det synes i det ringeste alt for meget stridende mod Kostumet at anbringe ^[SS1 277] alle Arter af Bygningskonst i vore Haver, fra den Græske til den Kinesiske, som han paa et Sted ønsker. Han har ey betænkt, at Bygninger ey tiene blot til at forskiønne en Prospekt eller til at

forestille et Objekt, ligemeget hvilket, men at de bør aldrig forestille, uden hvad der meget nøye overeenstemmer med det Lands Karakter, hvor man anbringer dem. En Moschee, eller en Obelisk ere aldeles upasselige hos os.ⁿ⁶

Forfatteren har tillige megen Uret naar han paastaaer at en frie Udsigt ey udgjør en Haves væsentlige Karakter. Den er aldeles uundværlig, naar en Have ey skal trætte meere end fornøye, som man har sagt os om Haverne i Versailles,^{k324} der skal ligne meer et Fængsel end en frie Egn.

Rigtigere er, hvad Forfatteren siger om de Fordeele, man kan trekke af de forskellige Aarets Tider, og af Morgen, Middag, og Aften Solen, ved at anlegge Lysthuse som fortjene al Opmerksomhed, ligesom det meeste af det heele Skrift.

Hamlet, Prinz af Dannemark

[k325](#) [k326](#) [k327](#)

[SS1 281] *Hamlet, Prinz af Dannemark, Tragoedie af Shakespear, oversat af Engelsk. Kööbenhavn, 1777.* ^{k328}

Shakespear^{k329} – den af sin Nation saa billig,^{k330} saa høyt beundrede *Shakespear* – det originaleste Genie næst *Homer*^{k331} og *Ossian*,^{k332} som Verden har eyet, der uden Forgiengere blant sit Folk, uden Bekiendtskab med Grækenlands og Roms udødelige Skribentere – i det mindste ikke til at danne sig efter dem – var saa riig paa original Opfindelse, de stærkeste Træk og det skarpeste Blik i det menneskelige Hierte – denne fortreffelige Skildrer af alle Menneskelighedens Karakterer, som aldrig noksom kan studeres, aldrig nok føles af de skarpsindigste *Humer*^{k333} og de følsomste *Yoriker*^{k334} selv – Med Glæde modtage vi ham, uagtet alle hans Anachronismer mod Historien, alle hans Feyl mod Kunstens Regler, og hans comiske, ja ofte burleske Indfald midt i sine høyeste, ædelste tragiske Scener. Vi have ofte læst ham, og altid med Beundring, fordi han er saa riig paa det ægte Høye, saa uefterlignelig i sine Karakterer, saa fortreffelig i de originaleste Skildringer, og overalt saa besielet af den største Digter-Aand. Denne høye, vanskelige, paa mange Steder næsten uoversættelige Digter, har en ung Landsmand, Hr. *Bøye*, [SS1 282] vovet sig at give os paa Dansk.

Skulde end dette første Forsøg ikke fyldestgiøre alle Læseres Ønsker, fortiener han dog megen Roes, at han har turdet indlade sig paa en Bane, hvor selv en *Wieland*^{k335} mange Gange har begaaet utilgivelige Feyltrin.

Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas.^{k336}

Ingen Nation har nogen heel Oversættelse af Shakespear, uden Tydskland, som i Hr. *Eschenburgs*,^{k337} der til nærværende Messe^{k338} ventes fuldstændig, eyer et virkeligt Mesterstykke. Nærværende Sørgeespil, hvis Stof er taget af Saxo Grammatikus's bekiendte Fortælling om Prinds *Hamlet*^{k339} i hans tredie Bog, er af følgende Indhold:

Den dræbte Kong *Hamlets* Geist tilkiendegiver Prindsen, at hans Farbroder, den regierende Konge, har i Forstaaelse med Dronningen ombragt ham, for at svinge sig paa Tronen, og faae hende til Gemahl. Dette styrter den unge *Hamlet* i en dyb Tungsindighed. Han anstiller sig som afsindig. Uvis, om denne Aabenbaring kom fra en ond eller god Aand, stræber han at opdage Sandheden, ved at lade et Skuespil opføre for Kongen, hvori han indfletter den hele Omgang med sin Faders Forgiftelse, og lader give nøye Agt paa Kongens Miner, om han, overbeviist af sin Samvittighed, skifter Farve og forvirres. Kongen staaer op, da han seer Forgiftningen forestille. *Polonius*, en listig, pedantisk Hofmand, der staaer i stor Naade hos Kongen, og bilder sig ind at giette alle Ting, har indbildt ham, at *Hamlets* forstilte Afsindighed havde sin Oprindelse fra hans Kierlighed til *Polonius's* Datter *Ophelia*. Dronningen anstiller en Samtale med *Hamlet*, for at udforske ham. I de sterkeste Udtryk foreholder *Hamlet* Dronningen sin Deelagtighed i hendes Gemahls Mord, dræber *Polonius*, som har skiult sig i Værelset for at høre deres Samtale, og forvises til Engelland. *Ophelia* drukner sig i Afsindighed over sin Faders Død. *Hamlet*, som af Sø-Røvere er bleven sat udplyndret op paa Dannemarks Havbred, kommer til *Ophelias* Begravelse. Hendes Broder *Laertes* fægter mod *Hamlet* med forgiftede Floretter. Dronningen drikker af et Bæger med Gift, som var tillavet for Prindsen, dersom Floretterne ikke gjorde sin Virkning. I Stødene forvexles Floretterne, *Laertes* dør. *Hamlet* dræber Kongen og dør.

Enhver Karakter er mesterlig udført, hver forskiellig, og hver ^[SS1 283] det hele Stykke sig selv liig i de allerminde Omstændigheder; *Hamlets* Tungsindighed

tegnet med sine fineste Nuancer; Kongen med Samvittighedens Braad i Hiertet, udvortes smigrende for Hamlet, i sit Hierte ønskende ham sin Faders Skiebne, – og lige saa uefterlignelig enhver af de andre, endog de tvende Graveres, som opkaste Ophelia's Grav. Men Regler for Tid, Sted, Personernes forskellige Overeensstemmelse efter Historien og Landenes Sæder – heraf finder man lidet eller intet. Læseren maae ikke støde sig over at finde Skuepladsen uophørlig forandret, hele Uger imellem Acterne, og Hedninger at døbes og faae den sidste Salvelse. Shakespear var et Genie, som ikke lod sig holde tilbage paa sin Flugt ved nogen Regler. Dog var uden Tvivl hans Tids raae Smag, som ikke vilde vide af noget ordentligt Skuespil at sige, meer Skyld deri end hans egen Tilbøyelighed. At han har havt Anlæg til at kunde følge Reglerne, viser selv det Fragment af et Skuespil, som han her indfører. Men – vi maatte skrive en heel Afhandling om vi vilde udvikle dette Stykke i sin fulde Karakter. – Oversættelsen er i Almindelighed hældig, og har meget af Originalens Genie. Vel havde det ikke skadet, om Hr. B. først havde forsøgt sig paa noget andet, førend han gav sig i Færd med denne svære Autor; dog fortienner han mere Roes end Dadel. [...]

[Ey blot til Lyst/Om litteraturkritikk]

[k340](#)

[SS1 293] Kopenhagen und Leipzig. Neue Gedichte, nebst Proben einiger alten. [k341](#)

EY BLOT TIL LYST.

Kopenhagen und Leipzig 1777.

Naar alle vore Læsere kunde forestille sig, hvilken Plage det er, at være fordømt til at læse slette Vers, vilde ingen af dem misunde os vort Kunstdommer-Embede. [k342](#) Forfatteren af nærværende har gandske vist forestillet sig, at Verden endnu ikke havde nok af dem. Svulstige Ord og forfrosne Tanker passe sig lige saa got sammen, som en knyttet Næve til et blaat Øye. At nogle af dem har staaet i Musen-Allmanakkerne [k343](#) gjør intet til Sagen. Det er kun et Beviis paa, at ogsaa der er ikke alt det Guld, som glimrer. De gamle Vers kunde Hr.

K. [k344](#) gjerne have ladet sove i Fred. Til en Prøve paa Forfatterens Talenter er her den første Strophe af:

An die Göttinn Elegie. [k345](#)

Du lehrtest, Schöpferinn der sanften Freude,
Mein junges Herz, im schwarzgewebten Kleide
Der Schwermuth, deiner Freuden Spuren
Empfinden oft; gehüllt in Wolkennacht
Entschwebtest du dem Thron; auf thaubeseelten Fluren
Im mondbeglänzten Hain empfand ich deine Macht.

Sørgmodigheds *sortvævede* Klædning – de *dugbesieledede* Enge – den *maaneglindsende* Lund. Det er vel nok? Forfatteren kan ellers være en meget brav Mand, men Poet? – umuelig.

[Forord til Provinzialblade]

[k346](#) [k347](#)

[SS23] *Hr. Basnage* har sagt, jeg veed ikke hvor, at, naar man forlod alle Videnskaber allene for at legge sig efter de Skønne, var det ligesaa daarligt, som at forbrænde en Bye, allene for at redde Porterne.

Hr. Basnage har sagt [k348](#) en Sandhed, og jeg er ham forbunden for, at han har sagt den. Jeg skriver for adskillige Læsere. Den eene, eller maaskee den største Deel, ville gandske vist tilgive mig, om jeg aldrig skriver i de skønne Videnskaber. Der er tillige, jeg veed ikke hvor faa, eller mange, som i al Evighed aldrig tilgav mig, om jeg nogen Tid skriver over andre. Jeg kan frygte for, at en alvorlig Mand, naar jeg forelegger ham, hvad der ey svarer til hans – Briller eller Paryk, vil svare mig, som Matematikeren, [k349](#) da han havde læst *Racines* [k351](#) Sørgepiel: «*Nu hvad har han vel beviist med alt dette?*» eller at et vittigt Hoved, som læser, hvad jeg har skrevet for dem, – som ikke ere det, siger mig: «*Jeg sover, om I aldrig præker.*» [n7k352k353](#)

Saa vanskeligt er det at skrive, naar der skal udfordres meere til at skrive, end

allene saa mange sunde Fingre, som hos *Rabner*^{k354} udfordres til en Eed.

[SS2.4] Jeg er derfor meget undseelig ved at fremstille mig for saa mange Læsere, av forskiellige Stænder, og en endnu forskielligere Tænkemaade, som har giort mig den Ære at tegne sig for disse Blade. Hvad skal jeg sige dem alle, som de ikke veed bedre end jeg? Hvad skal jeg lære den kloge Landmand, den erfarne Embedsmand, den tapre Krigsmand, og den lærde Geistlige? Jeg planter aldrig Kartofler, jeg forstaaer intet av Processer, endnu mindre av Krigskonsten, og jeg er kun Kandidat i Teologien. Jeg har sagt alt dette til dem, som har overtalt mig at skrive disse Blade, og jeg igientager det her med megen Oprigtighed. Jeg tør slet ikke bestemme mig for at underviise. Det vil være mig nok, at jeg enten, paa en ikke alt for kiedsommelig Maade, fornyer Erindringen av, hvad man veed tilforn, eller at jeg – til høyere Eftertanke, foredrager, hvad der, imod Formodning, skulle indløbe, – som man ikke veed. Jeg vil regne mig lykkelig, om jeg, for et Øyeblik, nu og da, kan bringe Landmanden at glemme et Aars Misvext, Dommeren hans Protokoller, og Kiøbmanden en forhøyet, eller nedsat Vexelkurs.

Endnu er jeg ikke dermed retfærdiggjort. Jeg staaer endnu i Gield hos den Slegt, som læser allene, for at fornøyes. Naar man vil omgaaes Konger, sagde *Esop* til *Solon*,^{k355} maa man aldrig sige, uden hvad der behager dem. Der er maaskee vittige Hoveder, som i denne Post ere vanskeligere at fornøye, end Monarker. Jeg har imidlertid valgt ovenstaaende Valsprog av *Hr. Basnage*, for at sige disse vittige Hoveder ret alvorlig: – at deres skønne Konster – saaledes har en ærlig Kone^{k356} av min Familie allerede længe stillet deres Nativitet^{k357} – føre lige til Fordervelsen, om ikke endnu dybere: At de bør vide, som nære sig allene av Hiernesvind, at Lucifer var Løgnens Fader, at *Homer*^{k358} var en Betler, og at *Buttler*^{k359} og *Cervantes*,^{k360} med fleere av den Yngel, ere døde av Hunger, at man fører ingen Krig i Vers, og at en Proces^{k361} altid er i solut Stil,^{k362} at heele Provinzer leve og døe uden al Vittighed, og at et vittigt Hoved og en Ateist, (*horresco referens*)^{k363} nesten hos enhver ærlig Mand er det selv samme – endelig, at jeg var en Daare, om jeg bekymrede mig enten for deres Roes, eller Last.

Om Greven av Kerguelens Reyser i Nordsøen

[k364](#) [k365](#) [k366](#)

Jeg har lovet at meddeele Reysebeskrivelser i disse Blade, fordi de fornøye næsten alle Læsere, naar de ere skrevne med Indsigt og Tilforladelighed. Enhver ønsker gierne at vide hvad der foregaaer uden for ham, og enhver dømmer gierne om Fremmede, for at vide hvor meget man vinder eller taber ved Sammenligningen.

Der er tillige Reysebeskrivelser, som lære hvad Fremmede dømme om os, og disse fortiene ikke mindre Opmerksomhed. ^[SS2:341] Man er nysgierrig efter at see sit eget Portræt; Man vil vide om det ligner Originalen, og man belønner Konstneren derefter i Forhold til Arbeydet. Det er en av dette sidste Slags Reysebeskrivelser, hvorav jeg vil meddeele et Udtog i nærværende Blad, ledsaget med nogle Anmerkninger, som jeg haaber til mine Læseres Bifald, og, som jeg tillige haaber, til Hr. Forfatterens.

Det er bekiendt, at *Hr. de Kerguelen Tremarec* [k367](#) (tilforn Kongelig Fransk Skibslieutenant, Medlem av det Kongelige Søeakademie, og Chef for Fregatterne La Folle, og l' Hironnelle, nu Greve og Ridder av dette Navn), det er bekiendt, siger jeg, at denne Mand paa hans Reyser i Nordsøen i Aarene 1767, og 1768, (som ere bekiendtgjort ved Trykken,) tillige nogen Tid har opholdt sig i Bergen, hvorefter han, ligesom over andre Stæder, har leveret en Beskrivelse over Bergens gamle og nye Tilstand, over dens Beliggenhed, Handel, Søefart, og, (som i sær er at merke) over dens Indbyggeres Levemaade, og Karakter.

Titelen til det heele Skrift, som jeg anmelder til Efterretning for dem, der vil anskaffe sig det, er i den tydske Oversættelse, hvorav jeg har betient mig i Mangel av Originalen, [k368](#) saaledes, som følger: *Des Herrn de Kerguelen Tremarec & c. Beschreibung seiner Reise nach der Nordsee, die er in den Jahren 1767 und 1768 an die Küsten von Island, Grønland, Færøer, Shetland, der Orkneys, und Norwegen gethan; Aus dem Französischen übersezt. Mit Kupfern. Leipzig, 1772.* (Stor Oktav, forsynet med to Karter, for og bag.)

Denne Bog har gjort Opsigt; Allevegne roses den, som en av de beste Reysebeskrivelser; Man tillegger Forfatteren Forstand, Indsigt, Erfarenhed, og jeg veed ikke hvad. Allevegne (siger man) har han seet, spurgt, og tænkt;

Allevegne reyser og skriver han som Philosoph, allevegne for at nytte og oplyse. – Saaledes dømmes man om Greven i Europa.

Denne Bog gjør tillige Opsigt blant os; Den gjør det endnu meere, da Greven for nærværende Tid igien befinder sig inden ^[SS2 342]vore Kyster. Man tillegger ham her ikke nær saa mange Fortienester; Man protesterer mod hans Philosophie, og Indsigter; Man gjør hans Bog til en Nationalsatire, og siger: *Saaledes er Bergen blevet lønnet for Velgiort.*

Til at oplyse dette, skulle det ikke være overflødig at gjøre mine Læsere bekiendte med Bogen selv, hvorved jeg dog nødes at indskrænke mig til hvad der allene angaaer Bergen, fordi denne Bog (eller det eeneste Exemplar derav) er for nærværende Tid i alle Hænder, og jeg, kun paa nogle Timer, har havt Leylighed at bruge den til Eftersyn. Jeg legger endnu til, at det er efter Begiær, jeg anmelder den i disse Blade, og at jeg har lovet at gjøre det uden at glemme den Ære, jeg skylder Sandhed, mine Landsmænd, og en fremmed Konges Undersaat, som foreener Stand og Fortienester.

Efterat *Hr. Kerguelen* forteller om sin Ankomst til Bergen, og beskriver *Hr. Stiftamtmand de Scheels* ^{k369} Høflighedsbeviisninger, tilligemed nogle Kiøbmænds og Haandverksmænds Uhøfligheder; Efterat han beklager, at man nægtede ham Proviant paa det offentlige Torv, fordi man ansaae ham for en Kaper, ^{k370} (som han den Gang ikke var) eller som en Søerøver, der havde været her kort tilforn; (Altsammen S. 139;) Efter en Beretning om en Matros, som *Hr. Kerguelen* lod straffe i tre Dage, fordi han havde stiaalet en Sølvskæ av et Vertshuus, og efter Forsikring om endnu større Straf, hvis alle Damerne ikke ved et stort Soupé hos Frue *Scheel* havde gjort Forbøn for ham; (De fromme Damer!) Efter en Fortælling (S. 140) om et Middagsmaaltid for alle Standspersoner av begge Kiøn her paa Stædet, hvorefter var Bal, som udbredde *Lyst og Glæde over heele Byen*, (det er Grevens egne Ord) og hvorved man, under Kanoners Løsning fra Fregatten, (alt for at vise, at *Hr. Kerguelen* var ingen Kaper) drak paa Kongen av Frankrigs, og Kongen av Dannemarks Sundhed; (der staaer ikke, hvor meget, eller hvor længe;) Efter en Beskrivelse endelig over Bergens Havn, over Fæstningsverkerne fra Søsiden, (som, efter Grevens Meening, fortiene ikke at nævnes, og hvorom jeg ikke forstaaer at dømme) efter Anmerkninger om det gamle Bergen, om Indbyggernes og Husenes Antal o. s. v. (S. 150, 151, ^[SS2 343]152,

153,) som altsammen synes meget rigtigt, og fortjener at eftersees i Bogen selv; Efter alt dette leverer *Hr. Kerguelen* tillige en Beskrivelse over Indbyggernes Sæder, og Karakter, som har tiltrakt sig saa megen Opmerksomhed, og, som jeg finder fornøden at meddeele i en nøyagtig og bogstavelig Oversættelse. –

«Hvad Indvaanernes Sæder i Bergen angaaer, (siger *Hr. Kerguelen*) er det meget vanskeligt at tilfredsstille Læseren i denne Henseende, fordi de ere en Blanding av forskiellige Nationers Sæder; Tid efter anden ere mange Tydske og Skotlændere komne derhen, som har sat sig ned der paa Stædet, og foreenet sig med Landets Indfødde ved Giftermaal. Mandfolkene ere for det meeste sunde og stærke; Ikke synderlig høflige, men dog venlige mod Fremmede, og det av Egennytte. I Bergen er ingen Adel; Alle Indvaanere ere Kiøbmænd, og handle deels i Stort, deels i Lidet. Desuagtet gives der tillige nogle fornemme Familier, men i et meget ringe Antal.»

«Fruentimmerne (bliver *Hr. K.* ved) ere i Almindelighed arbejdsomme. De sysselsætte sig saavel med deres Husholdning, som med deres Handel. Til Pragt og Ødselhed ere de ikke meget hengivne. Fremmede ere de besynderligen bevaagne, [k371](#) og disse ere gierne seete hos dem. Fornemmelig pleye de at modtage Franzoser vel, men Mændene ere meget jaloux over disse sidste. De norske Fruentimmer ere smukke, men de have ikke megen Opdragelse. Paa de øvrige Stæder i Norge hersker meere Høflighed, men over heele Landet ere Mandfolkene meere indtagne for Smag i et got Maaltid, end for Kierligheds Tillokkelser. De elske stærke Drikke, og røge overmaade meget Tobak. De komme tilsammen mellem hverandre, og foretrække deres *Estaminet* (Ølkroe) for Fruentimmernes Selskab, hvilket igien forleder disse at holde sig skadeløse ved Omgang med elskværdigere og omgiengeligere Fremmede, uden at gjøre en Hemmelighed derav.» –

Saa mange ere Ordene; Den heele Text har havt forskiellige Udleggelser, og det sidste Stæd derav frem for alle. Hvem ere disse Fruentimre, (siger man) som betroe sig til elskværdige Fremmede, uden at gjøre en Hemmelighed derav? Er det den [\[SS2:344\]](#) heele Bye, eller Kongerige? Og hvem ere disse elskværdige Fremmede, man betroe sig til, uden at gjøre en Hemmelighed derav? Er det Besætningen paa begge Fregatter? Bestemmer man saaledes Nationers Karakter? Ak, (sige andre igien); De Franske regne det ikke saa nøye; De

Franske vil, at alle skal ligne dem. Franske Damer gjøre ingen Hemmeligheder; Jo franskere, jo fuldkomnere; *Hr. Kerguelen* siger os en Høflighed, uden at vi veed det selv, eller en Uhøflighed, uden at *han* ved det, og det heele Stæd er intet uden en Gallicismus. ^{k372} *Peste*, ^{k373} (siger et stærkere Partie) var det vore Koner, man talte om, skulle vi vrie Halsen om paa dem, og drukne dem i Sække. Lad Greven, eller hvad han er, legge sine Folk ud! Lad os kiende den Skyldige fra den Uskyldige! Lad os straffe dem, eller ham, eller begge Parter! Har vi ingen Lov og Ret i Landet, eller tør man ikke stevne saadan Herre for Tamperretten? ^{k374} Ney vist ikke, (sige de Sagtmodige, og enhver veed at det er Fruentimmerne); Taushed er ikke vor Gave, og enhver har sin; Men denne Dyd er heller ikke Mandfolkenes. Greven er ikke meere taus end vi; Han trykker, og vi tale; Hvorfor vil han, at vi skal tie meer end han? Greven er ret besynderlig; Hvad skulle vi ikke sige ham, om vi kunne tale Fransk? Fruentimmerne har ret, (sige atter andre igien,) og de har altid Ret; Greven meener det ikke saa ilde, og den heele Sag er kun Spøg. Greven siger, at han behager, og vi sige hvad han siger; Er der vel Ont i det? Hvilken Allarm man kan gjøre for Intet! Den, som er reen, kaste den første Steen! ^{k375} I har Uret alle tilsammen, (siger det 6te og sidste Partie, hvorav jeg har den Ære at være); Greven har Forstand, Tapperhed, Indsigt, Levemaade o. s. v. Gandske vist har han ikke sagt hvad her staaer. Oversetteren har forfalsket ham, og Greven har sagt netop det modsatte; I Stæden for: *Uden at gjøre en Hemmelighed derav*, efter den Tydske Text, har Grundtexten formodentlig: *uden at de* (nemlig de Franske) *gjøre en Hemmelighed derav*, eller i Grevens Sprog: *sans qu'ils en fassent un mystere* i Stæden for: *sans qu'elles*, ^{k376} & c. Dette Ord ophæver al Trætte; Hemmelighed er ikke de Franskes Karakter, og Greven lider intet ved min Forklaring. Fruentimmerne lide meget hvis jeg har bedraget mig, og Greven vil ikke foretrække sin Ret for deres. Tydskeren har altsaa allene Uret, og Greven er forligt med Nationen.

^[SS2:345] Resten av Beskrivelsen har mindre Vanskeligheder; At Bergen er en Tvetulle, ^{k377} halv Tydsk, halv Norsk, vidne Historien og Erfarenhed. At Mandfolkene ere sunde og stærke, er formodentlig ingen Bebrejdelse, og at forsvare deres Høflighed tillader Beskedenhed ingen Landsmand. At de ere venlige mod Fremmede, viser den Ære de gjøre *Hr. Kerguelen*, uagtet han skriver imod dem, og, om de ere det av Egennytte, appellerer jeg til hans Vexler.

I Bergen, siger Greven, er ingen Adel; (Saa meget desto bedre;) Indvaanerne ere alle Kiøbmænd; (Ogsaa vel;) Faa fornemme Familier; (Alt got;) Fruentimmerne befatte sig med Handel og Husholdning. De ere arbejdsomme, og hade Pragt og Ødselhed. (Hvem vil forlange meere? Sandt nok; Det er paa Fransk: De forstaae ikke at leve, og paa Norsk: De leve som de bør. Det er altsaa en Høflighed, eller en Uhøflighed, ligesom man forklarer det til, men hvem vælger ikke det beste?) Fremmede ere de besynderlig bevaagne, og fornemmelig Franzoser; (Nu vel da; Fremmede ere Mennesker; Alle Mennesker ere vor Næste, og man skal elske Næsten som sig selv. Giesteretten er for alle, og hvem fortjener den meer end Franzoser?) Mandfolkene ere jaloux over de sidste; (Det er igien: Mandfolkene vide ikke at leve, eller Franzoserne ere farlige, eller, de Norske ere ærekiære, eller hvilket man synes;) Fruentimmerne ere smukke, men have ikke megen Opdragelse. (Derom vidner *consensus gentium*,^{k378} og jeg toer mine Hænder;) Over heele Landet ere Mandfolkene meere indtagne for et got Maaltid, end for Kierlighedssager. (Det er at sige: Vore Fastedage ere ikke saa mange, som i Frankrig, og vore uægte Børn heller ikke; *à la bonne heure!*)^{k379} Mandfolkene elske sterke Drikke, gaae paa Kroe, og røge meget Tobak. – Viin styrker Maven, Hr. Greve, og Tobak fordriver Pesten.^{k380} Jøder og Franzoser spise Hvideløg, og Hvideløg lugter endnu slettere end Knaster.^{k381} Kroen angaaende, skurrer intet uden Navnet. I ethvert Land gaaer man paa Kaffehuse, og det er Kaffehuser, hvad Greven kalder Ølkroer, endskiønt de ikke hede *Caffée Royale*,^{k382} eller *Caffée de la Regence*^{k383} som hos ham;^{n8k384} Overalt har Greven megen Ret; Alting er endnu ikke, som det kunne være, og allerede Madam *la Fleche*^{k385} hos Holberg har sagt: *Les Danois sont de fort bonnes gens; il* ^[SS2 346] *ne leur manque que de s'informer dans les manieres parisiennes.* Det er udlagt: *De (Norske)*^{k386} *ere meget gode Folk; Der mangler dem intet, uden at lære Parisiske Artigheder.*^{k387} –

Saameget om Bergen og Greven for denne Gang.

Børnekopperne, som paa nye true med Død og Ødeleggelse, ere nu Indholden av alle Samtaler. Frygt og Klager hvile paa alle Læber. Med Smerte fødte jeg dig, [k391](#) min Søn, (siger den bedrøvede Moder,) med Smerte forlader jeg dig. Lad mig døe med den, min Siel elsker. Giv mig min Søn igien, jeg har baaret ham under mit Hierte. Mine Øyne skal ikke see Dagen meere, (siger den Gamle, som skielver for en længe undflyet Fare); [SS2:37.4] Markernes Skiønhed, den opgaaende Soel, Himmelens Stierne, og Nattens Dronning [k392](#) skal ikke fortrylle mig meere; Mine Børn ere faldne ved min Side, som Greenene om den nøgne Stamme; Snart, snart, skal jeg følge dem; Ak, var denne Verden ikke den beste uden saa mange Plager, Naturen gyser for? Og du, deylige *Iris!* [k393](#) Dine Klager smelte alle Hierter. Din Skiønhed er uden Vaaben, og Liljen i Dalen [k394](#) blomstrer ikke meere. Hvem elsker den falmede Rose, og Dyden i sønderrevne Klæder, hvem drikker av den oprørte Kilde, og søger den, som alle flye? Liig Venner med Lykken, fløy dine Elskere bort med din Skiønhed. Turtelduens Klager bringe dem ikke tilbage igien. Lyden av din Stemme er ingen Engels meere, og din Aande er smitsom. Venus græder over sin Datter, og din Bryllupskrands flettes av Cypresser. Dine lykkelige Drømme, *Iris*, ere tabte i Klager, og i din Siæls Angest siger du: Forbandet være den, som spiste av det første Æble! [k395](#)

Det er ikke Stæd her, som man formoder, at skrive om Børnekoppernes Gift, eller Modgift, at beskrive deres Plager, eller Helbredelse. Jeg skriver hverken for Læger eller Patienter; Det er heller ikke Stæd at fortælle hvad man har gjort for at quæle dette Onde i Fødselen, eller at skrive den lykkelige og forfulgte, den stridende og triumferende Koppeindpodnings Historie [k396](#) eller Lovtale. En Sandhed, som er bestyrket med 60 Aars Erfarenhed (saa gammel er Indpodningen i Europa) behøver intet Forsvar. Man beviser ikke, at Sneen er hvid, og at Stormen brager. Den som har Øyne at see med, han see, og den som har Øren at høre, han høre! [k397](#) Lad Europas lykkelige Slægter fortælle Indpodningens Under, og trøsteløse Mødre, ved deres Børns Grave, begræde, at de har forsømt den. Lad en erkjendtlig [k398](#) Verden opreyse den evige Støtter med Paaskrivt: *For frelste Borgere*, og lad Helten efter den gode Strid sige: *Jeg har*

frelst mit Fæderneland, fordi Indpodningen frelste mit Liv.

Blant saa mange Skrifter til Indpodningens Fordeel, og til Underretning og Sikkerhed for dem, der vil betiene sig av dette Middel, behøver jeg heller ikke ved denne Leylighed at anprise en Avhandling i den Anledning av den kloge og erfarne Hr. ^[SS: 375]Justitzraad og Doktor *Büchner*, ^{k399} som er bekiendtgjort forrige Aar paa det nyttige Selskabs Bekostning, og gjør Udgivernes, og Forfatterens patriotiske Nidkierhed, og Indsigter lige stor Ære; Det er, som jeg har sagt, ikke dette Blads Hensigt at skrive for eller imod Indpodningen. Jeg vil fortælle, det som meere er, hvad man har skrevet for at *udrydde* alle Kopper, i Stæden for at *indpode* dem, og dette Blad skal gjøre mine Læsere bekiendte med en gandske nye Avhandling av Hr. *Paulet*, ^{k400} (en fransk Læge) hvori denne Mand lover ikke mindre, end at bevare heele Byer, Provinzer, og Kongeriger fra Børnekopper, og svarer, som han siger, til alle de Indvendinger, man vil gjøre ham i denne Henseende.

Et av Hr. *Paulets* første Beviis er, at Luften ikke meddeeler Børnekopperne meere, end den meddeeler Fnat, ^{k401} Spedalskhed, den veneriske Syge, ^{k402} og Pesten selv. Naturen, som har villet lade alle levende Skabningers Liv dependere av Aandetrækkets Mekanik, har ikke villet sætte dem blot for at forgiftes 25,000 Gange hver Dag. Et Beviis, at dette Fluidum ^{k403} er ikke engang Pestens Vehikel, ^{k404} er dette, at man lever uden Fare i et befængt Land, naar man allene vogter sig for Omgang med befængte Personer. En Kordon ^{k405} av Tropper quæler dette Onde ved at avbryde al Leylighed til dets Udbredelse.

Blant de nyere Exempler for at bestyrke denne Sandhed anfører endelig Hr. *Paulet* et Beviis, der, (som det synes) ville være uden Modsigelse, hvis det var bestyrket ved endnu fleere igientagne, og sikre Prøver. I Aaret 1775 tog Hr. P. en Glasflaske, omtrent av 9 Pæler, og tillukkede den, efter at han havde rensset den fra al Luft ved en Luftpompe. Denne Flaske lod han bære til l'*Hotel-Dieu* ^{k406} i Paris, i det Værelse hvor Kopperne ere, og i Vundlægens, ^{k407} Opvarterindens, og mange fleere Vidners Nærværelse, satte han den for Munden paa en Syg, som døde av Kopperne, i det samme Øyeblik han gav Aanden op. Ingen Luft kan være meere Koppegiftig, og denne Luft lod Hr. *Paulet* tre Børn, som skulle indpodes, inddrikke uden at de leede ringeste Uleylighed derav.

Luften frembringer Katastrofer, naar den paa eengang angribes av pestilentialske Dunster, og det er da ingen Sygdom, ^[SS2:376] det er Døden den forarsager. Disse Dunster ere da ikke dræbende, uden fordi de ere foreenede til en Massa. Saa snart Luften har igiennemtrænget dem, deeles de, og naar de ere deelte nok til at blive flygtige, høre de op at være skadelige. Denne er *Hr. Ps.* Theorie, og den er sandsynlig, og begribelig. Aarsagen til al Smitsomhed ville forsvinde av sig selv, dersom den allene kunne lade sig opløse av Luften. Men uheldigviis hefter den alt for meget til alle Materier, som kan modtage den, for derfra at indsnige sig, hvor den kan trænge igiennem; Ligesom spidse Naale eller Pigger, borer den sig fast av sig selv, og bringer Udslet, Saar, Bylder, Antendelser, og alt hvad man erfarer i smitsomme Sygdomme, med sig. Den, som ikke nærmer sig til disse dødelige Pigger, er sikker paa at trodse dem.

Børnekopperne, siger *Hr. Paulet*, ere i denne Henseende samme Lov underkastede, som dens skrækkelige Staldbrødre. ^{k408} Overalt, hvor de har viist sig, ere de bragte andensteds fra, og naar man gjør sig Møye derfor, kan man endog finde Sporene av den Vey, de har gaaet. Det gielder da allene at tillukke denne bedrøvelige Vey, og dette er altid let at giøre uden mange Omstendigheder. Man behøver kun Nøyagtighed i at bringe de Syge for sig selv, som har Kopperne; Man behøver Forsigtighed fra deres Side, som opvarte dem, at de ikke give Forgiften Leylighed at omløbe. De som besøge dem, bør bytte Klæder, for at skille sig ved den Gift, der maatte have efterladt sig, og dette er ikke saa megen Møye med, siger *Hr. P.*, at enhver jo bør paatage sig den i Betragtning av den Nytte, de kan vente sig til Belønning derfor.

Resten av dette System vil jeg levere med *Hr. Paulets* egne Ord:

«Man trættes, og man rødmes næsten for Mennesker, siger han, at man skal være forbundet til at mangfoldiggjøre Exempler og Fakta for at bringe dem tilbage til saa sande, saa naturlige Principier, og saa simple, saa nyttige Sandheder; Man maae bringe dem i Erfaring hvad de saa ofte har været Vidner til, og sige til dem: Adspørger ikke uden eders Øyne! Beraaber eder ikke uden paa eders Sanders Vidnesbyrd! Hvad lære ^[SS2:377] disse eder, uden at alting i Børnekopperne kan henføres til en smittende Aarsag, at alting er Indpodning, enten naturlig eller konstig, Virkning av Misbrug, av Samquem, av Fordomme eller av Forblindelse; At denne Sygdom smitter ligesom Fnat, eller som venerisk

Syge paa hvert Individuum, ligesom Ilden i en Skov paa Hytterne, og at den kan ikke frembringes uden av en Giæring. Hvad behøver man meere, naar man har bevist denne Sandhed? Snart søger man Koppernes Oprindelse i Blodet eller Vædskerne, snart hos Fruentimmeret i deres Kiøns periodiske Kilder, snart i Navlestrengen, snart leder man efter Koppesæden i Luften; Man troer at finde den i en blind Skiæbne, imedens Indpoderen holder den i sin Haand, og frembringer den for eders Øyne. I foretrække løse, og uvisse Gietninger for hvad Erfarenheden beviser, foranderlige Systemer, som forvilde eder, giøre eder ulyksalige, og bringe eder at skielve, for simple Sandheder, som stille eder tilfreds, og bringe eder til en roelig Forfatning, og til en physisk og virkelig Lykke. I foretrække de sørgeligste Fordømmes Aag for de meest trøstende Maximer, og de allernyttigste Udøvelser. I vil heller giøre Vold paa Naturen end lyde dens Røst. Er dette vel at bruge den Fornuft, den har skienket eder, som I bør?»

«Naar jeg begierer Frøet til en Plante av Gartneren, og jeg faaer det, behøver jeg da at søge i Himmelen eller i Luften, eller i Jordens Indvolde, for at finde en anden Aarsag til dens Frembringelse? Er det mig ikke nok, naar jeg har Sæden, at finde en bequem Jordbund, og en bequem Moder at udvikle den? Og naar jeg fundet denne Jordbund, og denne Moder, hvad behøver jeg da meere? Udsaaer Indpoderen ikke Frøet til Børnekopperne? Er det menneskelige Legeme ingen bequem Jordbund til at bringe det at spire? Lad man quæle Frøet altsaa, lad man bevare Jordbunden derfra, saa skal ingen ^[SS2:377] Frembringelse have Stæd. I forestille eder al Varsomhed, som Uhyrer, I troe, at naar de befales av Regieringen, kan de ikke lykkes. Jeg vil overbevise eder om, at den første Gang denne samme Regiering har villet befatte sig dermed, har den befriet alle de Individuer, den søgte at befrie, fra Sygdom, og alt dette uden Møye, uden Klager, og uden Murren fra Borgernes Side.»

«Den Gang man tog Minorca fra Engellænderne ^{k409} vare Børnekopperne paa Øen. Hvad gjorde Regieringen? Frygtende for, at Smitsomheden skulle udbrede sig blant Tropperne, forbød den al Slags Samqvem mellem disse, og de Befængte, og tilbageholdt alle mistænkte Materier. Man satte Skildvagter for at forhindre det; Man brugte endnu, ved Søkanten, Forsigtighed for at sætte sig i Sikkerhed. Hvad skeede? Hverken Børnekopperne, eller andre smitsomme Sygdomme, som grasserede paa Øen, udbredede sig blant Kongens Tropper, og i

en Tid av 7 Aar, denne Øe har tilhørt Frankrig, har man ikke merket meere til nogen Epidemie av Kopperne.»

«Jeg behøver ikke, for at bevise Fordeelen og Nødvendigheden av alle Varsomheds Midler, at anføre hvad der er skeet i Engelland, og at sige, at det er, fordi man har forsømt dem i London og Bristol, og paa andre Stæder, at denne Stat i en Tid av 45 Aar, har tabt meere end 30,000 Undersaattere, som er beviist av Dødslisterne i disse to Byer. Jeg behøver heller ikke at vise det Franske Parlaments Viisdom og kloge Opførsel i denne Henseende i sin Anordning av 1764, som forbyder al Indpodning i Hovedstaden. Det er mig nok at sige, at alting vidner til Fordeel for Varsomhed, og at den farligste Brug, nogle hidsige og forvildede Philosopher har kunnet gjøre av deres Talenter og Indsigter i Henseende til Indpodningen, er at have søgt at gjøre de Varsomheds Midler latterlige, som Parlamentet i denne Henseende har foreskrevet.» —[n9](#)

[Anmeldelse av Sophies Reyse/Om romaner]

[k410](#) [k411](#)

^[SS3:138] Boghandler [Iversen](#)^{k412} i Odense har adskillige Gange i de offentlige Tidender bekiendtgiort en Oversættelse av *Sophiens Reise von Memel nach Sachsen*,^{k413} en Original Tydsk Roman av Hr. Pastor *Johan Timotheus Hermes* i Breslau, og denne Bog har jeg i Dag foresat mig ret indstændig at anbefale alle mine Læsere og Læserinder. Sophies Reyse er skrevet med en Engellænders Genie, med en Parisers Vittighed, og, jeg havde nær sagt, med en Tydskers Vidløftighed, hvis ikke dette sidste Udtryk kunne synes noget haardt baade i henseende til Bogen, og i henseende til Nationen i de seenere 20 Aar. Sophies Reyse er en Roman, som kan læses uden at forderve Smagen eller forstyrre Hiernen, som kan nyttes til Exempel eller Advarsel i forekommende Optrin av det menneskelige Liv, som kan danne kloge Mænd, fromme Koner, Lærde uden Pedanterie, og Kristne uden Hyklerie. Sophies Reyse er efter Grandison og Klarissa,^{k414} en blant de meget faa Romaner, som foreener alle de Fordeele, disse Bøger burde have, og sielden har, jeg meener især den: at lære Livets og

Menneskets Pligter uden Tvang eller Kiedsommelighed, ikke giennem Over og Undersætninger av Systemers tørre Beenrad, heller ikke altid med Forbøn, Indgang, Delinger, og Tilegnelse, men ved uforgiengelige Billeder av Dydens Skjønhed i dens Sønners og Døttres Hierter, ved skrækkende Straffer for Forbrydere mod dens Majestæt, at lære disse Pligter; Sophies Reyse er med et Ord en Roman, som bør bringe alle Robinsoner, Tusend og Een Nat, Frøken von Weisensøe,^{k415} Albertus Julius,^{k416} Lars Larsen Aagrups forunderlige Hendelser,^{k417} og Efterretninger om Fangne i Tyrkiet^{k418} samt deres gruelige Pinsler, med flere slige Uhyrer, i en evig Forglemmelse.

Sophies Reyse er maaskee imidlertid ikke uden alle Feyl, og de Berlinske Konstdommere i det almindelige Tydske Bibliothek^{k419} har allerede anmerket adskillige, som de maaskee, i Kraft av deres ^[SS8:139]Haandverk, ville have fundet, endskiønt de aldrig vare der, fordi denne Bog, som bekiendt, er skrevet direkte mod denne Journals Aand, og denne Aand er ikke altid Sandheds, Billigheds, og Retskaffenheds. Ydermeere er denne Bog en alt for aabenbare Kontrast mod *Sebaldus's Nothankers*^{k420} Levnet og Meeninger, som Hr. *Nikolai* og Kompagnie havde bestemt til en Norm for alles Levnet og Meeninger, og som Hr. *Hermes* ikke har gjort til sine. *Hinc illæ lachrymæ.*^{k421}

Je ne decide point entre Geneve et Rome,^{k422} siger *Henrik* den 4de i Henriaden, og jeg overlader en større Dommer end de Berlinske Konstdommere at avgjøre hvis Troe er den rette; Jeg siger allene at Sophies Reyse er maaskee ikke uden alle Feyl, uden at disse Feyl imidlertid betage den det ringeste av sin Nytte, eller hindre den fra at opnaae dens meget priselige Hensigt at forbedre en fordervet Verden; Karaktererne i dette Skrift ere for det meste vakkende, og saa vakkende, at de synes at være bestemte at kuldaste *Horazes* gamle og ubrødelige Lov: *servetur ad imum, qualis ab incepto processerit;*^{k423} Skal dette være en Skjønhed, eller er det en virkelig Plet blant saa mange Skjønheder i denne Bog? Episoderne ere uendelige, og skulle dette vel bidrage til at forøge Hovedhandlingens Intresse, eller har Romaner et Privilegium, som nægtes andre Konstens Arbeyder, fordi man for dette Fag endnu ikke har nogen bestemt Lærebygning som for de øvrige? Pater *Bossu*^{k424} og *Franz d'Aubignak*^{k425} ville skreget Gevalt,^{k426} om Hr. *Hermes* havde brugt denne Frihed i et Heltedigt eller

et Skuespil, og var det umueligt, *mutatis mutandis*,^{k427} at indslutte Romaner i samme Grændser? Episoderne ere uendelige, siger jeg, og det forstaaer sig, at jeg allene meener de overflødige, som staae i slet ingen Forbindelse med Sophies Skiebne, og allene hindre Læserens Opmerksomhed fra dens egentlige Bestemmelse efter Forfatterens Hensigt. Denne Forvirring træffes ingensteds meere end i det sidste Bind. *Ad eventum festinat*^{k428} er her slet ikke opfyldt, og midt under Opløsningen, i den største Heede og Længsel efter *Sophies, Julies, Hr. Gros's og Hr. Pufs* endelige Forløsning, træder endnu den unaturlige *Marianne*, den tvetydige *Hr. Radegast*, og jeg veed ikke hvor mange Qvinder og Mænd frem med deres Konster, naar Læseren ønsker dem 100de Miile bort. Mesterstykket i *Sophies Skiebne* er, efter ^[SS3,140] alle hendes Landstrygerier, endelig til Læserens og alle Vedkommendes Trøst, at gifte hende med den Arabiske Magister *Kübbüts*, men ogsaa dette fortælles for kort, og qvæles av nye Optrin uden Forbindelse med dette, altsammen en Frugt av Forfatterens frugtbare Genie, men gandske vist ikke til Fordeel for hans Arbeyde.

Sætterens Noter ere i den sidste Udgave, formodentlig efter manges indstændige Bønner, paa en eneste nær, aldeeles udeladte, og i den Stæd ombyttede med uendelige Citationer av latinske og græske Skribentere, gandske vist et bedre Bytte, men siden *Rabners*^{k429} og *St. Hyacinths*^{k430} Spot med overflødige Noter, maaskee mindre velkommen end 30 Aar tilforn, og allermindst velkommen i et Værk, som ikke er bestemt for den lærde Verden. Overskrifterne synes for det meste ligesaalidet nødvendige, og sige, ligesom *Fieldings*^{k431} og hans Efterligneres, tvertimod deres Bestemmelse, paa de fleeste Stæder slet intet; Allevegne, især i *Hr. Pufs* ypperlige Breve, forekomme tillige utallige Provinzialudtryk, som giøre denne Bog ikke alt for forstaaelig for den, der ellers er vant at læse al Slags Tydsk, endog *Klopstoks* Lærde Republik,^{k432} et *non plus ultra*^{k433} av en mystisk Prosa. Skulle alt dette med meere ikke kunne taale en sømmelig Forandring i en nye Udgave?

Jeg har talt om denne Bogs Uforstaaelighed paa adskillige Stæder, og jeg vil prise den Mands Konst, som oversætter den med Lykke i et Sprog, der er endnu saa udannet, som vores. Vanskeligere Bog har maaskee ikke længe været i nogen Oversætters Haand, naar den skal leveres ufordervet med al dens fiine Vittighed, med al den Ild og Styrke, med alle de friske Farver, som i Originalen. Allene *Pufs*

Breve kan bringe til Fortvivlelse, og som sagt, jeg priser den Mands Konst, som skiller sig vel fra dette Arbeyde. Maatte Hr. *Birk*^{k434} have ladet sig overtale dertil. Det var en Præst av saa mange Fortienester, efter saa mange lykkelige Arbeyder, allerværdigst at antage sig en saa berømmelig Ordensbroder.

Men jeg glemmer under alt dette, at Romaner udtrykkelig staaer iblant de kiødelige (og dødelige, ville man for Rimets Skyld ^[SS3 141]) i gamle Dage have lagt til blant de kiødelige Synder, siger jeg, som i en bekiendt Bog^{k435} er forbudet i Forklaringen over det siette Bud, og at jeg altsaa gjør mig deelagtig i Overtrædelse av dette Bud allene ved at anbefale dem. Maae jeg imidlertid sige, at man ved det Ord Roman, om man vil, kan forstaae enhver opdigtet Tildragelse, og at Ingredienserne av Kierlighed og deslige Sager (siden de dog endelig skal være saa himmelraabende) ere maaskee ikke altid uundværlige til disse Kompositioner, endskiønt de som en Arvesynd allevegne pleye at blande sig deri. Maae jeg tillige sige, at *Menoza*,^{k436} efter denne Bestemmelse kan være en Roman, fordi den Asiatiske Prinds, der reyser Verden om at søge Kristne, er en aldeles opdigtet Person, og under et andet Navn forestiller Forfatteren selv, der var hverken Prinds, eller født i Morgenlandene, hvilket er at læse med meere i S.T. Hr. *Hattings* udødelige Præstehistorie,^{k437} 2den og sidste Udgave; Og om *Menoza* nu paa sin Pillegrimsreyse ogsaa virkelig havde tilvandret sig en kristelig Kierlighed for et Fruentimmer av hans Stand, med hvilket han i Tugt og Ære, og efter Ritualet, havde opfyldt Naturens, og alle borgerlige Loves ubrødelige Pligter, om denne Prinds nu, blant saa meget han siger, engang havde sagt til en Prindsesse: *Jeg elsker Dem*, og denne Prindsesse havde svaret: *Jeg elsker Dem igien*, (thi dette er dog Resultatet av alt) var denne ret brugbare Bog vel derfor blevet saa meget mindre brugbar? Og er Grandison, Klarissa, Julie Greenville,^{k438} Siegwart,^{k439} og Sophies Reyse allene strafværdige fordi de i en smukkere Stiil, allene lidt udførligere, sige det selvsamme? *O, at jeg havde skrevet Grandisson*, sagde en berømt Mand,^{k440} *saa var jeg vis at blive salig!* Denne Berømmelse, stadfæstet av Dydens skønne Taarer i tusende Øyne, som har læst denne Bog, forsikrer *Richardson*, og alle dem, som ligne ham, om en Udødelighed, som 100de ubestemte Magtsprog^{k441} forgieves vil tilintetgiøre.

Imidlertid bør heller ikke forties, at ligesom Jøderne til en vis Alder forbyde

deres Døttre at læse Høysangens Bog, [k442](#) var det got, om man ville forhindre, at ikke alle Børn alt for tidlig læste endog de allerbeste Romaner, for ey at anticipere Naturen i dens Bestemmelse. Endnu meere skader maaskee den Ideal av Fuldkommenhed, man finder i saa mange Romaner, hvor alting er stemt [\[SS3 142\]](#) paa det allerhøyeste. Man finder ikke Mennesker som de ere, men som de burde være, eller aldrig ere; Man finder enten Engler, eller Diævle. Man prøver siden alle derefter. Man finder ingen av disse Væsener i det almindelige Liv, og man fritager sig enten for alle Pligter, fordi man seer alting overdrevet, eller man sværmer om Fuldkommenheder, som man aldrig opnaaer, og saaledes kan endog de beste Bøger forstyrre Hiernen, en Skiebne, der imidlertid ikke allene er Romaners, men alt for ofte fælleds for de alvorligste Sædelærer, naar Forfatterne glemme at de skrive for Mennesker, og ikke for usynlige Væsener.

[Invitasjon til Realskole i Bergen]

[k443](#) [k444](#)

[\[SS3 175\]](#) Det er Indbyggerne i den berømmelige Norske Handelsstad Bergen (efter en berømmelig Landsmands Udtryk) [k445](#) ikke ubekjendt, at denne Stad paa nogle Aar har vundet mange Forbedringer og Beqvemmeligheder baade i Henseende til dens physiske, og dens politiske Forfatning. Grændserne rundt omkring ere fra nøgne Klipper forvandlede til Agre og Marker; Landevæene gjøres daglig taaleligere; Selskaber av kloge og retskafne Patrioter [k446](#) foreene sig for at opmuntre den nyttigste av alle Videnskaber, og, uden Opmuntring, blomstrer et Akademie for de smukke Konster, [k447](#) til Fornøyelse for hvem, der vil modtage den; Læseselskaber og Bibliotheker [k448](#) anlegges for at udbrede Kundskab blant de Ulærde, og man begynder allevegne at spore en Forandring, som gjør denne Stad Ære.

Blant saa mange nyttige Stiftelser mangler imidlertid endnu een, som overgaaer alle, og som allene venter paa en eller fleere riige Velgiøreres Haand for at iverksettes, uden hvilken Understøttelse alle andre Ønsker og Idrætter [k449](#) for dens Tilværelse vil være forgieves. Jeg behøver ikke at sige, at jeg ved denne

Stiftelse ^[SS3.176] forstaaer en Realskole, og at et bekiendt Institut, eller for at nævne Barnet, det Fridericianske Seminarium ^{k450} i Bergen, som i saa mange Aar har været frugtesløst, ville være særdeles bequemt til denne Hensigt, hvis Regieringen i denne Tid ikke har bestemt det for en større. Realskolers Nytte er tillige saa almindelig bekiendt, at jeg behøver ikke at fylde dette Blad med deres Berømmelse. Overalt i Europa tiener Borgernes Oplysning, som lykkelige Frugter av deres Tilværelse, til deres Talsmænd. De Berlinske og Hamborgske Skolers Fremgang har især udmerket sig saa meget, at deres Indretning kan tiene til et Mønster for fleere, og da den sidste, nemlig den Hamborgske, endskiønt under Navn av Handelsakademie, og altsaa efter en meere indskrænket Plan, passer sig bedre end den Berlinske for en Stad, der i alle Henseender har meere fælleds med Hamborg end med Berlin, vil jeg levere et Udtog av Hr. *Prof. Büsches* Efterretning ^{k451} om dette Akademie, hvorefter mine Læsere kan see Indretningen for at opvækkes til at iverksætte den her efter samme, eller hvilken Plan, man finder bequemmeligst.

Hensigten av dette Institut, som allerede har blomstret i 11 Aar, er i Almindelighed at danne Ungdommen til Mænd, som ere voxne til vigtige Forretninger, og tillige forstaae den slebne Verdens Omgang. Den nøyere Hensigt er at danne indsigtfulde Kiøbmænd. Hertil anvendes, foruden mange Regnetimer, i Særdeleshed tre Aftner hver Uge, som Eleverne under Opsigt av en forstandig Kiøbmand tilbringe saaledes, at de vel fornemmelig faae Undervisning i det dobbelte Italienske Bogholderie, men at man i Særdeleshed derav forklarer dem alle Handelsforretningers Forbindelse, og den Nøyagtighed, disse udkræve. Den historiske og geographiske Underretning angaaer fornemmelig hvad der kan intressere en Kiøbmand. Av Matematiken foredrages allene det fatteligste, og brugbareste for det almindelige Liv. Til Kundskab om ethvert Lands Produkter, som udgiøre Formaalet for Handelen, og Indretninger i Staten, Handelen angaaende, forklares *Büschings* Forberedelse ^{k452} om de Europæiske Stater, hvorved tillige ved en duelig Megler gives Undervisning i at kiende Vahre.

Lektioner gives daglig fra Klokken 8 til 2 Formiddag, og fra 4 til 8 Eftermiddag av 15 Lærere i forskjellige Videnskaber.

^[SS3.177] Den nyere Historie læres ugentlig i 2 Timer, Matematik for Kiøbmænd 2

Timer, og Handelens Theorie, og Historie i 2 Timer.

Kommerzgeographie^{k453} læres ugentlig i 6 Timer, deels over *Büschings* Udtog,^{k454} deels over hvad Asia, Afrika, Amerika, og især de Europæiske Kolonier i disse Verdens Deele angaaer, efter korte Diktater.

Efter *Bekmans* Technologie,^{k455} og efter en egen Plan, hvor *Bekmans* er utilstrækkelig, gives ugentlig to Timers Undervisning til Kundskab om Manufakturer^{k456} og Haandværker, hvorved tillige besøges alle Manufakturer og Verkstæder i Hamborg.

I Religionen gives 2 Gange ugentlig Undervisning.

I Historien læses 2 Timer over *Akkenwalds* bekjendte Haandbog.^{k457}

Til Kundskab om nyttige Bøger for en Kiøbmand anvises ligeledes 2 Timer ugentlig.

I Bogholderie og Kalkulation over Vahre gives 3 Gange ugentlig Undervisning, 3 Timer hver Gang; I Regnen tilsammen 19 Timer, og i Skriven 11 Timer av to Lærere.

Det Franske Sprog læres ugentlig i 8 Timer av 2 Lærere, og av Sprogmasteren gives Øvelse i at tale det, 6 Timer ugentlig, foruden endnu 4 Timers Undervisning i Fransk Kiøbmandskorrespondenz.

Engelsk læres ugentlig i 7 Timer, Italiensk 4 Timer, og Tydsk 12 Timer ugentlig, hvorhos, naar forlanges, ogsaa kan faaes Undervisning i Spansk, og Hollandsk.

Eleverne boe med deres Opseere, og en Maitre d'hotel,^{k458} samt fornødne Betiente, i et dertil indrettet rummeligt Huus, og spise i næste Huus hos *Hr. Prof. Büsch*, som har ladet en stor Sal bygge til Spisesal, hvor Eleverne tillige samles paa deres Fridage, og høre Koncert eller dandse om Vinteren.

^[SS3 178] Forskrifterne for Eleverne ere trykte, hvoriblant ingen findes, som er til ringeste Besvær, eller hvis Nødvendighed ey er beviist av en lang Erfarenhed. Til disse Forskrifter maae alle Forældre lade deres Børn forpligte sig, naar de indlemmes i Stiftelsen.

Enhver Lærer antegner de i Læretimerne udeblivende Elever, eller naar de paa andre Maader forsee sig, i en dertil indrettet Protokol, hvorefter en

Konduitsliste^{k459} sendes Forældrene til Eftersyn.

Det overlades alle Forældre, om Pengene til Biudgifter skal gaae giennem Elevernes eller Lærerens Hænder, endskiønt de altid helst vælge det sidste, hvortil Professor *Büsch*, naar forlanges, gjør Forskud, og for tillige at forhindre alle unødvendige Krediter, bekendtgjør offentlig, at ingen Gield betaales, som er gjort uden Lærernes Vidende.

Handelsakademiet har til denne Tid haft 164 Elever, og har været saa lykkeligt at see sin Hensigt opnaaet hos de fleeste. Anseelige Kiøbmænds Børn har udgiort det største Antal, og disse ere saaledes blevne anførte, at de efter deres Undervisning ved Akademiet har været deres Forældre til betydelig Tieneste paa deres Handelskontorer. De, der vare bestemte at tiene paa fremmede Kontorer, ere saaledes forberedede, at de strax i de første Aar arbejdede bedre og med meere Indsigt, end deres allerede ældre Brødre, fordi de har lært at overse og kalkulere alle Forretninger i Forbindelse til hinanden, og lært tydelig at indsee Resultatet derav. Overhovedet ere de, som vove den første Indtrædelse i den store Verden, under dette Instituts Beskyttelse og Opsigt, foreenet med de dermed forbundne idelige Forretninger, saaledes bevarede fra Lediggang og Forførelser, og tillige saa meget oplyste, at deres Forældre kan haabe alt got av dem i deres heele tilkommende Liv, og med Sikkerhed derefter betroe dem til Reyser eller Forretninger i den store Verden, uden at frygte for, at de ved Mangel av Indsigt, eller ved en endnu betydeligere Mangel av gode Sæder, skal ligne den almindelige Hob av unge Mennesker, som reyse udenlands allene for at prøve Viine og Piger. De Elever, som ikke bestemmes til Kiøbmandskab, har imidlertid i dette Institut fortsat de Studeringer, som nytte dem til alt i det borgerlige ^[883] Liv, nemlig Sprogene, Matematik, og de historiske og geographiske Videnskaber, foruden at de tillige har lært et System over Handelen, som i Kameral og Finanzsager^{k460} vil være dem uundværlig, og i mange andre Henseender til megen Nytte. Akademiet har derfor ogsaa blant dets Elever havt en Mængde Adelsmænd, hvis Hensigt udtrykkelig var, at forberedes til de Videnskaber, som foreene Statsmanden med Kiøbmanden.

Omkostningerne for dette Institut udgiøre for Undervisning, Værelser, Spise, Brænde, Lys, og Opvartning, tilsammen 333 Rdlr. aarligen, som betaales i 4 Qvartaler. Andre Omkostninger gives ikke, uden hvad Forældre selv ville

bestemme til Klæder, Tvet, og til Lommepege, eller til private Læsetimer for Musik, Dands, o.s.v. Enhver Eleve forærer ved sin Afreyse en nyttig Bog til Institutet.

To Elever boe tilsammen i et rummeligt Værelse, og enhver har sin egen Seng, sin Kommode, og et Garderobværelse. Den, som forlanger et Værelse allene, betaler meere, end de andre.

Efter 3 Maaneders Opsigelse kan alle Forældre tage deres Børn fra Stiftelsen, naar dem behager.

To Aars Undervisning i dette Akademie udfordres for en Eleve, der er flittig og beqvem til Studeringer, og hvert andet Aar igientages Forelæsninger i de historiske og geographiske Videnskaber fra Begyndelsen av.

Maatte denne nyttige Stiftelse snart efterlignes hos os! Maatte Bergen snart faae en Realskole, og, vel at forstaae: Maatte den faae den gratis, uden hvilket enhver skielver at betale, naar det gielder Undervisning!

Om Fængsler

[k461](#) [k462](#) [k463](#) [k464](#)

[PS 38] *Heu loca, felici non adeunda viro!* [k465](#)

Pausanias, og fleere, [k466](#) fortælle, at der i Athenen var et Alter, indviet til Medlidenhed; Menneskets Liv, legger man til, er saa elendigt, at det er den Gudinde, der mest fortienet Dyrkelse. Heele Verden burde ofre til den, fordi heele Verden har den nødig; Heele Verden burde sige med Hierophanten i Olympie:

Helas, tous les humains ont besoin de clemence! [k467](#)

Intet skønnere, og bedre; Intet meere overeenstemmende med den menneskelige Natur, med den skrøbelige Slægt, som falder alle i mange Stykker, med det store Bud: Værer barmhiertige, [k468](#) ligesom Eders Fader i Himmelen er barmhiertig, med det guddommelige Exempel, [PS 39] som græd over Jerusalem, og sagde: Mig ynkes over [k469](#) denne Skare. [n10k470k471k472k473k474](#)

Saa længe Dyd gives, vil derfor enhver, som har giort sit til at lindre sin Broders Smerter, til at øse Olie i hans Saar,^{k475} fortiene alle Godes Erkiendtlighed. Saa længe Verden staaer, vil den ypperlige *Hovards*^{k476} Minde være uforglemmelig, ^[PS.40] som anvendte dette paa den Slægt, som meest trænger dertil, paa de Elendige, som ere udstødte fra det borgerlige Selskab,^{k477} som ere overøste med Skræk og Plager, og Slagtoffere for den almindelige Retfærdighed; Saa længe Kierlighed lever, vil man elske den Mand, som var Fangernes Tolk, og Medlidenheds Sendebud paa Jorden, og som beseglede denne Sendelse med sit Blod.^{n11k478 k479 k480}

Jeg vil ikke her være Talsmand for Laster, eller paastaae, at det Onde, som forstyrrer Verden, bør taales, lige med det Gode, som vedligeholder den; Det var at forstyrre al borgerlig ^[PS.41] Fred og Orden; Det var at ryste Stolperne til den Bygning, hvis første Grundvold er Retfærdighed; Det var en Svaghed, som anstaaer ingen retskaffen Mand, allermindst mig, hvis Kald heller er at sige:

*Cave, cave, namque in malos asperrimus
parata tollo cornua!*^{k481}

eller, om jeg glemte det, fortiente, at man skulle sige mig:

*Wenn ihr mit Dieben Mitleid habt,
So habt ihr keine mit dem Lande!*^{k482n12k483k484}

^[PS.42] Ingen troe heller, at jeg er Prædikant for den falske Følsomhed, for denne tydske Afgud, som har saa mange Altere hos os, uværdig for Mænd, der ey bør klynke, som Turtelduer, for dette Beenrad, uden Marv og Knogler, Dydens Skuespiller, men ikke den selv, og et Symptom paa Naturens Afmagt.

Med ingen av disse har jeg at bestille, allermindst med det første Slags, thi naar de sidste blot fortiene at ynkes, fortiene hiine aabenbar at straffes. Kun den ureene Siæl, som ønsker at freede sin egen Ryggesløshed, som ønsker alt Regnskab udslettet, fordi han, som den utroe Huusfoged, har forødet alt, kun han, og ingen anden, kan ønske Laster ustraffede; Lad et og andet Feyltrin længe nok være en Frugt av Tilfælde, av Organisation,^{k485} og jeg veed ikke hvad, (thi soleklare Sandheder, hvorpaa man dog ^[PS.43] først i vore Tider er blevet ret opmærksom, bør man ikke nægte) Lad Siælen længe nok fødes, voxes, og svækkes med os; Lad den stundom lyde Naturens evige Love, denne Hvirvel, som henriver

alt! Lad en og anden, i disse skrækkelige Øyeblik, hvor det heeder:

Fertur equis auriga, nec audit currus habenas,^{k486}

Lad ham da, siger jeg, nødes at spørge:

*Dîne hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale, an sua cuique Deus fit dira cupido?*^{k487m13k488}

Frihed^{k489} er dog, i det heele, Siælens gamle Adelsbrev, underskrevet i Skabelsen, og et Arvegods, som aldrig fortages; Villien er dog Siælens Kraft til det Gode, som de Gamle^{k490} kaldte den; Den bestemmes vel, nu og da, av et eller andet Tilfælde, men den bestemmer igien tusende andre, og at ville, og ikke ville, beviser enten to ^[PS.44]Siæle, de latterligste av alle Dubletter, eller at den eene har en Magt, som ingen Magt modstaaer, ingen Domstol frakiender, og som alle Sophismer, i al Evighed, ey kan fratrætte den.

Men er denne Magt til, kan man ikke taale, at den misbruges, eller rettere, at den ikke bruges, thi enhver bør staae til Regnskab for hvad han har annammet; Er denne Magt til, er dens første Pligt, at regiere sig selv, eller taale, at andre regiere den. Fred og Orden kræve dette som en Grund-Lov; Den gandske Jord kræver det, om den ey skal henfalde til et Kaos. Allevegne treffer man derfor disse to Bud, og i dem indsluttes de fleeste øvrige; Giør din Lykke, saa meget du kan, raaber Naturen Ret; Vogt dig for at forstyrre andres, raaber den borgerlige; Dette er Jordens Ligevægt, kostbar ^[PS.45]for Konger og Folket; Dette er dens Fred, som aldrig bør brækkes ustraffet.

Til at opnaae denne, har man valgt forskiellige Midler; Selskaber indbyrdes, Huusfaderen, og hans Familie, (Kongernes og Folkets første Plante-Skole)^{k491} har anviist vevlviise Pligter, aftalt vevlviise Rettigheder, og tilsidst underskrevet visse Forbindelser, der, som bekiendt, i alle Stater, henføres under disse to Slags: Straffe, og Belønninger; Skade, at av det sidste Slags gives saa umaadelig faa, enten fordi de ikke burde være fleere, fordi Dyden ellers blev tilfals, eller fordi de ikke kunne være det, fordi gode Gierninger ellers ville tømme Statskasserne, kort, fordi Verden eengang er nu saa, og ikke anderledes. Paa Straffe derimod er ingen Mangel, og bør heller ikke være, saa længe ingen Mangel er paa dem, som fortiene dem, saa ^[PS.46]længe de Onde stedse bære Avindskiold^{k492} mod Dyden, og saa længe ikke de Gode bør straffes med at

plages av de Onde. [n14k493](#)

Blant disse Straffe er man allevegne blevet eenig, især om eet Slags, og dette Slags er Fængslerne. At bevare dem, som ikke kan bestyre sig selv, at standse Strømmen, at den ikke overskyller alt, ogsaa fra denne Side, saa meget muelig, at tilslutte Pandoras forskrækkelige Eske, [k494](#) synes strax baade naturligt, og høyst retfærdigt. Endog, indtil videre, indtil Sagens [PS.47] Uddrag, som Juristerne kalde det, at bevare den mistænkte, at han ey undflyer, at handle, mens endnu Tid er, og førend alt er forgiæves, er ikke mindre retfærdigt, hvor dyrebar endskiønt Friheden baade er, og bør være. Kuns, at paa disse Bevaringer behagentlig gøres den fornødne Forskiel; Kuns, at de respektive strenge Herrer ikke begynde Straffen før Dommen, kuns at den aldrig overgaaer Forbrydelsen, eller, hvad som værre er, at man ey straffer, hvad aldrig var forbrudt: Altsammen Tilfælde, som alt for ofte indtreffe, og som stedse maae indtreffe, saalænge Fængslerne foreene al den Afskyelighed, som udmerke dem hidindtil.

Jeg vil ikke forstørre dette Malerie med en Ideal, hvorved Sandheden taber, og dens fornemste Indtryk udslettes; Jeg vil ikke tale om Grusomheder paa den anden halve Klode, om Fængsler av en Alens Høyde, og nogle Tommers [PS.48] Bredde, hvori man presser de ulyksalige i Indierne, som man lærer at kiende een *Gud*, og tusend Diævle; Jeg vil allene sige, hvad alt for mange veed, at man har slengt Mennesker, som Aadsler, i dybe Huuler, græsselige som Dødens, at man har lænket dem som vilde Dyr, at man har nægtet dem Dagens Lys, og den Sol, som udtrykkelig opgaaer baade over Onde og Gode, at deres Leye er den kolde Jord, eller et skident Straae, opfyldt med deres egen Ureenhed, og de væmmeligste, og meest fortærende Insekter, at deres Aandedræt forgiftes i en Luft, som næsten dræber alt levende, at deres Føde er slettere end Kreatures, [k495](#) deres Kiortel sønderrevne Pialter, [k496](#) deres nøgne Krop aaben for den giennemtrængende Kulde, deres Syge-Leye uden Vederqvægelse, [k497](#) deres Smerter uden Lægedom, deres Døds-Stund uden Trøst, (thi paa nogle Stæder besøge ikke Læger og Geistlige Fængslerne, der [PS.49] paa andre dog ere forsynede med begge Deelee) at de, i denne Forskrækkelse, endnu savne alt Raad og Samqvem, alle Venners og Paarørendes Trøst, og Deeltagelse, at de døe daglig, i Stæden for at døe eengang, at alle Gnister av Dyd og Ære, om endnu nogen var

tilovers, reent qvæles og udslukkes, at de, med Angest paa Læberne, og Helvede i Siælen, forbande dem selv, deres Fødsels-Time, og de Bryster, som diede dem, endelig at Selvmord oftere forkorter et Liv, som ikke fortjener dette Navn, og en Straf, som er tusende Gange skrækkeligere, end Døden.

Saaledes (og dette er ikke overdrevet) ere i Europa, midt i kristne Stater, midt i Oplysningens Aarhundrede, disse Retfærdighedens Bevarings-Stæder, som man kalder Fængsler. Ingen Mand rygter sin Hest saa slet, som man her rygter Mennesker; En ypperlig Skribent^{n15k498} [PS50] siger, at man dømmes til en bestemt Straf, men man dømmes ikke til Rotter og Muus, og han har den største Ret av Verden; Skulle man troe, at denne Straf endnu treffer dem, som slet ikke fortjene den, som til Slutning endnu slet ikke dømmes dertil? *Actore non probante, absolvitur reus*,^{k499} er det gamle Omqvæd; Men naar Aktor nu ikke beviiser, naar den anklagede nu tilsidst frikiendes, hvem straffer da den, som saaledes har mishandlet ham? Hvem kræver (eller tilforn krævede) Regnskab for alle Bastillens^{k500} Afskyeligheder, for alle disse smaae Bastiller, hvori en ussel Karl, neppe værd at være Dørvogter der, hvor han befaler, ofte nedtrykker den, han burde ophøye, ofte for privat Hensigt opofrer den offentlige? I den Polske, og fleere Retter, er en Lov: *jus, neminem captivabimus, nisi jure victum*,^{k501} der, i lang Tid, vel allene angik Adelen, men, i vore Tider, som saa meget andet got, er [PS51] udstrakt endog til Borgere. Skiold og Hielm,^{k502} eller et vist Quantum Hartkorn,^{k503} fritage hos os Græver, og Baroner, endog i Livs-Sager,^{k504} fra det samme. Var det ikke formasteligt, kunne man spørge: Naar skal denne Ret, blot i de ringeste Grader, eengang udstrækkes til andre Dødelige?

Dog, saavist som alle Øyne ere aabnede, saavist som Menneskelighedens Rettigheder skrige fra den eene Jordens Ende til den anden, saavist vil ogsaa Fængslerne ikke længer blive hvad de ere, men hvad de bør være. Allerede længe har man i Engelland, ved de bekiendte Luftrensere, begyndt at skaffe Fangerne frisk Luft, endskiønt, jeg tilstaaer, av en elendig Aarsag, og først, efter at Dommerne (skal jeg sige lykkelig, eller ulykkeligviis?) selv bleve anstukne, og dræbte med deres eget Sværd; Allerede, før Bastillens Nedrivelse, lod de Franskes Konge bygge Forvarings-Steder uden Avskye, [PS52] og fleere, før og siden, har gjort det samme. Allerede i mange Aar har Tyrkerne, som vi kalde Barbarer,

adskilt Gields-Fængsler fra alle øvrige, og tilstaaet Kreditor Ret over Frihed (siden det nu endelig skal saa være) men ingenlunde over Liv og Helbred. Og saalænge talte den udødelige *Howard* for Keysere og Konger, allevegne hvor han fremkom, saalænge sagde han, uden Respekt for den evige Etiket, som dræber al Sandhed, og med en Engellænders og Philosophs Frimodighed: *Saadan bør det være*, at man kan vente, heele Jorden vil høre, og adlyde ham. Ingen sige, at dette, eller hiint, er lokalt, at det ikke passer os, fordi det passer andre; Menneskeligheden er lokal allevegne, og jeg vil haabe, at den bør passe os. Skrev jeg med den Veltalenhed, hvormed Korskirken *Krysostomus*^{k505} taler de Fattiges Sag, ville jeg anspende alle Kræfter for ogsaa at indskærpe de Fangnes Sag hos os; Dog, jeg er heri meer end ^[PS 53]lykkelig forekommet, og jeg bør ikke, ved at tale om fremmede Lande, glemme mit eget. Jeg bør fortælle, at man, ogsaa hos os, begynder at sætte Priis paa Mennesker, at man behandler dem ikke længer som umælende, ikke længer nægter dem, hvad Naturen tilstaaer alle, og hvorfra ingen, (*soit dit en passant*)^{k506} saavidt jeg veed, har Ret at udelukke dem.

Allerede for nogle Aar siden blev denne Sag omtalt, og vandt alle gode paa sit Partie; Kun en eneste^{k507} (og hans Stemme var, desværre, av Vægt) var døv og steenhaard, politisk og moralsk haard, og alting blev ved det Gamle. Tiderne forandres, og, Himlen skee Lov, til det bedre; Bergen har en Stiftamtmand,^{k508} langt over min Roes, over alle Ønsker, værdig til sit store Kald, og til alles grændseløse Agtelse. At trygle ham om Forbedring, var uforlødent; Kun at sige, hvad han, som Fremmed, ikke kunne vide, hvad han maaskee ey eengang kunne ^[PS 54]formode, var tilstrækkeligt; Dette paatog jeg og flere^{k509} mig, og ved hans utrættelige Virksomhed, ved selv at tage disse Forskrækkelser i Øyesyn, (thi selv seer, og veyer han alt) blev strax føyet kraftige Anstalter, hvis Fuldførelse Penge-Mangel allene til en Tid udsatte; Ogsaa denne Trang vidste Han at avhjelpe, og, med omtrent et Par hundrede Rdl., ere Fængslerne, i det ringeste, gjorde taaleligere, end forhen, endskiønt langt fra hvad de burde være, langt fra den ypperlige Plan, Hr. Kammerherren behagede at foreslaae. Ogsaa Han indsaee, at Rum, foruden meere, er en av de væsentligste Egenskaber, uden hvilket alt andet lidet nytter; Det er det og saa meget, at Engellænderne (der altid ere de første og beste i alt) nyelig har indrettet særskildte Bevaringer for hver enkel Fange; Et

Anleg, av yderlig Bekostning, men tillige av yderste Nytte, hvorved al Samqvem i Ryggeløshed, al Sammenrottelse i Ugudelighed, ^[PS55]aldeles bortfalder. [n16n17k510k511](#) Dog saavidt er ikke at tænke paa hos os. Forslag, som aldrig kan udføres, nytter ikke at gjøre; Projekter, som springe i Luften, eller sprengte Kasserne, naar de iverksættes, ere begge lige daarlige, og de sidste ovenikiøbet sørgelige. Lader os, i den Sted, takke den Mand, som har skaffet os hvad vi har, og, saa vidt giørligt, vist endnu vil forbedre det! Lader os takke de Riige, som, ved Stiftelser, har gjort sig fortiente, og sige dem, at her er endnu meget brøstfældigt, [k512](#) endnu meget got at stifte. Lader os opmuntre dem, at gjøre got den Stund, de have Tid, at beregne gode Gierninger, som en Kapital, sikrere end alle Banker, frie for Søe-Skade og Indbrud, ^[PS56]fordeelagtigere end Vexel-Renter, og klingende Mynt, og prioriterede i denne, og den anden Verden. Lader os ringe for de Skurkers Øren, [k513](#) som aldrig gjøre got! Lader os sige dem: Der skal gaae en streng Dom over de ubarmhiertige; Lader os sige dem, at Naturen ikke kiendes ved dem, og at Jorden afskyer dem; Lader os, endnu eengang, alle som een, skrige til Kongerne, til Folket, til Præsterne, til Øvrighedsbetienterne, og, paa vore Knæ, til den Allershøieste:

Helas, tous les humains ont besoin de clemence. ^{m18}

Stiernelilien

[k514](#) [k515](#) [k516](#) [n19k517](#)

^[PS86]*Stiernelilien*, (*Amaryllis formosissima*, [k518](#) Linn.) blomstrede hos mig den 12te April 1789, netop paa samme Dag, den første Gang, i Aaret 1742, blomstrede i den akademiske Have i Upsal, hvortil den var kommet fra den berømte *Kliffords* Have [k519](#) i Amsterdam. Ved en Vens Godhed fik jeg et Par Exemplarer fra den botaniske Have i Kiøbenhavn, og da det eene, som blomstrede, i nogle Stykker afviger fra *Linnes* Beskrivelse [k520](#) i Sv. Vid. Ak. Avhandling 4–166, vil jeg anmerke, hvori det var forskielligt fra det Upsalske.

Stengelen (*scapus*) var ikke opreyst, men heldende, ikke grønagtig, men mørkrød, og til Side dreyet.

^[PS 87] *Skeeden (spatha)* var ikke *obtusa, emarginata*,^{k521} som *Linne* beskriver den gandske Slægt i *Genera plantarum*,^{k522} men spids, og tilbagebøyet.

Blomsterkronen (corolla) var ikke sort, men grøn ved Basis. De tre yderste Blade var ikke dobbelt saa breede, som de indre, men omtrent lige store, eller meget meere, endnu smalere. Kun det øverste var meget bredere.

Frugttraadene (filamenta) vare ikke mørkbrune, men purpurrøde, ligesom *Blomsterkronen*, og hviidgrønne ved Basis. *Frugtknappene (antheræ)* vare ikke mørkrøde, men gandske guule, og overpudrede med *Frugtstøv (pollen)* ikke *oblongæ*,^{k523} (*genera plantarum*) men *cornutæ*.^{k524}

Frugtnaalen (pistillum) var en femtedeel længer end *filamenta*, og endnu gandske tilbagebøyet, altsaa meere, end *longitudine fere staminum*,^{k525} (*gen. plant.*)

Blomstret udsprang før Bladene lode sig see, og den gandske Plante var dobbelt saa stor, som den Upsalske. I Skønhed lignede den aldeles Beskrivelsen. *Blomsterkronen* var av Purpur, indsprenget med Guld, og skinnede som tusend Stierner. Paa denne Lilie passer sig, at *Salomon*^{k526} i sin Herlighed var ^[PS 88] ikke som en av disse. *Linne*, som har seet saa utallige Planter, tilstaaer denne Rangen for alle.

Denne Plante er nu ikke længer saa sielden, som tilforn; Man kjøber den, hos de fleeste Blomsterhandlere, omtrent for samme Priis, som Tulipper og Hyacinter, av det almindelige Slags. Hos *Bueck*^{k527} staaer den blant de Planter, som kræve Varme fra 3 til 8 Grader efter *Reaumurs* Thermometer,^{k528} og en varm Drivbænk om Vaaren. Hos mig blomstrede den uden Drivbænk, men nær ved Kakkelovnen, omtrent tre Uger efter at den var nedsat; Jorden var almindelig Have-Jord, blandet med Sand; Heele Vinteren giemmes den, uden Jord, ophængt over det varmeste Stæd i Værelset, og nedlegges først, naar den begynder at skyde.

At dens Fæderneland er Mexiko, hvorfra den sidst i det 16de Aarhundrede blev bragt til Spanien, er bekiendt, ligesom dens øvrige Vandring siden den Tid.

Ogsaa her kan man nu sige:

*Non quæri indignum trans æquora, transque remotos
Indorum fines, et nostris floribus addi.*^{k529}

Kommentarer (samlet)

[Det bergenske Magazin]

Fastings anmeldelse av tidsskriftet *Det bergenske Magazin* ble trykt i *Kritisk Journal* nr. 50 1773, s. 529–31. Den er gjenoptrykt i *Fastings Samlede skrifter* bind I, s. 176–77 (1963).

Anmeldelsen av det bergenske tidsskriftet kom på et tidspunkt da det etter alt å dømme var avsluttet og utkommet eller samlet i bokform. Fastings innledende refleksjoner over tidsskriftmediet og dets rolle i provinsen er stedvis identiske med hans egne refleksjoner i første nummer av sitt eget bergenske tidsskrift, *Provinzialblade*, fem år senere.

Anmeldelsen er signert «v.-v.», som var Fastings merke i *Kritisk Journal*.

Det bergenske Magazin] Tidsskriftet utkom med ti numre mellom september 1772 og juni 1773. Utgiver var Henrik Bryssel Middelthon (1741–1787), hører ved latinskolen i Bergen. I likhet med Fasting var Middelthon medlem av Det harmoniske Selskab i Bergen (Berg og Mosby 1945, 42). Bladet fulgte en britisk modell, «Magazin», ifølge programerklæringen (trykt i *Efterretninger fra Adresse Contoiret i Bergen* 31. august 1772). Det skulle inneholde alt fra nyheter innen handel, statssaker og vitenskap, til korte litterære og underholdende tekster og husholdningsråd, noe det også gjorde. 8.] oktavformat. Formatet angir at arket teksten er trykt på, er brettet slik at det blir åtte blad/ 16 sider. Oktav var det vanligste formatet for tidsskrifter utgitt i Norge på 1700-tallet.

H. Dedechen] Henrik (Hinrich) Dedechen (1720–1776) overtok som boktrykker ved det privilegerte trykkeriet i Bergen i 1770, etter Christopher Kotherts død. Bergen hadde på dette tidspunktet to trykkerier. Hans Mossins var det andre. Etter Dedechens død i 1776 drev hans enke, Anna Rebecca Meyer (f. ca. 1720), trykkeriet videre. Hun utga Fastings tidsskrift *Provinzialblade* i perioden 1778–1781. Trykkerenken døde i april 1782, og trykkeriet i Bogtrykkesmuget gikk inn. Det ble senere samme år overtatt av

Rasmus Dahl (Løvaas 1982, 15 og 17; *Bibl. Norv.* III, XIX).

ni Muser] I gresk mytologi var de skytsgudinner for vitenskap og de ulike kunststartene. De var døtre av guden Zevs og Mnemosyne, og ble anført av Apollon, gud for kunst og vitenskap.

Priiskouranter] pris- og varelistor

Spiser] mat, matretter

halv Tønne] eldre hulmål; størrelsen varierte med produkt og land. En tønne korn tilsvarte i Danmark-Norge på 1700-tallet 139, 4 liter.

Rost] sil brukt under ølbrygging

han sover om han aldrig skriver] En omskrivning av et sitat fra en fransk anekdote, som Fasting hadde skrevet ned i sin sitatsamling (påbegynt 1773): «Erkebispem af Rouen vækkede Malherbe op for at gaae med ham hen og høre ham præke. Ey min Herre svarte Malherbe lad mig være jeg kan sove om j aldrig præker» (Fasting 1998, 105). Fasting benyttet senere samme sitat i første nummer av sitt tidsskrift *Provinzialblode* (1778), også der i et lignende resonnement om tidsskriftlesere som et krevende publikum, med motstridende interesser.

Madrigal] italiensk diktform, dyrket i renessansen

Kartofler] poteter

Foredraget] stilen, den litterære/retoriske formen

oplyse og fornøye] henspiller på å blande «utile dulci» (det nyttige med det behagelige), idealet for poesi formulert av Horats i *Ars Poetica*, v. 343 (ca. 18 f. Kr.).

Den nytter meest] Dette diktutdraget utgjør første del av Claus Fastings dikt, [«Til Skuespilskrivere»](#) (se diktet for kommentarer).

Ah Ciel! que de vertus vous me faites haïr!] fr. «Å himmel! Man legger meg for hat for mine dyders skyld.» Sitatet stammer fra P. Corneilles skuespill, *Le mort de Pompe* (1643; akt III, scene 4). Replikken er lagt i munnen på Pompeius' kone, Cornelia Metella. Sitatet hadde Fasting notert seg i sin samling av aforismer og anekdoter påbegynt i 1773 (Fasting 1998, 164).

Tissot] Samuel Auguste David Tissot (1728–97), sveitsisk lege, særlig kjent for sin avhandling om onani (*L'Onanisme*, 1760) og sin bestselgende samling allmenne medisinske råd (*Avis au peuple sur sa santé*, 1761). *Det bergenske Magazin* har seks tekster av ham, hentet fra sistnevnte bok, kapittel 30:

«Om udvortes Sygdomme», «Om brændte Saar», «Om Vund-Saar», «Om Stik af Insecter» (alle nr. 3/1772) og «Medicinsk, Om Stød» (nr. 8/1773). originale stykker] artikler som ikke er oversatt; skrevet for tidsskriftet Egenkierligheds Tempel] «Egenkierligheds Tempel: en Digt», nr. 1/1772 av *Det bergenske Magazin*. Forfatteren er ikke kjent, men teksten har et klart lokalt preg.

Hr. Evalds og Hr. Fastings Vers, Da jeg var syg o.s.v.] Johannes Ewalds dikt «Da jeg var syg» og Claus Fastings sverdikt «Da jeg var frisk» (begge utgitt september 1771). Se kommentarer til [sistnevnte](#).

Københavnske Adresse-Contoires Efterretninger] Annonse- og kunngjøringsavis, startet 1759 i København av agent Hans Holck og Johan Andersen. Fra å ha 63 abonnenter i 1759 vokste avisen raskt, til 2000 i 1785. Utkom i perioden 1763–1800 fire ganger pr. uke (Søllinge og Thomsen 1988, 110). I tillegg til annonser trykte avisen utdrag av bøker og tidsskrifter så vel som innsendte artikler og dikt. Avisen utkom i tilknytning til Københavns adressekontor, hvor annonser og kunngjøringer ble meldt inn. Adressekontoret utga også en rekke tidsskrifter, hvorav de fleste utkom som mer eller mindre selvstendige bilag til avisen. *Kritisk Journal* var et slikt tidsskrift.

Kritiske Journal] Tidsskriftet ble startet i januar 1767 under tittelen *Maanedlige Tillæg til Adressecontoirets Efterretninger om Bøger og Skrifter*. Fra 1768-årgangen fikk det navnet *Kongelig Adresse-Contoires Kritiske Journal om Bøger og Skrifter*. Redaktør og i hovedsak artikkelforfatter var Jacob Baden (1767–1772). I 1773 overtok Fasting, W. Abrahamson og J.C. Tode, som sammen redigerte og skrev tidsskriftet. I 1774 tok Baden igjen opp redaksjonen, på oppfordring fra O. Høeg-Guldberg, og drev det til og med 1779, men da under tittelen *Ny kritisk Journal*. Fasting bidro med anmeldelser i 1773-årgangen. Han ble selv anmeldt der i oktober 1768 (oversettelsen av S. Gessners *Evander og Alcimna*; Fastings tilsvaret trykt i januar 1769) og nr. 19, 1772 (skuespillet *Hermione*). Tidsskriftet trykte dessuten Fastings dikt «Da jeg var frisk» i nr. 36, 1771.

Lethe] i gresk mytologi en elv i dødsriket. Vannet fikk de døde til å glemme livet på jorden.

[Poetiske Samlinger]

Artikkelen er en bokanmeldelse av *Poetiske Samlinger*, en diktsamling utgitt av Det norske Selskab i København, hvor Fasting selv var medlem. Fasting gjennomgår boken dikt for dikt og vurderer dem. Han kommer innledningsvis også med refleksjoner omkring tilstanden til den dansk-norske litteraturen. Her gir han uttrykk for et litteratursyn hvor litteratur ses som et gitt sett av klassiske sjangre, som dansk-norske diktere bør kunne skrive innenfor.

Teksten ble trykt i *Kritisk Tilskuer* nr. 37 og 38, 1775. Den er signert «*». Det markerte at artikkelen var skrevet av Fasting, som i nummeret før hadde måttet annonsere sin retrett fra redaksjonen, på grunn av denne anmeldelsen og konflikten som dermed oppsto med tidsskriftets andre hovedredaktør, W. Abrahamson (*Kritisk Tilskuer*, 1775, nr. 36; Rønning 1890, 313). Den er gjenopptrykt i Fastings *Samlede skrifter* bind I, s. 245–60 (1963).

Poetiske Samlinger] Samling av dikt skrevet av medlemmer i Det norske Selskab i København. Faksimile [her](http://bokylla.no) (bokylla.no). Hensikten med utgivelsen var å løfte frem det beste skrevet av selskapets medlemmer og dermed gi et samlet uttrykk for selskapets syn på hvordan god poesi skulle skrives. Samlingen inneholder flere dikt som har blitt stående som sentrale i dansk-norsk litteraturhistorie, deriblant Frimanns og Wessels dikt.

Selskab] Det norske Selskab. Forening av hovedsakelig norske litterater og forfattere i København, stiftet i april 1772, i kjølvannet av den berømte teaterstriden i København høsten 1771 og Johan Nordahl Bruns dramatikkersuksess våren 1772. Blant medlemmene var Claus Fasting, Ove Gjerløw Meyer, Johan Herman Wessel, Johan Nordahl Brun, Niels Krog Bredal og Johan Wibe. Selskapet møttes i Madame Juels kaffehus i Læderstræde (senere i Regnegade/Sværtegade) i København, hvor de utfordret hverandre til å skrive dikt over oppgitte temaer. Selskapet hadde en felles litterær plattform i den klassiske litteraturen, signalisert ved selskapets senere motto: *vos exemplaria græca* (Winsnes 1924; Rahbek 1822).

skønne Videnskaber] av fr. *belles lettres/sciences*. Betegnelsen ble benyttet på dansk fra midten av 1700-tallet, særlig om poesi og veltalenhet.

Nation] folk, fedreland (men ikke nødvendigvis en stat, for eksempel nordmenn/Norge, men ikke Danmark-Norge)

Patrioters] av gr. *patriotes*, landsmann; jf. også lat. *patria*, fødeland. Mot slutten av 1700-tallet gikk ordet fra å bety «en god borger» i staten til også å kunne bety «en som elsker sitt fedreland», som er den betydningen som i hovedsak legges i ordet her. I Danmark-Norge ville en god borger underforstått være en borger av staten Danmark-Norge, mens å være fedrelandspatriot kunne være knyttet til enten Danmark eller Norge.

Selskabet for de skønne Videnskaber] Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse («Det Smagende Selskab»), etablert i København i 1759, av blant andre professor J.S. Sneedorff og J.A. Cramer. Selskapet skulle arbeide for fremme av poesi og veltalenhet, blant annet gjennom utlysning av prisskrifter, hvor de beste ble trykt i en skriftserie. De første årene ble særlig læredikt oppmuntret, jf. kommentar til «*Tullin*» under.

Tullin] Christian Braunmann Tullin (1728–1765), en av Norges fremste poeter i perioden. Han er blant annet kjent for sine to store læredikt, [«Om Søfartens Oprindelse og Virkninger»](#) (1760) og [«Om Skabningens Ypperlighed i Henseende til de skabte Tings Orden og Sammenhæng»](#). (1763), begge skrevet som prisskrifter til Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse («Det Smagende Selskab»).

Lukrez] Lukrets (Titus Lucretius Carus) f. ca 95 f.Kr., d. 55 f.Kr., romersk dikter kjent for sitt epikureiske læredikt om naturen, *De rerum natura (Om tingenes natur)*.

Pope] Alexander Pope (1688–1744), engelsk forfatter og dikter. Utfoldet et bredt forfatterskap forankret i klassisk tradisjon, deriblant det berømte lærediktet *An Essay on Man* (1733–1734).

Bull] Hans Bull (1739–1783), norsk dikter. Skrev dikt om norsk natur og folk, som *Landmandens Lyksalighed* (1771), hvor han hyller den norske bonden og *Elven Nids Udspring* (1773), om naturen i Trøndelag.

von Abrahamson] Werner Abrahamson (1744–1812), dansk dikter og litteraturkritiker. Ivrig forkjemper for dansk språk og litteratur. Abrahamson hadde i 1769 skrevet lærediktet «Landsfaderen og Erobreren. En Priis-Digt» (1769), innsendt til en prisoppgave utlyst av det de såkalte Smagende Selskab i København. Skrev for og satt i redaksjonen til en rekke tidsskrifter, bl.a. *Kritisk Journal* og *Kritisk Tilskuer* sammen med Fasting.

Fastings anmeldelse bidro til et brudd med Abrahamson og deres felles redaksjon av *Kritisk Tilskuer*, jf. innledende kommentar til anmeldelsen. Samme høst var Abrahamson med på å stifte det danske motstykket til det norske selskap, Det danske Litteratur-Selskab, hvor den nye litteraturen og Ewald ble fremholdt som mønstre.

Horaz] Horats (Quintus Horatius Flaccus, 65–8 f.Kr.), romersk forfatter.

Særlig berømt for sine oder, som har stått som de fremste gjennom Vestens litteraturhistorie, men også for verssatirer, som ble sentrale i utviklingen av sjangeren. De horatiske satirene er typisk mildere, mer kåserende og observerende enn Juvenal (den andre store romerske satiredikteren) sine mer bitre og skarpe satirer.

Despreaux] Nicolas Boileau-Despréaux (1636–1711), fransk dikter, kjent bl.a. for sine Satires (1666). Boileau skrev også den innflytelsesrike poetikken *L'Art poétique* (1674), hvor han gjør Horats og antikkens forfattere til mønstre for god poesi. Fortællinger ... poetiske] Det vil si *epos*: lange, fortellende heltedikt på vers.

Idyller] sjanger som betegner relativt korte dikt, gjerne med motiver fra et idealisert landliv. Dikteren Theokrit (200–t f.Kr.) regnes som sjangerens opphavsmann og ble sammen med Vergil og hans *Bucolica* (41–39 f.Kr.) de store forbildene innen sjangeren, som fikk en oppblomstring fra og med renessansen.

Gesners] Salomon Gessner (1730–88), sveitsisk dikter kjent for sine svermeriske hyrdedikt *Idyllen* (1756 og 1772). Fasting hadde i 1767 fått utgitt sin oversettelse av et hyrdespill av Gessner, *Evander og Alcimna*, i København. Ifølge forordet hadde han da oversatt Gessners samtlige verk (Fasting 1963, 21). I tillegg til *Evander og Alcimna* fikk han bare trykt oversettelsen «Et Malerie fra Syndfloden, ved Gesner: Semira og Semin» (i tidsskriftet *Fruentimmer-Tidenden og Fredags-Selskabet* nr. 38, 1767). Han står sannsynligvis også bak oversettelsen av Gessners skuespill *Erast*, trykt i *Københavns Aftenpost* 1773 (fra nr. 1).

Hamiltons] Sannsynligvis William Hamilton (1730–1803), som mellom 1764 og 1799 fungerte som britisk ambassadør til Napoli. Han var amatørgeolog og -arkeolog og medlem av The Royal Society. Før 1775 var hans brev til The Royal Society om bl.a. vulkanene Vesuv og Etna publisert.

Chaulieus] sannsynligvis Guillaume Amfrye de Chaulieu (1639–1720), fransk forfatter. Hans korrespondanse gikk helt eller delvis på vers og var utgitt som del av hans samlede verker på det tidspunkt Fasting skriver.

Anakreon] gresk dikter (ca. 570 f.Kr. – d. ca. 495 f.Kr) fra øya Teos. Kjent for sine lette dikt om piker, vin og sang.

Katul] Catull, (Gaius Valerius Catullus), romersk dikter fra Verona, som levde ca. 84–ca. 54 f.Kr. Kjent for sine kjærlighetsdikt til Lesbia, men har også hatt betydning som forbilde innen sjangre som elegi og epos.

Ino] «Ino, eine Kantate», av Karl Wilhelm Ramler (1725–98). Kantaten uttrykker Inos redsel for at sønnen hennes skal bli drept av sin far, Athamas, som er blitt gal. G.Ph. Telemann satte musikk til teksten ca. 1765.

Mesteren] Det er ikke klart hvem Fasting sikter til. Ingen nordmenn var på den tiden kjent for å ha forfattet kantater. Han kan ha ment danske Johannes Ewald, som på det tidspunktet hadde utgitt en kjent og folkekjær kantate i anledning Frederik 5.s død (1766), som ble spilt ved flere konserter i påfølgende år. Ewald samarbeidet etter denne suksessen med hoffkapellmester Sarti om flere kantater.

Marmontel] Jean-François Marmontel (1723–1799), fransk forfatter og encyclopedist. Han skrev flere populære operetter, deriblant *Sylvain* (1770) og *Zémire et Azore* (1771).

Martial] Martial (Marcus Valerius Martialis), romersk forfatter. Født i Spania ca. år 40, død ca. år 103. Levde store deler av livet i Roma. Særlig kjent for sine satiriske epigrammer, som han skrev i alt omkring 1500 av.

Tibul ... Elegier] Tibull (Albius Tibullus), romersk forfatter som levde ca. 55–ca. 19 f.Kr. Kjent for sine kjærlighetselegier, samlet i to diktsamlinger om to kvinner han har ulykkelige forhold til, Delia og Nemesis. En elegi betegner en klagesang, opprinnelig fremført med akkompagnement av fløyte.

Ovid ... Heroider] Ovids verk *Heroides* (heltinnebrev), som inneholder fiktive brev på vers fra 18 mytiske og historiske kvinner til sine menn eller kjærester. For tre av dem får vi også mannens svarbrev, i alt 21 brev. Brev i denne sjangeren ble tatt opp igjen i renessansen og barokken, i Danmark-Norge først utbredt etter 1770.

Stykker i Haandskrift] Det er ikke kjent hvilke tekster Fasting sikter til.

Poetiske Samlinger innledes med en notis om at de trykte tekstene er et

utvalg av dikt innkommet etter konkurranse blant medlemmene av Det norske Selskab. Et stort antall tekster av medlemmene fins nedtegnet i selskapets protokoll.

Axel Thordsen og Skjøn Valborg] Diktet «Axel Tordsen og skjøn Valborg», av Peter Harboe Frimann, se faksimile her. Basert på en middelaldervise, kjent fra Peder Syvs samling *Danske Viser* (1695). Den ble første gang trykt av A.S. Vedel i hans samling *Hundrede Viser* (1591) (Nyerup og Rahbek 1813, 425). Visen forteller om ridderen Axel og den vakre Valborg som kjemper en forgjeves kamp for å få hverandre. Etter mye renkespill og motstand, blir Axel drept og Valborg går i kloster. Handlingen foregår i Norge. Frimanns dikt er tilsvarende en lang fortelling om deres ulykkelige kjærlighet, utmalt i 47 strofer à seks verselinjer. Begge diktene har jambisk versfot og vekslende mannlig/kvinnelig enderim (abab). Der Frimann så avslutter med en kuplett (cc, kvinnelig rim), har visen et refreng på én linje. Denne folkevisen var i 1775 igjen blitt populær blant litterater, jf. Charlotte Biehls heroide i samme samling (faksimile [her](#)) og kommentar til «Brev fra Valborg» under. Jonas Rein, K.L. Rahbek og A.G. Oehlenslåger skrev senere tragedier basert på historien (Winsnes 1924, 203).

Friman] Peter Harboe Frimann (1752–1839), prestesønn fra Nordfjord, fra 1769 student i København, senere diplomat. Var tilknyttet Det norske Selskab og utga flere dikt rundt midten av 1770-årene. Blant disse er prisdiktene «St. Synneves Kloster på Selløe» (1774) og «Horneelen, et Bierg Nordenfields i Norge» (1774).

Priis] Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse («Det Smagende Selskab») hadde i 1774 utlyst en konkurranse i beskrivende eller malende poesi, som Frimann vant med diktet «St. Synneves Kloster på Selløe» (Winsnes 1924, 201–202).

skanderte] her: diktene er komponert rytmisk riktig, i tråd med versemålet

Engellændernes Poesie] Engelsk diktning sto sterkt i Danmark-Norge på 1700-tallet, selv om kunnskaper i engelsk språk ikke var like utbredt som tysk og fransk. Noen sentrale navn var James Thomson, Alexander Pope og Edward Young. Førromantikeren Young var særlig beundret i siste halvdel av 1700-tallet, med sin vektlegging av individets (gjerne melankolske) følelser og deres betydning for moral og erkjennelse. Den engelske poesien bidro til

utbredelsen av rimfrie dikt og større vekt på «geniets» egne ideer fremfor regler, noe som var omdiskutert i Danmark-Norge. Skotten James Macphersons dikt om Ossian (1761–65), som forega å være ekte middelalderdikt, fikk også stor utbredelse og betydning for både form og motivvalg i diktningen. Videre kan Edmund Burkes avhandling om det sublime (1757) knyttes til en ny interesse for det «skrekkelige» og skremmende, slik man ser det i Frimanns fremstilling av fjellet «Horneelen». Hos Frimann gjenkjenner vi den melankolske følsomheten, kombinert med interessen for middelaldermotiver og folkeviser. Frimanns diktning fremsto dermed som mer «moderne» enn mange av hans samtidiges dikt, ikke minst i Det norske Selskab.

Kiæmpeviser] middelalderviser

Home] den skotske juristen og forfatteren Henry Home (1711–1776) og hans verk *Elements of Criticism* (1762). Her argumenterer han for sammenhengen mellom følelser og estetikk.

Sulzer] Johann Georg Sulzer (1720–1779), sveitsisk matematiker og filosof. Utga flere verk om kunst og skjønnhet, hvorav hovedverket er et estetisk leksikon, *Allgemeine Theorie der schönen Künste* (1771–1774).

Bonmots] vittigheter

Magtsprog] befalinger

la Fontaine] Jean de La Fontaine (1621–1695), fransk forfatter kjent for sine fabler på vers (utgitt 1668–1694). Fasting sikter nok her til hans samling av erotiske fortellinger, *Contes et nouvelles en vers* (1665–1674), jf. kommentar til «Bokaz» under.

Bokaz] på den tiden en tysk form av navnet Boccaccio. Giovanni Boccaccio (1313–1375), dikter fra Firenze, mest kjent for novellesamlingen *Dekameronen* (utg. 1348–53). Mange av disse fortellingene har erotisk innhold.

Racine] Jean Racine (1639–1699), fransk tragedieforfatter. Tilhørte klassisismen i fransk litteratur, som dyrket idealene fra klassisk gresk litteratur, deriblant tragediediktningen, jf. kommentar til «Euripides» under. Racines tragedie *Phèdre* var et viktig forbilde for Fastings tragedie *Hermione* (1771, utgitt 1772) (Aarset 1999).

Euripides] Evripides (480–406 f.Kr.), gresk tragedieforfatter. Både Racine og

Evripides skrev en tragedie om den lidenskapelige kvinnen Faidra fra gresk mytologi, jf. kommentar til «Racine» over.

er overskrevet] har overskriften

Den ringe Stands Fordeele] Lærediktet «Den ringe Stands Fordele», se

faksimile [her](#) (fra s. 21; bokhylla.no). Diktet er på 50 strofer à fire verslinjer, på aleksandriner (jambisk trimeter). Diktet har bl.a. Horats' satire nr. 1 som forelegg og hyller allmuens enkle liv, mens de formuendes luksus får unngjelde.

Ove Gierløv Meyer] Ove Gjerløw Meyer (ca. 1742–1790), norsk forfatter, jurist og teolog fra Fredrikshald (Halden). Medstifter av Det norske Selskab i 1772, sammen med blant andre Fasting, og medutgiver av *Poetiske Samlinger*.

Forkjemper for et norsk universitet. Flyttet i 1778 tilbake til Norge.

Nec levis ambitio ...] «Aldrig tom Ambition eller Hæderens sminkede Maske,/

Aldrig Lysten til Guld vinked dem fra deres Vej» (Ovid 1945). Fra Ovids

ufullførte mytologiske verk *Fasti* (bok 1 (januar), v. 303–304), med

utgangspunkt i merkedager i den romerske kalenderen, skrevet ca. 8 e.Kr.

den lærde Republik] den lærde offentligheten, (det forestilte) fellesskapet av

vitenskapsmenn. Uttrykket stammer fra fransk (1600-tallet), *république des lettres*.

Undersøgelse ...] Innlegg i debatten om et norsk universitet i Norge (Gjerløw

Meyer var for), utgitt i København 1771. Faksimile [her](#) (bokhylla.no).

endnu en Undersøgelse] *Besvarelse paa Indvendinger mod et Academies*

Oprettelse i Norge, utgitt i København 1771.

Vilhelmine ... Thümmel] Moritz August von Thümmel, *Vilhelmine. Et prosaisk*

komisk Digt. Oversat af det Tydske, ved O.G.M., Møller, København 1773.

Tale] ikke kjent. Gjerløw Meyer holdt en tale ved den offisielle stiftelsen av Det

norske Selskab 30. april 1774 (bevart i selskapets protokoll; opptrykt i

Norske Selskab 1935, 77–80), men denne synes ikke å passe helt med

innholdet Fasting skisserer.

Stifter] Meyer blir regnet som initiativtaker til og stifter av Det norske Selskab (1772).

Apol og Minerva] guddommer for både kunst og vitenskap i henholdsvis gresk

og romersk mytologi. Fasting sikter her til at Apollon særlig forbindes med

diktekonsten, og Minerva med visdom.

Vittighed] her: god forstand

Skønsomhed] god dømmekraft

Indbildningskraften] fantasien, forestillingsevnen

Stympere] *stymper*: sløving, stakkar; en som (f.eks.) er håpløs i et fag eller en ferdighet

Alexanders] Århundrene mellom Aleksander den stores død (323 f.Kr.) og ca. 30 f.Kr. omtales i dag som hellenismen. Den var kjennetegnet av en spredning av gresk kultur så langt øst som India, og særlig vest til dagens Italia/Romerriket. Blant sentrale, greske forfattere fra denne perioden finner vi Theokrit (kjent for sine idyller) og komedieforfatteren Menander. Også andre greske kunstformer, som skulptur, var nyskapende og innflytelsesrike.

Olympias] gresk for *olympiade*, fireårsperiode. I antikken benevnelse på perioden mellom to olympiske leker. Benyttet som tidsmarkør for historiske hendelser.

Apostroph] *apostrofe*. Påkallelse/henvendelse i et dikt, som i første linje av Gjerløw Meyers dikt: «Stiig Høyheds Slave kun! bliv stor! tving Modgangs Bølger!».

Phedons] Venn av diktets jeg-person, som er fortvilet over ikke å ha blitt en så stor mann som han ønsket ([se s. 26](#)).

Cæsur] *cesur*, en pause i en verslinje. Vanligvis plassert midt i verslinjen i aleksandrineren (etter tre jamber/seks stavelser). S. 35, v. 2 ... o.s.v.] Utgjør det meste av tre strofer med livsvisdom, lagt i munnen på en gammel mann. Hans råd for å bli lykkelig i livet er å bli ved sin lest. Faksimile [her](#).

Ode til Sønnen] Faksimile av diktet [her](#).

P.H.Fr.] Peter Harboe Frimann (1752–1839), se kommentar til «*Friman*» over.

Lunas] månens

afvende] hindre, avverge

Faunens] fauner var i romersk mytologi halvguder, knyttet til vinguden

Bacchus. Fremstilles i kunsten med spisse ører og hale, gjerne i ferd med å antaste en nymfe, spille eller danse.

de øvrige] Samlingen inneholder også diktene «Axel Tordsen og skjønn Valborg» og «Tanker ved en Flod. En Rhapsodie» av Frimann.

Billede af Harpax] fremstillingen av Harpax i begge strofene på [s. 45](#).

Priisskrifter] skrift, som har vunnet en utlyst prisoppgave

Selskabet] Det norske Selskab

største Lovgiver paa Parnas] De følgende sitatene er av Horats, som i sin

poetikk, *Ars Poetica* (ca. 18 f.Kr.), ga regler for diktekunsten. Parnass er «diktingens høyborg», etter fjellet Parnassos, hvor Apollon og musene holdt til ifølge gresk mytologi.

Licuit semperque ... nomen] Sitat fra Horats' *Ars Poetica*, v. 58–59: «Det har stått en fritt, og vil alltid gjøre det, å sette i omløp et ord som er preget med samtidens stempel» (Horats 1997, 21).

Fingere cincturis ... detorta] Sitat fra Horats' *Ars Poetica*, v. 50–53: «det [kan] nok lykkes å danne ord som den erkekonervative Cethegus-slekten aldri har hørt. [...] nydannede ord vil få hevd dersom de kan føres tilbake til greske kilder» (Horats 1997, 21).

Tanker ved en Flod ...] Faksimile av diktet [her](#)

afbrudte Tanker] Christian Braunmann Tullins (1728–1765) *Afbrudte Tanker om adskillige Materier, i alfabetisk Orden* er en samling korte, fragmentariske betraktninger over ulike temaer. Disse tekstene ble utgitt først etter Tullins død, i *Samlede Skrifter* (1770–1773; bd. 2 og 3).

Fortienester] fordeler, rosverdige trekk

Rocheaucaults Maxime] François de La Rochefoucauld (1613–1680), fransk forfatter, kjent for sine maksimer og aforismer. Maksimen Fasting gjengir er: «On ne plait pas long-temps, quand on n'a qu'une sorte d'esprit» (dvs.: man morer ikke lenge, når man bare har én type vidd).

Boileau] Nicolas Boileau-Despréaux (1636–1711), fransk dikter.

Racine] Jean Racine (1639–1699), fransk dramatiker.

fornøye og undervise] henspiller på å blande «utile dulci» (det nyttige med det behagelige), idealet for poesi formulert av Horats i *Ars Poetica*, v. 343 (ca. 18 f.Kr.).

det Almindeliges] alles; det vil si den allment utbredte oppfatningen

lykkelig] dyktig, utmerket

Foraaret ...] Faksimile av diktet [her](#)

Nunc omnis ager ...] Fra Vergils *Bucolica*, ekloge 3, l. 56–57: «Hver eng, hvert tre skyter knopper; nå er skogene grønne, nå er den vakreste tiden av året»

(oversatt etter Vergil 1999, 41). Det samme sitatet innleder Thomsons dikt «The Spring», som er Colbjørnsens forbilde (se kommentar til «Thompson» under).

alt hvad ... Colbjørnsen] Se kommentar til «hans Forfædre» under. Fasting kan også ha siktet til Colbjørnsens brødre, Jacob Edvard og Christian. Jacob Edvard var medlem av Det norske Selskab (Winsnes 1924, 189–93).

Thompson] James Thomson (1700–1748), skotsk dikter. Skrev diktet «The Spring» (1728), som inngår i diktsyklusen *The Seasons* (1726–1730). Diktet er skrevet på blankvers og inneholder skildringer av natur, landliv og kjærlighet om våren. Det ble svært utbredt og etterlignet i Europa på 1700-tallet.

Kleist] Ewald von Kleist (1715–1759), tysk dikter. Mest kjent for sitt dikt *Der Frühling* («Våren», fra 1749), skrevet på heksameter.

Patriot] jf. kommentar til «Patrioter» over. Fasting setter her opp ordet som en motsetning til en kosmopolitt/verdensborger. Igjen er hovedbetydningen «en som elsker fedrelandet». Siden Fastings anmeldelse gjelder nordmenns litteratur utgitt i Danmark, ligger det en klar spenning i hans bruk av ordet og appellen til «enhver Patriot» om å kunne sette seg inn i behovet for å skildre hjemlige motiver: Fremmer han norsk eller dansk-norsk litteratur?

de Belloy] sannsynligvis Pierre-Laurent Buirette de Belloy (1727–75), skuespiller, dramatiker og medlem av det franske akademiet fra 1772.

Ertsen] malmen

Vidiens] vidjens

Najaden] vannymfe (i gresk-romersk mytologi)

«At Agermanden ...»] «White thro' the neighb'ring fields the sower stalks,/
With measur'd step; and liberal throws the grain/ Into the faithful bosom of
the ground:». Fra Thomsons «The Spring», v. 44–46.

Leyligheder] her: steder

Forfatteren af Maydagen] Christian Braunmann Tullin (1728–1765), norsk dikter. Et av hans mest kjente dikt er «Majdagen», skrevet til bryllupet mellom Morten Leuch (Bogstad gårds eier) og Mathia Collett, 6. mai 1758 i Christiania. Diktet skildrer hvordan dikterjeget søker ut av byen en vårdag, mot landet og naturen, som skildres i henførte vendinger. Det kulminerer i en hyllest av Gud, før diktet ender i en mer personlig henvendelse til

brudeparet. For flere opplysninger om dette diktet og Tullins forelegg, se Harald Norengs kommentarer i Tullins *Samtlige skrifter* (1972), bind 1, 221–27.

Urt] plante

qvæstet] kvestet, det vil her si: knust

Leerets] leirens, jordens

nærig Melk] dvs. næring

nye Spirers Sæd] her: avling (særlig brukt om korn)

Klippens Marv] «fjellets marg»; et bilde på vannet som kommer ut fra fjellets indre, renner ned fra åsen til dalen og suges opp av plantene der.

Hvo] hvem

Sev] sevje. Winsnes (1924, 199) peker på at formen «sev» hos Colbjørnsen kan være påvirket fra fransk «sève», som forekommer ofte i vårdiktet i St.

Lamberts *Les Saisons*.

Ild ... Ligevægt] I antikkens Hellas ble naturen delt inn i fire elementer: ild, vann, luft, jord. Verdens utvikling og opprettholdelse var avhengig av likevekt mellom disse elementene. Elementene som forklaringsmodell på fysiske, kjemiske og medisinske prosesser og tilstander var utbredt også på 1700-tallet.

flakte] kløyvde, slo sprekk i

6te Vers] verslinjen «Og misundt Skiønheds Pragt ...», som Fasting har uthevet. Det er uklart hva som er subjekt og objekt i setningen. Meningen skal sannsynligvis være at den bare jorden («vanskabt Krop») motsetter seg at de vakre plantene skal trenge gjennom overflaten.

med Lykke] på en god måte

Droslens] trostens

Aabreds] elvebredds

forandret den første halve Cæsur] Fasting har her skrevet «Hvor skjønn er Skoven ey?», i stedet for «Hvor yndig Skovens Dragt!», som det står i originalen, se [faksimile](#).

Virgils parturit arbor] (alle) trær grønnes, eg. trærne «føder», av lat.

partituro, (være i ferd med å) føde. Fra Vergils *Bucolica*, ekloge 3, v. 56, se kommentar til «Nunc omnis ager» over.

Ympe] kvist, skudd

forlade deres Mooser] På 1700-tallet var det fortsatt en utbredt forestilling at trekkfugler, først og fremst svaler, overvintret i myrer (moser) eller på bunnen av innsjøer.

betrygger] sikrer. Med andre ord: Ingen kan gjøre noe for å sikre at frøet overlever og spirer.

forstrække] gi, forsyne

Vitterhets Arbetan] Diktsamlingene *Witterhets Arbeten* I og II, utgitt i Stockholm i 1759 og 1762 av Hedvig Charlotta Nordenflycht, Gustaf Fredrik Gyllenborg og Gustaf Philip Creutz («Gustaf Fredrik Gyllenborg», SBL).

Poem over Vinteren] sannsynligvis «Vinter-Qvæde» av Gustaf Fredrik Gyllenborg, utgitt i *Witterhets Arbeten* I (1759). Diktet inngikk i en diktsyklus over årstidene. Det er preget av nordisk og svensk patriotisme («Gustaf Fredrik Gyllenborg», SBL).

veeget] veket tilbake for

hans Forfædre] Hans grandonkler, trelasthandlerne Peder og Hans Colbjørnsen i Fredrikshald (Halden), var sentrale i motstanden mot svenskekongen Karl 12.s angrep på byen og Fredriksten festning i 1716. Hans grandtante, prestefruen Anna Colbjørnsdatter på Norderhov i Lier, fikk også et heltery i samme krig. En svensk avdeling ble innkvartert hos henne, men ved å få sendt hemmelig bud til en norsk hæravdeling bidro hun til at de svenske soldatene enten ble drept eller tatt til fange av nordmennene i det såkalte «Svenskeslaget» på prestegården den 29. mars.

Sønnen] Faksimile av diktet [her](#)

Vessel] Johan Herman Wessel (1742–1785), norsk dikter og dramatiker fra Vestby. Sentralt medlem i Det norske Selskab i København.

Duunvinget ... Zarine] Fra akt 5, scene 1 i Johan Nordahl Bruns *Zarine* (1772), den første tragedien skrevet av en nordmann som ble oppført. (Stryange er en person i stykket.) Stykket ble skrevet i fransk klassisistisk tradisjon. Det vakte stor begeistring hos publikum og vant pris for beste tragedie. Wessels komedie *Kierlighed uden Strømper* (1772), regnes som en parodi på dramaer av denne typen, og kanskje særlig på *Zarine* og Fastings *Hermione* (1771) (Aarset 1999, 136–38).

Skarron] Paul Scarron (1610–60), fransk forfatter. Skrev burleske parodier på høyverdig litteratur, særlig heltedikt, samt komedier og romaner.

Ludvig den 14des] «Solkongen» Ludvig 14. av Frankrike (1638–1715), som regjerte fra 1643.

Sottiser] pinligheter, støtende dumheter

Holbergs] Ludvig Holberg (1684–1754), dansk-norsk forfatter, bl.a. kjent for sine komedier.

Skuepladsen] teateret

Maintenon] Françoise d'Aubigné, marquise de Maintenon (også Françoise Scarron eller Madame de Maintenon) (1635–1719), gift med Paul Scarron mellom 1652 og 1660, senere Ludvig 14.s annen hustru. Wessel ble gift i 1780.

hans Grumme] det vil si: «hans grumme elskede», hans ubarmhjertige elskede (som avviser ham). «Grumme» er et substantiv Wessel lager her av adjektivet «grum». I originaltrykket står «grumme» (uten stor forbokstav) (*Poetiske Samlinger* 1775, 96).

Citheres] Navn kjent fra fransk romantisk og erotisk litteratur. (Etter Kythera, den greske øya hvor kjærlighetsgudinnen Afrodite skal ha blitt født.)

Vraae] krok

Haandskrift] Dette manuskriptet er ikke kjent i dag. Søvnen som tema for en ode var tidligere benyttet av f.eks. Tobias Smollett («Ode to Sleep», 1760).

i Boileaus Sprog] Refererer til Nicolas Boileau-Despréaux (1636–1711) poetikk, *L'Art poétique* (1674). Stedene om oden, «Atleterne i Pisa» og «Akill blodig til Troja» er hentet fra Chant II [sang nr. 2], v. 58–64.

– – un baiser ...] « – – et kyss plukket på Iris' lepper». Fra Boileaus *L'Art poétique*, Chant II [sang nr. 2], v. 68.

Kalkoner] kalkuner. Det var en utbredt anekdote at Boileau skulle ha blitt kastret i sin barndom, av en kalkun. Det skulle forklare hvorfor Boileau mislikte jesuitter, som var de som hadde introdusert kalkuner i Frankrike. I stedet skal årsaken til kastrasjonen ha vært et mislykket kirurgisk inngrep. Hans manglende erotiske manndom ble benyttet som forklaringsmodell for hans litterære produksjon, preget av satire, snarere enn kjærlighet.

August] den romerske keiser Augustus (63–14 f.Kr.). Han nevnes i flere av Horats' oder, men hylles særlig i ode IV. 2, 5, 14 og 15.

Puurløg] Ordet ble brukt om både purre og gressløk. Det er ikke kjent at Horats skrev en ode til purren eller gressløken. Derimot skrev han en epode

om hvitløk (Epode nr. 3).

Brev fra Valborg ...] Biehls valg av sjanger (heroide) var originalt. At Valborg skriver til en venninne, og ikke til Aksel, bryter dessuten med sjangerkonvensjonen for heroide, men var nødvendig av hensyn til historien (Alenius 1987, 104). Om Axel og Valborg, se kommentar til Frimanns dikt «Axel Thordsen og Skjøn Valborg» over.

Charlotta Dorothea Biehl] dansk dikter, dramatiker og oversetter (1731–1788). Ovids Heroider] Ovids verk *Heroides* (heltinnebrev). Inneholder fiktive brev på vers fra 18 mytiske og historiske kvinner til sine menn eller kjærester. For tre av dem får vi også mannens svarbrev, i alt 21 brev. Brev i denne sjangeren ble tatt opp igjen i renessansen og barokken, i Danmark-Norge først utbredt etter 1770.

Popes brev ...] Alexander Popes «Eloisa to Abelard», utgitt 1717. Pope benytter middelalderhistorien om den ulykkelige kjærligheten mellom Heloise og hennes lærer Abelard. Formen er etter Ovids *Heroides*.

første originale Heroide] Tycho Brahe skrev riktignok en heroide i 1594, med sin søster som brevskriver, men denne var på latin. Omkring 1770 kom sjangeren gradvis på mote igjen i København, gjennom oversettelser av Ovids heroider (Alenius 1987, 101–104). Etter Biehls heroide fulgte flere dansk-norske forfattere opp med heroider med nordiske heltinner som brevskrivere. I en liste Fasting gjorde over egne tidlige dikt, som i dag er tapt, fins det to titler som etter alt å dømme er oversettelser av heroider, én etter Ovid («Hero til Leander») og én etter Pope («Heloise til Abelard») (NBO Ms 4to 2580).

Alexandrinere] fransk versemål bestående av seks jamber per verselinje, med en cesur (pause) etter tredje jambe.

Nøysomhed] Faksimile av diktet [her](#)

multa petentibus ...] Horats, fra *Oder*, bok III nr. 16, l. 42–44: «De som ønsker seg mye, savner mye. Lykkelig er den som Gud med nøysom hånd har gitt nok» (oversatt etter Horats 2004, 187).

Kresus] Krösus, eller Kroisos, konge i Lydia (i dag vestlig del av Tyrkia) på 500-tallet f.Kr. Han var berømt for sin enorme rikdom. Skal ha blitt reddet fra å bli brent på bål. Historieskriveren Herodot har skildret Krösus' liv.

Phedon] Se Ove Gjerløw Meyers dikt, [«Den ringe Stands Fordele»](#).

Kolbert] Jean-Baptiste Colbert (1619–1683), fransk finansminister under Ludvig 14. Kjent for å ha reddet Frankrikes finansielle situasjon og utvikling, og for selv å ha vært en hardt arbeidende mann.

Simpelhed] enkelhet

partiske] Henviser til at Fasting selv var medlem av selskapet han anmelder skriftene til.

[Om Provinzialblade]

Tidsskriftet *Provinzialblade* ble utgitt ukentlig av Claus F. Fasting i Bergen mellom 1778 og 1781. Det ble trykt på H. Dedechens Efterleverskes trykkeri, i oktavformat. Opplaget er ikke kjent, men kan ha vært opptil 200–300 eksemplarer, noe som vil ha vært et relativt høyt opplag (Nøding 2012, 58). Tidsskriftet ble distribuert til København, Trondheim, Kristiansand, Skien, Larvik, Christiania og kanskje Stavanger, i tillegg til Bergen (opplyses på kolofonside i *Provinzialblade* 1779–1781). Tidsskriftet regnes som et av Norges fremste på 1700-tallet.

Navnet *Provinzialblade* har vært tolket som en selvironisk tittel over et tidsskrift utgitt av en bergenser hjemvendt fra hovedstaden. Sannsynligvis har det vært tenkt som en mer nøytral betegnelse på et tidsskrift utgitt utenfor København og skrevet primært for lesere utenfor hovedstaden. Tittelen *Provinzialblade* («Provinzialblätter») ble i Tyskland utbredt fra 1780-tallet for magasinlignende tidsskrifter utgitt i ulike provinshovedsteder. Noe tidsskrift med denne tittelen før 1778 er likevel ikke funnet, så det er fortsatt uklart om Fasting kan ha hatt utenlandske forbilder for sitt tittelvalg.

I ettertiden har tidsskriftet noe misvisende blitt karakterisert som et såkalt *spectator*-tidsskrift, etter modell av det engelske tidsskriftet *The Spectator* (1711–12). Tidsskriftets mangfoldige innhold plasserer det snarere innenfor magasin-sjangeren, jf. kommentar til «Indholden» nedenfor.

hos Holberg] Pernille sier i Holbergs komedie *Julestuen* (scene 12): «Ach den dejlige Fugl Phoenix! Andre Fugle er kun Carnalier at regne mod den.»

Kanailler] simple vesener

Fugl Phoenix] Fønix er i gresk mytologi en hellig fugl, som hvert 500. år

brenner opp og fødes på ny i asken.

siger Boileau] I den franske dikteren N. Boileaus «Satire IX» (1667) står det:

«Un clerc pour quinze sous, sans craindre le holà! / Peut aller au parterre
attaquer *Attila* / Et si le roi des Huns ne lui charme l'oreille / Traiter de
Wisigoths tous les vers de Corneille.» (Oversatt: «En funksjonær kan for
femten sous, uten å frykte et 'stopp der!' / Dra til parterret og angripe
Attila / Og hvis hunernes konge ikke behager hans øre / Behandle alle
Corneilles vers som visigoter.»)

Parterret] publikummet i de rimelige (stå)plassene på gulvet i teatersalen

Attila] hunernes konge mellom 434 og 453 e.Kr. Erobrer store områder i Øst-
og Mellom-Europa i sin regjeringstid, men riket gikk i oppløsning etter hans
død. *Attila, roi des Huns* er en tragedie om ham, skrevet av P. Corneille
(1667).

Korneilles] Pierre Corneille, fransk dramatiker (1606–1684). Tilhører den
franske klassisismen og skrev sine dramaer på vers (aleksandrinere).

Visigothene] Visigoter, eller vestgotere, var et germansk folkeslag som på 300-
tallet og 400-tallet ble drevet vestover av hunerne fra dagens Romania til
Spania.

de Viises Sten] Betegnelse på et stoff som alkymister i middelalderen forsøkte å
fremstille. Det skulle kunne forvandle uedle til edle metaller, som sølv og
gull.

alleene] Fasting var eneste redaktør av tidsskriftet. Han skrev, oversatte eller
redigerte de fleste tekstene selv.

uden Bøger] I 1778-årgangen henter han et stort flertall av tekstene fra en
rekke tidsskrifter og bøker, både med, men særlig uten, kildeangivelse.

Bergen hadde ikke noe offentlig bibliotek, eller leiebibliotek, men Fasting har
nok hatt tilgang til noen private boksamlinger. Han kan også ha lånt nye
bøker for omtale av bokhandlere, slik det var praksis for blant
tidsskriftredaktører i København. Fasting opparbeidet seg etter hvert et godt
bibliotek. Han ble fra 1779 medlem av Bergens leseselskap, noe som innebar
at han jevnlig fikk tilsendt nye bøker til gjennomlesning. hermeneutiske

Midler] hjelpemidler til å forstå og tolke tekst

Originaler] her: tekster skrevet av Fasting

en Trediedeel Originaler] Antall titler Fasting etter alt å dømme har skrevet

selv, utgjør omkring en fjerdedel i denne årgangen, hvis man regner alle hans epigrammer i nr. 41 under ett. I tillegg skrev han stedvis om betydelig på de oversatte tekstene, dels forsynte han dem med innledninger og avslutninger. De øvrige tekstene er i hovedsak hentet fra relativt nye bøker og tidsskrifter, mens en håndfull tekster er innsendt.

historisk] dvs. historiske fortellinger og skildringer

Den gamle Robert] mannen Montesquieu kjøper fri, ifølge historien om ham i *Provinzialblade* nr. 29–30, 1778. Se også kommentar til «Bladet om Montesquieu» nedenfor.

Kaptain Randal] Den fattige kaptein Randall, som hertugen av Montague bestemmer seg for å gi økonomisk underhold, i historien «Hertugen av Montagu» i *Provinzialblade* nr. 45, 1778.

et Hamborger Ugeskrift] ikke identifisert

Poesierne] De fleste diktene i *Provinzialblade* er skrevet av Fasting, eller oversatt av ham.

Manna eller Græs-Hopper] allusjon til Det gamle testamentet (2. Mosebok).

Da israelittene sultet i ørkenen etter utgangen fra Egypt, lot Gud manna falle fra himmelen. (Det var noe som «liknet korianderfrø og var hvitt, og det smakte som honningkake», kap. 16. v. 31). Før utgangen av Egypt ble landet angrepet av digre gresshoppesvermer, som ble tolket som Guds straff for at israelittene ble holdt som slaver av farao (2. Mosebok kap. 10, v. 4–15).

hængt Skiltet ud] «åpnet butikken», det vil si startet tidsskriftet Haver nogen noget at sige ...] Fra Danmark-Norges kirkeritual ved lysning til bryllup: «Dersom nogen haver noget der udi at sige, hand sige det i Tide, eller siden tie stille» (1685, 316).

Bettelstaven] tiggerstaven

Fordeel] økonomiske fordel, gevinst

Voltaire] François-Marie Arouet Voltaire (1694–1778), fransk forfatter.

Fasting publiserte tekster om og av Voltaire i *Provinzialblade* for 1778.

Negotien] handelen

Mentors Reyser] «Mentors Reyser eller Den almindelige, og private Lyksalighed. Et Fragment». En filosofisk fortelling av Fasting, trykt i *Provinzialblade* nr. 12–13, 1778. Filosofen Mentor, som leter etter lykken, reiser til Paris og snakker med Voltaires motstandere. Han drar videre til

Ferney og besøker Voltaire, som forsvarer sitt forfatterskap, som har gjort ham til en bekymret mann. Navnet «Mentor» henspiller på læreren til Telemakhos, Odyssevs' sønn, gjort særlig kjent og populær på 1700-tallet ved Fénelons roman *Télémaque* (1699). Ifølge Fastings fotnote er fortellingen skrevet som svar på Abbed Bianchis *Betragninger over den almindelige, og private Lyksalighed* (1774), oversatt fra italiensk av Charlotta Dorothea Biehl. Fasting skal ha møtt abbeden, diskutert boken med ham og gitt en skriftlig respons på den (oversatt til fransk og italiensk) (Fasting 1968, 50).

Abderiterne] «Abderiterne. En meget sandsynlig Historie». Oversettelse av C.M. Wielands satiriske roman om provinsialisme, *Die Abderiten. Eine sehr wahrscheinliche Geschichte*. (Utgitt først som føljetong i *Der teutsche Merkur* i 1774, senere som bok). Trykt i *Provinzialblade* nr. 19–20, 25–26 og 46–47, 1778. Føljetongen fortsatte i 1779.

Kina] Fasting hadde trykt oversatte utdrag av Corneille de Paws reisebeskrivelse fra Kina, *Recherches philosophiques sur les egyptiens et les chinois* (1773) i *Provinzialblade* nr. 31 og 49–50, 1778. På 1600- og 1700-tallet var interessen for Kina stor, som følge av økt handel med landet. Det ga seg utslag både i import og etterligninger av kunst, porselen, interiører og hageanlegg, interesse for kinesisk filosofi og kultur, samt reiseskildringer fra Kina, og selvfølgelig: den nye motedrikken te. Ostindiske kompanier, som særlig importerte te og porselen, ble etablert i flere land på 1600-tallet. I Danmark ble det første etablert i 1616, med base i indiske Trankebar fra 1620 og i Kanton fra 1732. København ble sentrum for Kina-handelen i Danmark-Norge og Norden. En del nordmenn var likevel sysselsatt i Kina-farten, og handelen inspirerte til ny tekstil- og porselensindustri, arkitektur og kunst i Norge (Huitfeldt 2002; Clemmensen og Mackeprang 1980).

Provinzrosen] *Rosa gallica*, sydeuropeisk buskrose, oppkalt etter den franske byen Provins, sydøst for Paris (*rose de Provins*).

K. for C.] Fasting skrev konsekvent Kristus (så vel som en rekke andre utenlandske ord og personnavn) med «K», ikke med «C», som var det vanlige. I *Provinzialblade* forekommer «Kristus» første gang i nr. 7 (Fasting 1968, 29). Det resulterte i et anonymt leserinnlegg i Bergens adresseavis, *Efterretninger Fra Adresse-Contoiret i Bergen i Norge*, for 21. februar 1778, hvor Fasting anklages for blasfemi. I tillegg til skrivemåten, var

innsenderen opprørt over at Kristus nevnes på lik linje med Sokrates. Fasting kom med et motinnlegg samme sted den 28. februar, som så ble besvart uken etter.

Crimen læsæ Majestatis] majestetsforbrytelse. En viktig del av dansk-norsk straffelov etter eneveldets innføring (1660). Forbrytelser mot kongen kunne etter Christian 5.s norske lov (1687, 6. bok, kap. 4, art. 1) i verste fall straffes med avhugning av høyre hånd, halshugning og partering, hvorpå kroppen ble lagt på hjul og steiler. Grevene Struensee og Brandt ble henrettet etter denne paragrafen i 1772.

Bladet om Montesquieu] *Provinzialblate* nr. 29–30, 1778, inneholder en historie om Montesquieu, som kjøper fri en mann fra slaveri. Den er hentet fra tidsskriftet *Mercure de France*, mai 1775, s. 197–204. Der har den tittel «Acte de bienfaisance» og forfatteren oppgis å være hr. Mingard. Fasting forsvarer Montesquieu, ikke minst på grunn av velgjerningen som gjengis i historien, og avslutter retorisk: «Naar en Skurk, som skriver mod Montesquieu, er rettroende, og den beste, og klogeste blant Mennesker er en Kietter, hvem ønsker da ey at være det sidste?».

Landhusholdning] landbruk

in Natura] i naturen

Gak De bort ...] allusjon til Lukas kap. 10, v. 37 i Det nye Testamentet, hvor Jesus sier: «Saa gack bort og gjør du ligesaa» (siteret etter 1699-oversettelsen). Oppfordringen kommer som avslutning på historien om den barmhjertige samaritaner.

Brygdefangst] fangst av brugde (haiart).

mane ... signe ... vise igjen] Ulike svartekunster, som å ha makt over ånder, demoner (mane), beskytte med magiske formler eller gester (signe), skaffe tilbake/påvise på overnaturlig måte (vise igjen).

Skamskrifter] skrift som er et angrep på eller hån av (særlig) en person

i Dyrs Lignelse] i form av dyrefabler. Fabelen var en utbredt satirisk sjanger på 1700-tallet, hvor aktuelle personer kunne ikles dyreroller, og dermed diskuteres og latterliggjøres, uten å gjøre det åpent. Fabelsjangeren var likevel ingen sikkerhet mot straffefølgelse. Giør Partier, skaf Dem Stemmer] Skaffe seg støttespillere i ulike saker. Danmark-Norge hadde ikke et parlamentarisk politisk system, som i England, hvor man hadde politiske

partier og valg på politikere.

Aretin] Pietro Aretino (1492–1556), italiensk forfatter og satiriker. Jean

Freron] sannsynligvis Élie Catherine Fréron (1718–76), fransk journalist, forfatter og tidsskriftredaktør. Han var en sentral representant for motopplysningen i Frankrike, og én av Voltaires argeste motstandere.

Voltaire skrev flere satiriske epigrammer om «Jean Fréron».

Innholden] Innholdet av *Provinzialblade* er langt på vei slik Fasting skisserer det her. I tillegg publiserte han fiksjonsfortellinger på prosa. Blanding av disse ulike teksttypene og emnene er typisk for tidens tidsskriftsjanger kalt «ugeblader av blandet innhold» eller «magaziner».

Avhandlinger] artikler

Landhusholdningen] landbruket

Epigrammer] korte, fyndige dikt, gjerne med satirisk innhold

Udtoge] utdrag

Konsterne] de ulike vitenskapene eller fagområdene

Provinzernerne] Landsdeler, særlig utenfor hovedstaden og de store byene.

Tidsskriftet ble distribuert til minst seks byer i tre (kanskje alle 4) av Norges stiftamt, samt København, jf. kommentar til «Provinzialblade» over.

1 Rdlr 32 Sk] 1 Rigsdaler og 32 Skilling. Beløpet tilsvarer om lag 1000 kr i dag (2012).

Prænumeration] forhåndsbestilling

Subskribenterne] de som abonnerte på tidsskriftet, det vil si forhåndsbestilte det. Abonnement var en måte å finansiere utgivelser på som ble introdusert fra England av Ludvig Holberg, og utover på 1700-tallet ble svært vanlig i Danmark-Norge. Ved å samle en liste over personer som bandt seg til å kjøpe en bok eller et tidsskrift, var utgiveren sikret finansieringen. Til gjengjeld kunne listen over abonnenter bli trykt i boken/tidsskriftet, og på den måten gi abonnentene offentlig anerkjennelse for sin sjenerøsitet. Slike trykte abonnementslister fins ikke for *Provinzialblade*.

Utgiveren] Fasting. Selv om Fasting aldri opptrer under eget navn i

Provinzialblade, var det allment kjent at han var forfatter og utgiver av tidsskriftet.

I dette essayet gjennomgår Fasting et tysk teologisk fakultets fordømmende utredning om skuespill, samt et motinnlegg som har kommet mot det. Deretter tar han selv til motmæle og harselerer over teologenes konklusjoner. Fasting hadde vært engasjert i teaterlivet i København, gjennom oversettelser av skuespill. Han skrev også egne stykker, men lyktes ikke med å få oppført et før i 1788 (*Actierne, eller de Rige*).

Under Christian 7. var teateret en populær kunstform og møteplass for hoffet og blant Københavns borgere. I Norge ble de første private teaterselskapene opprettet fra slutten av 1700-tallet. Teater hadde likevel en tvilsom status både fra offisielt hold og bland folk flest. Det var forbud mot omreisende teatertrupper, og skuespill (både å delta og å se på) ble av mange sett på som svært moralsk betenkelig.

Teksten er hentet fra Fastings tidsskrift *Provinzialblade*, nr. 21 for 1781. Den er gjenoptrykt i Fastings *Samlede Skrifter*, bd. 3 (1979), s. 307–311.

Responsum] uttalelse, utredning om en sak (av sakkyndige, på oppfordring).

Utredningen som nevnes her er ikke kjent.

theologisk Fakultæt i Göttingen] Det teologiske fakultet ved Georg-August-universitetet (opprettet 1737) i Göttingen.

Rinskvii] tysk hvitvin, produsert langs Rhinen

Horatius] Horats (Qvintus Horatius Flaccus, 65–8 f.Kr.), romersk forfatter.

in nomine Domini] i Herrens navn

Manufakturer] (pre-industrielle) fabrikker, særlig tekstilfabrikker

skieppeviis] Skjeppe er et eldre dansk-norsk hulmål, særlig brukt for korn. Det ble fra 1683 bestemt å tilsvare ca 17 liter (1/8 korntønne), men kunne være mer.

tugte Kiødet] «tugte (evt. spæge) sit Kiød»: å kue eller kontrollere kroppen og kroppslige behov og lyster. Fast uttrykk i tidens religiøse språkbruk.

forgylt Snit] bokbladens ytterkanter belagt med bladgull

Atlaskens Ordensdrakt] geistlig embetsdrakt (prestekjole) i en type sateng (silkestoff)

Vinger] legg foran på en prestekjole

Parterrebillett] Parterre var de rimeligste plassene på gulvet i teateret, gjerne

ståplasser.

Galanterie] her: kurtise, oppvartning, flirt

Utugt] uanstendig oppførsel, særlig av seksuell art

Approberes in totum] tiltredes fullt og helt

usurpere] tilrane seg

henlagt ad acta] lat.: «til aktene»; lagt i arkivet/lagt bort

Hvad ... anbelanger] hva angår

Zaire] Voltaires tragedie *Zaïre* fra 1732. Handlingen er lagt til Syria i

korsfarertiden, og heltinnen Zaïres drama består i at hun slites mellom

kjærligheten til den islamske sultanen og familiens krav om at hun må holde

seg til sin kristne tro. Stykket ble oppført første gang i København 13. april

1757 (Overskou 1854, 186). Det var oversatt til dansk av B.J. Lodde. Det er

ikke kjent når Fasting så stykket, men i de periodene han oppholdt seg i

København ble det satt opp 29. desember 1766; 22. og 29. november 1770 og

13. januar 1773 (Overskou 1854, 359, 434 og 1860, 18). Fasting nevner

stykket i diktet [«Da jeg var frisk»](#) (1771), se kommentar der til «Zayre».

Skapins Skalkestykker] Molières komedie *Les Fourberies de Scapin* (1671).

Oppført første gang i København 8. januar 1749, i det kongelige teaters

første sesong, og de neste årene spilt jevnlig (Overskou 1854, 85). Kulissene

var dermed sikkert både gamle og velbrukte på det tidspunktet Fasting så

dem, i tillegg til å passe dårlig til tragedien *Zaïre*.

lutrede] renset

Tienstagtighed] tjenestevillighet

Riim ... sammen] få til å rime, stemme

vor kiære Bye] Bergen. Bergen fikk ikke eget profesjonelt teater før i 1850. Få

år etter Fasting død, fra 1794, ble det opprettet et dramatisk selskap i

Bergen, som produserte egne forestillinger. Selskapet sprang ut av

musikkmiljøet rundt Det harmoniske Selskab, og hadde i 1795 400 damer og

200 menn som aktive medlemmer. Bak opprettelsen sto blant annet Carl von

Kühle, som Fasting etter alt å dømme har kjent godt (Sagen 1837, 94).

at høre tre Violer og en Bass] kvartett av fioliner og kontrabass. En slik

besetning var ikke uvanlig på den tiden.

vore Koncerter] Konsertene til Det harmoniske Selskab i Bergen, hvor Fasting

var aktivt medlem. Selskapet ble stiftet i 1765 og holdt i mange år ukentlige

konsserter i vinterhalvåret i et fast lokale. Disse pågikk også i perioden *Provinzialblade* ble utgitt, med Fasting både som musiker og sekretær for selskapet (Berg og Mosby 1945, 45).

[Om Encyclopedien]

Anmeldelsen ble første gang publisert i *Kritisk Tilskuer*, nr. 2 og 3, 1775 (København).

Den tar for seg av et bind av den berømte franske *Encyclopédie*, utgitt av opplysningsfilosofene Denis Diderot (1713–1780) og Jean Le Rond d'Alembert (1717–1783) i 28 bind 1751–1772. (Supplementsbind ble utgitt 1776–1780 under en annen redaksjon.) Verket var allerede i utgivelsesperioden forbudt av den katolske kirke. De siste bindene ble derfor trykt i hemmelighet i Paris, med Neuchatel (Sveits) påført som trykkested, for å omgå den franske sensuren.

På grunn av verkets suksess utkom det flere uautoriserte opptrykk og nye utgaver av verket, blant annet i Lucca og Livorno. Det er ikke kjent hvem som forfattet de nye notene i denne utgaven, men de er etter alt å dømme tilføyd i Italia for å moderere de radikale tankene i originalen. Fasting synes å tro at notene er tilføyd av forfatterne selv for å komme sensuren i møte, noe han ikke får til å stemme, verken med forfatternes tanker eller utgavens trykkested.

Livorno ... 1774] fr. «Livorno. Encyklopedi eller kritisk ordbok over vitenskap, kunst og håndverk, av et lærd selskap. Samlet og utgitt av Hr. Diderot og for matematikkens del av Hr. d'Alembert; tredje utgave, utvidet med mange bemerkninger. Bind ti, i Livorno, fra utgiverens trykkeri, 1774.»

Voltaire ... Forfattere] *Encyklopedien* ble skrevet av en rekke forfattere, deriblant flere av tidens fremste filosofer og forfattere, som Voltaire, Montesquieu, Rousseau og Marmontel.

miranda? ... edition] fr. «for å bevare ærbødigheten som denne helgen og respektable dommer fortjener, se notene tilføyd på forskjellige steder i denne utgaven». Artikkelen gjaldt den spanske geistlige Barthélemi Carranza (1503–1576), med tilnavnet de Miranda. Han var i en periode boksensur for Inkvisisjonen, men ble etter hvert selv fengslet for sine skrifter.

Manes] fr. (fra lat.) «husguder».

Antropomorphyterne] tidligkristen trosretning som tilla Gud menneskelige, gjerne fysiske, egenskaper. Ifølge *Encyclopedien* identifiseres de med sekten *origenistene* (ca. 300–500-tallet).

Monastere] fr. (fra lat.) «kloster».

Montesquiou] Charles Montesquieu (1689–1755), fransk filosof og forfatter. I hans verk *L'Esprit de Lois* (Lovens ånd; 1748) fremsatte han teorien om sammenhengen mellom klimaet og organiseringen av samfunnet.

Moraves] eg. folk fra Morava (ty. «Mähren», lat. «Moravia»), i dagens Øst-Tsjekkia, daværende Østerrike. De «Mähriske Brødre», el. «böhmiske brødre», var en religiøs sekt og lekmannsbevegelse etablert på 1400-tallet, med utspring i husittene. De ble en forløper for dagens Brødremenighet, også kalt herrnhutere eller moraviske brødre. Bevegelsen ble sterkt fordømt av den katolske kirke. Artikkelen var skrevet av Joachim Faiguet de Villeneuve (1703–1781).

[Kaptein Cooks reisebeskrivelser]

Anmeldelsen ble første gang publisert i *Kritisk Tilskuer*, nr. 4 og 5, 1775 (København).

Den tar for seg den franske oversettelsen av reisebeskrivelsen *An account of the voyages undertaken by the order of His present Majesty for making discoveries in the Southern hemisphere and successively performed by commodore Byron, captain Wallis, captain Carteret and captain Cook*, som utkom i London i 1773 (3 bd.; se [e-utgave i Google books](#)). Den franske oversettelsen utkom i 1774 (se [e-utgave i Gallica](#)). I verket skildres flere store og viktige britiske ekspedisjoner til den sørlige halvkule, blant annet den ledet av James Cook i årene 1768–1771 til Australia og New Zealand.

Siste del av Fasting's artikkel består av et langt oversatt utdrag fra Jean-Jacques Rousseaus verk, *Discours sur l'origine et es fondements de l'inégalité parmi les hommes* (*Om ulikheten mellom menneskene – dens opprinnelse og grunnlag*; 1755), se nærmere kommentar nedenfor. På den måten knytter Fasting beretningene fra de britiske vitenskapsekspedisjonene an til samtidens større vitenskapsfilosofiske diskusjoner i Europa. Fasting satte Rousseaus tanker

høyt og kommer stadig tilbake til ham i sine tidsskriftsartikler, på tross av at Rousseau var en omstridt tenker i Danmark–Norge.

Paris ... à Paris] fr. «Paris. Beretning om reiser verden rundt, igangsatt på befaling av den regjerende engelske Monark, for å gjøre oppdagelser i den meridionale hemisfære, og gjennomført av kommandør Byron, kaptein Carteret, kaptein Wallis og kaptein Cook, i fartøyene Dolphin, Swallow og Endeavour; utgitt etter dagbøkene til kapteinene, og Hr. Banks papirer. Verket er oversatt fra engelsk, 4. bd. i kvart, [utgitt] i Paris.»

Byron] John Byron (1723–1786), britisk admiral og oppdagelsesreisende. Han hadde kommando på fregatten Dolphin, som 1764–1766 gjennomførte et mislykket forsøk på å finne det man fra antikken kalte «det ukjente sørlige fastland» (*Terra australis incognita*).

Carteret] Philip Carteret (1733–1796), britisk kaptein og oppdagelsesreisende. Han reiste ut i 1766 som kaptein på skipet Swallow, opprinnelig som del av samme ekspedisjon som Wallis (jf. kommentar under). Han returnerte til England fra Oceania i 1769.

Wallis] Samuel Wallis (1728–1795), britisk kaptein og oppdagelsesreisende. Han ledet en ekspedisjon til den sørlige halvkule med skipet Dolphin 1766–1768. Han kom bl.a. til Tahiti, som han kalte Georg 3.s øy.

Cook] James Cook (1728–1779), britisk kaptein, navigatør og oppdagelsesreisende. Reisen som omtales her (1768–1771) var hans første store oppdagelsesreise på de sørlige breddegrader, hvor han blant annet påviste at New Zealand, Australia og Ny Guinea var øyer. Reisens mål var å observere Venus-passasjen på Tahiti og finne det ukjente kontinentet i sør (*Terra australis incognita*), som man fra antikken mente måtte eksistere.

Banks] Joseph Banks (1743–1820), britisk botaniker og oppdagelsesreisende. Han deltok på Cooks ekspedisjon på oppdrag av The Royal Society, for å samle inn og dokumentere biologisk materiale.

Ny-Holland] Australia.

Ny-Britannien] New Britain, øy i Papua Ny-Guinea.

Tasman] den nederlandske oppdagelsesreisende Abel Tasman (1603–1659) ankom New Zealand i 1642 og trodde landet var del av «det ukjente sørlige fastland».

Morder-Bayen] Murderers Bay (eg. Moordenaar's Bay), i dag kaldt Golden Bay. Buket på nordvestkysten av New Zealand.

Det Sydlige Ny-Gallien] Cook ga sørøstre del av Ny Holland (Australia) det mer britisk-klingende navnet New South Wales. Fasting omtaler det som «Gallien» etter det franske navnet «Nouvelle-Galles du Sud». (Galles er Wales på fransk.)

Georg 3dies Øe] Tahiti ble kalt Georg 3.s øy av Wallis da han kom dit i 1767.

Solander] Daniel Solander (1733–1782), svensk botaniker, elev av Linné, og del av J. Banks' team av biologer og tegnere.

Ploymuth] Plymouth, havneby i Devon i Sør-England.

Otahiti] Tahiti, kalt Otaheite i denne reiseskildringen. Navneformen *Otaheiti* ga senere opphav til uttrykket *hutaheiti* eller *hutiheita*, om noe som er langt borte og perifert.

Veneris Gang] Venus-passasjen 3. juni 1769 var utgangspunktet for en rekke vitenskapelige ekspedisjoner verden rundt, inkludert Cooks reise til Tahiti.

Konster] håndverk, vitenskap.

Rousseau] Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), fransk opplysningsfilosof og forfatter. Blant annet kjent for sin teori om menneskets idealtilstand i naturen, fremsatt i *Discours sur les sciences et les arts* (Avhandling om vitenskap og kunst, 1750) og *Discours sur l'origine et es fondements de l'inégalité parmi les hommes* (Om ulikheten mellom menneskene – dens opprinnelse og grunnlag; 1755). Tankene om «den edle ville» og om en naturlig barneoppdragelse sprang ut av dette.

Oberea] Purea, hustruen til den lokale høvdingen Amo. Wallis omtalte henne som Oberea og dronning, begge deler feilaktig.

Didos til Æneas] avskjeden mellom dronning Dido av Kartago og den romerske helten Æneas, som ender med at Dido tar sitt eget liv. Episoden er hentet fra Vergils epos *Æneiden* (bok 4, v. 642–71) og har siden vært et yndet motiv i kunsten.

Liigbegiængelsen] begravelsen.

Lehns Ret] lovgivning knyttet til en lagdelt, føydal samfunnsstruktur. Len betegner et stort landområde, som forpaktet for en periode av en stormann på vegne av lensherren (gjerne kongen).

Veneriske] kjønns sykdom, særlig brukt om syfilis.

Tupia] Tupaia (d. 1770; i reiseskildringen omtalt som Tupia), yppersteprest fra øya Raiatea, nå i Fransk Polynesia. Han fungerte som Cooks tolk på ekspedisjonen og laget et kart over Selskapsøyene.

Batavia] dagens Jakarta, Indonesia. (Batavia er for øvrig det latinske navnet på Holland.)

Oteroah] øya Rurutu (i boken kalt Oheteroa), nå i Fransk Polynesia.

om Oprindelsen ... Mennesker] Rousseaus *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* (1755). Resten av Fastings artikkel, frem til siste avsnitt, er en oversettelse fra Rousseaus *Discours*, note 10 (se Rousseau, *Om ulikheten mellom menneskene – dens opprinnelse og grunnlag*, utg. T. Lillås og A. Aarnes, 1995, s. 117–18; [e-utgave i bokhylla.no](http://e-utgave.i.bokhylla.no)).

Plato ... Pytagoras] de greske filosofene Platon (427–347 f.Kr.), Thales (ca. 625–ca. 545 f.Kr.) og Pytagoras (ca. 570–500 f.Kr.). Sistnevntes filosofi ble influert av reiser til Egypt og Babylonia. Ifølge tradisjonen skal Platon ha reist i Midt-Østen i en periode etter Sokrates' død, men dette er svært usikkert.

Maupertuis] Pierre-Louis Moreau de Maupertuis (1698–1759), fransk biolog, matematiker og astronom. Gjennomførte en vitenskapelig ekspedisjon i Lappland (1736) for å bevise Newtons teori om at jorden er flatere ved polene.

la Condamine] Charles-Marie de la Condamine (1701–1774), fransk fysiker og astronom. Gjennomførte den første vitenskapelige ekspedisjonen ned Amazonas-elven, som del av en omfattende oppdagelsesreise Sør-Amerika rundt (1735–1745).

Chardin] Jean (el. John) Chardin (1643–1713), fransk juveler og oppdagelsesreisende. Han reiste to ganger til India og Persia (1665–1670 og 1671–1681). Som hugenott måtte han flykte til England og utga der verket *Journal du voyage du chevalier Chardin en Perse et aux Indes orientates* (fransk og engelsk parallellutgave, London og Amsterdam, 1686–1711).

Kempfer] Engelbert Kaempfer (1651–1716), tysk naturforsker og oppdagelsesreisende til Russland, Persia og Japan. Kaempfer oppholdt seg i Japan ca. 1690–1692. Landet var på det tidspunktet nærmest stengt for utlendinger. *The History of Japan* utkom posthumt på engelsk i 1727.

Montesquieu ... Condillac] disse forfatterne og opplysningsfilosofene tilhørte de såkalte «encyklopedistene», som skrev artikler for den store franske *Encyclopédie* (utgitt 1751–1780).

Barbariet] Nord-Afrika.

Caffernes Land] Sør-Afrika.

Siam ... d'Ava] Thailand og kongeriker i Myanmar.

Tartariet] Sentral-Asia.

Patagonerne] innbyggere i Patagonia, tidligere navn på den sørlige delen av Sør-Amerika. Det hersket på 1700-tallet en forestilling om at de var kjemper.

Tukuman] Tucumán, provins i dagens Argentina.

Alcider] Alkeides (el. Alkaios) er det opprinnelige navnet på den greske helteskikkelsen Herakles (lat. Herkules).

en Naturhistorie] dette verket ble aldri utgitt.

[Engelsk hagekunst]

Anmeldelsen ble første gang publisert i *Kritisk Tilskuer*, nr. 16, 1776 (København).

Fasting begynte på slutten av sitt liv å interessere seg for botanikk og begynte i 1789 å anlegge en hage på sin eiendom Øvre Møhlenpris. Fasting introduserte der engelsk hagekunst, som var tidens nye ideal, men som ennå ikke hadde slått an i Bergen. Det engelske hageidealet var i Europa nært knyttet til nye tanker innen både politisk og estetisk filosofi. Barokkens storslåtte og kontrollerte hager, som demonstrerte eierens makt og prakt, skulle erstattes av tilsynelatende viltvoksende hager som appellerte til det naturlige og frie mennesket. Gjennom vandringer i hagens avdelinger av skiftende «landskaper», skulle forskjellige følelser vekkes i tilskueren, og en sannere og sterkere estetisk nytelse nås. Flere av 1700-tallets fremste forfattere og filosofer skrev derfor om utforming av hager, og anla selv hager (Schnitler 1916, 149–61).

Fasting etterlot seg flere verk av Carl von Linné, samt andre botaniske studier i boksamlingen sin (nå i Universitetsbiblioteket i Bergen, Spesialsamlingene). Han skrev senere om forholdet mellom estetikk og hagekunst i *Provinzialblade* (1780, nr. 34 [Fremmede planter i Europas hager], 1781, nr. 38 [Om kinesiske

hager] og nr. 46 Om Skjønhed). Om Fasting's interesse for hager og botanikk, se også Moe et al. 2000, 46–59.

Leipzig ... Engl.] ty. [«Leipzig. Betragtninger over dagens hagekunst, opplyst gjennom eksempler. Oversatt fra engelsk.»](#) Verkets forfatter var Thomas Whatley (d. 1772) og originaltittelen *Observations on Modern Gardening* (1770). Det ble oversatt til tysk av Johann Ernst Zeiher.

bukoliske Digter] dikter av hyrdepoesi, en populær sjanger i rokokkoen etter mønster fra klassisk diktning.

Home ... Kritiken] den skotske juristen og forfatteren Henry Homes (1711–1776) verk *Elements of Criticism* (1762). Home argumenterer for at hagekunst, på linje med arkitektur, ikke bare har praktisk, men også ren estetisk verdi, ved å vekke sansene og de rette følelsene (bd. 2, kap. 24).

Fasting oversetter den tyske tittelen, *Grundsätze der Kritik* (1763–66).

Politiken og Landpolitiet] det som gjelder (statens) organisering av samfunnet og landbruket.

Idyl af Gesner] Salomon Gessner (1730–1788), sveitsisk dikter kjent for sine svermeriske hyrdedikt *Idyllen* (1756 og 1772). Fasting hadde på dette tidspunktet oversatt flere av Gessners tekster.

Thomsons Foraar] den skotske dikteren James Thomson (1700–1748), som skrev diktet «The Spring» (1728), publisert i diktsyklusen *The Seasons* (1726–1730). Diktet er skrevet på blankvers og inneholder skildringer av natur, landliv og kjærlighet om våren. Det ble svært utbredt og etterlignet i Europa på 1700-tallet.

Haverne i Versailles] hagene omkring det franske slottet Versailles utenfor Paris er utformet i en geometrisk streng og kunstferdig barokkstil.

Hamlet, Prinz af Dannemark [utdrag]

Anmeldelsen ble første gang publisert i *Ny kritisk Tilskuer*, nr. 23 og 24, 1777 (København; s. 177–88). Teksten som er gjengitt her, utgjør første del av anmeldelsen. Den resterende består av en gjennomgang av oversettelsen, samt en kort biografi om Shakespeares liv.

I anmeldelsen nevner Fasting en rekke trekk ved Shakespeares verker som

hadde gjort ham uglesett i den mer strengt klassiske (franske) tragedietradisjonen på 1600-tallet. På 1700-tallet begynte man å legge vekt på andre trekk enn de formmessige hos Shakespeare, noe som førte til en fornyet interesse for og høyere vurdering av hans stykker.

Fasting anmeldte senere i samme årgang av *Ny kritisk Tilskuer* (nr. 27 og 28, 221–224) en tysk adaptasjon av stykket, satt opp i Hamburg. Han skriver der at en slik versjon av stykket ville egne seg for oppførelse på den danske scene. *Hamlet* ble først satt opp i København i 1813, oversatt av Peter Foersom, som første Shakespeare-stykke på en dansk scene.

Hamlet ... 1777] William Shakespeares tragedie *Hamlet* (1603) ble oversatt av Johannes Boye (1756–1830). *Hamlet, Prins af Dannemark* utkom i 1777, uten angivelse av oversetterens navn.

Shakesspear] Fastings skriver gjennomgående Shakespeares på denne måten, som også var den vanlige i Danmark–Norge i hans tid.

billig] riktig; med rette.

Homer] den greske dikteren Homer, som tradisjonelt tilskrives forfatterskapet av eposene *Odysseen* og *Iliaden*.

Ossian] skotten James Macpherson (1736–1796) utga i perioden 1761–65 episke dikt som forega å være oversettelser av gæliske middelalderdikt, skrevet av poeten Ossian. Diktene vakte stor beundring i samtiden.

Humer] David Hume (1711–1776), skotsk filosof.

Yoriker] henviser til forfatteren Laurence Sterne (1713–1768), hvis *alter ego* Yorick er hovedpersonen i *A Sentimental Journey* (1768). Navnet henspilte igjen på narren Yorick i *Hamlet* (5.1).

Wieland] Christoph Martin Wieland (1733–1813), tysk forfatter og oversetter av Shakespeare.

Ut desint ... voluntas] lat. «Selv om jeg styrken mangler, må den gode viljen roses». Sitatet er fra Ovids *Brev fra Svartehavet* (bok 3, del 4, v. 79; overs. Jon Haarberg).

Hr. Eschenburgs] Johann Joachim Eschenburg (1743–1820), tysk oversetter og litteraturhistoriker. Hans oversettelser, *William Shakespear's Schauspiele*, utkom i Zürich 1775–1782.

til nærværende Messe] kan sikte til den store bokmessen i Leipzig, som i

opplysningstiden var den største i Europa.

Saxo Grammatikus's ... Hamlet] Saxo Grammaticus (ca. 1160–etter 1208), dansk historiograf. Hans hovedverk er *Gesta Danorum* («Danenes bedrifter», eller «Danmarkshistorien»). Her forteller han historien om den danske prins Amled (*Gesta Danorum*, 3.4–25). Den er i store trekk den samme som hos Shakespeare, men har en seierrik utgang for Hamlet, som overlever sin hevn.

[Ey blot til Lyst/Om litteraturkritikk]

Anmeldelsen ble første gang publisert i *Ny kritisk Tilskuer*, nr. 46, 1777 (København; s. 364).

Kopenhagen ... alten] ty. «København og Leipzig. Nye dikt, samt prøver på noen gamle».

Kunstdommer-Embede] litteraturkritikerarbeid.

Musen-Almanakkerne] enkelte dikt hadde stått på trykk i *Almanach der deutschen Musen* (ifølge anmeldelse av diktsamlingen samme sted, 1778, 44). Såkalte «musealmanakker» (henspiller på de ni muser), var årlige antologier av fremfor alt dikt, men også fortellinger, idyller, noter, etc., beregnet på et kvinnelig publikum. Den første utkom i Frankrike i 1765, men ble snart et populært fenomen i flere land, deriblant Tyskland fra 1770 (Faulstich 2002, 158ff).

Hr. K.] forfatteren er ikke kjent. Forordet skal være signert «C.» og Fasting endrer i tråd med sin praksis C til K.

An die Göttinn Elegie] ty. «Til gudinnen Elegi/ Du lærer, skaper av den milde glede/Mitt unge hjerte, i svartvevde klær/Tungsinnet, din gledesfornemmelse/å ofte føle; innhyllet i skyet natt/Omsvøper du tronen; på duggbesjelte marker/I måneglinsende lund fornemmet jeg din makt.» Elegi ble i denne perioden ensbetydende med et lyrisk klage- eller sørgedikt.

[Forord til Provinzialblade]

Artikkelen ble første gang publisert i *Provinzialblade*, nr. 1, 1778 (Bergen; s.

1–4).

I forordet benytter Fasting flittig sitater fra to franske anekdotesamlinger, først og fremst *Anecdotes litteraires ou Historie de [...] Ecrivains François* av Guillaume-Thomas Raynal (1713–96). Samlingen utkom i Paris i 1750, men Fasting benytter en utvidet 3. utgave fra 1756 (3 bd.). Også *Sammlung historischer Schilderungen und Anekdoten berühmter Männer in alphabetischer Ordnung* (bd. 1 (A–E), 1769) er representert, som er en tysk oversettelse av en fransk samling. Anekdotene Fasting velger ut, hadde han hentet fra sin notisbok, påbegynt i 1773: *Bons mots, Sentenzer, epigrammer, anekdoter, Fortællinger, Deviser, inscriptioner, Love, Ceremonie og andre merkværdigheder*. Manuskriptet befinner seg i Spesialsamlingene, Universitetet i Bergen, og ble utgitt av B. Kvalsvik Nicolaysen i *Claus Fastings fabler og aforismer* (1998, s. 88–183. Anekdotene er ikke identifisert der og er svært unøyaktig transkribert). Fasting oppgir ikke kildene der, men anekdotene (notisbokens nr. 4–82; 87–88; 91–204) følger rekkefølgen i henholdsvis den tyske samlingen og Reynalds bok slavisk. Flere av anekdotene derfra gjenfinnes i senere numre av *Provinzialblate*.

Hr. Basnage har sagt] Jacques Basnage (1653–1723), fransk protestantisk teolog og forfatter. I Fastings notisbok har den nr. 194 (Fasting 1998, s. 121). Den er hentet fra Raynals *Anecdotes litteraires*: «Basnage disoit qu'abandonner les autres sciences pour s'attacher aux belles-Lettres, c'etoit brûler une Ville pour en conserver les portes» (1756, bd. 3, 150).

Matematikeren] i Fastings notisbok har den nr. 168 (Fasting 1998, s. 117). Anekdoten er fra Raynals *Anecdotes litteraires*:

Un Mathématicien pur & rigide n'avoit jamais lu Racine. Quelqu'un lui en ayant fait l'éloge, il se laissa persuader de lire Iphigénie. Mais à peine en eut-il parcouru trois ou quatre scenes, qu'il jetta le Livre, en disant: Qu'est-ce que cela prouve? (1756, bd. 2, 269).

(«En rensykket og firkantet matematiker hadde aldri lest Racine. Ved å rose ham, hadde noen overtalt ham til å lese *Iphigénie*. Men etter knapt å ha skimlest tre eller fire scener, kastet han boken fra seg og sa: 'Hva beviser dette?'».)

Racines] Jean Racine (1639–1699), fransk dramatiker. Hans tragedie

Iphigénie er fra 1674.

Jeg sover ... præker] sitatet er fra en fransk anekdote, se kommentar nedenfor til fotnote («Malherbe»). Samme *punchline*, uten referanse til anekdoten, hadde Fasting benyttet i [sin anmeldelse](#) av *Det bergenske Magazin (Kritisk Journal*, nr. 50, 1773, [529]). Den inngår også der i et *raisonnement* om tidsskriftlesere som et krevende publikum.

Kommentar til fotnotetekst: Malherbe] François Malherbe (1555–1628), fransk dikter. I Fastings notisbok har den nr. 98 (Fasting 1998, s. 105).

Anekdoten er fra Raynals *Anecdotes litteraires*:

Jamais homme n'a dit plus que Malherbe ce qu'il pensoit. M. l'Archevêque de Rouen l'ayant prié d'entendre un Sermon qu'il devoit faire, Malherbe s'endormit au sortir de table; & comme le Prélat voulut l'éveiller pour le conduire au Sermon; il le pria de l'en dispenser, disant qu'il dormiroit bien sans cela (1756, bd. 1, 92).

(«Ingen har som Malherbe sagt rett ut hva han tenker. Erkebiskopen i Rouen hadde bedt ham overvære en preken han skulle holde. Malherbe sovnet da de skulle gå fra bordet, og da presten ville vekke ham for å følge ham til prekenen, ba han ham å få slippe ved å si at han sov likegodt uten».)

Rabner] den tyske forfatteren og satirikeren Gottlieb Wilhelm Rabener (1714–1771). I en av hans satirer, «Forsøk på en tysk ordbok», heter det under «Sverge ved ed» («Eidschwur»): «til en renvaskingsed trenger man ikke annet enn tre sunne fingre og en mann uten samvittighet» («zu einem Reinigungseide gehört weiter nichts, als drey gesunde Finger, und ein Mann ohne Gewissen»; fritt oversatt etter *Satiren*, bd. 2, 1775, s. 186). Se også Rabeners satire «Noter uten tekst», hvor oppfordringen til dårlige skribenter er å leve av å skrive, da de har sunne og friske fingre («Hinkmars von Repkow: Noten ohne Text»; jf. kommentar til «Rabeners» i [\[Anmeldelse av Sophies Reyse/Om romaner\]](#)).

Esop til Solon] anekdoten om Æsop og Solon hadde Fasting nedtegnet i sin notisbok for anekdoter og aforismer (Fasting 1998, 91, nr. 8). Der var den hentet fra anekdotsamlingen *Sammlung historischer Schilderungen und Anekdoten* (bd. 1, 1769, 31–32).

en ærlig Kone] ikke kjent. Mange i Fastings familie var sentrale medlemmer i Bergens pietistmiljø eller tilhørte Herrnhuter-bevegelsen.

stillet deres Nativitet] laget deres horoskop (dvs. forutsagt fremtiden til).

Homer] den greske dikteren Homer, som tradisjonelt tilskrives forfatterskapet av eposene *Odysseen* og *Iliaden*. Man vet ingenting om hans liv, eller hvorvidt han har levd overhodet, men han fremstilles gjerne som blind og fattig.

Buttler] Samuel Butler (1613–80), engelske dikter. Han skrev blant annet det satiriske eposet *Hudibras* (1663–1680), som i innholdet minner om *Don Quijote*. På tross av kongelig pensjon skal han ha klaget over å ha endt sitt liv i fattigdom.

Cervantes] den spanske forfatteren Miguel de Cervantes Saavedra (1547–1615), kjent for romanen *Don Quijote* (1605–1615).

Proces] rettssak.

solut Stiil] «ubunden» skrivemåte, dvs. prosa.

horresco referens] lat. «jeg gyser ved å nevne det». Uttrykket forekommer i Vergils epos *Æneiden* (bok 2, v. 204). (note 1)

Om Greven av Kerguelens Reyser i Nordsøen

Artikkelen ble første gang publisert i *Provinzialblade*, nr. 27–28, 1779 (Bergen; s. 209–19).

Den franske marineoffiseren og oppdagelsesreisende Yves-Joseph de Kerguelen-Trémarec (1734–1797) besøkte Bergen i 1768 og 1779. Første gang var som del av en ekspedisjon til områdene omkring Nordsjøen, som han skildret i en reisebeskrivelse utgitt i 1771. Han opplevde seg godt mottatt av bergenserne, men de satte til gjengjeld ikke udelt pris på bildet han tegnet av dem. Da han returnerte i 1779, benyttet Fasting anledningen til å ta til motmæle på sitt humoristiske vis gjennom denne anmeldelsen av boken. Offentlig omtale av høytstående utenlandske besøkende eller utsendinger var nøye regulert og overvåket av sensurmyndighetene i Danmark–Norge, for å unngå at disse og deres statsoverhoder ble fornærmet. Satiren og kritikken er derfor naturlig nok svært forsiktig, men likevel treffende. Anmeldelsen skal ha falt i god jord blant bergenserne. Johan Nordahl Brun skrev i sin minnetale over Fasting at han refset «til Medborgeres Velbehag, og i et fortræffeligt Luune, en reysende Franskmands

dristige Anmærkninger» (Brun 1792, [9]).

Fasting skrev også om Kerguelen senere i samme årgang av *Provinzialblade* (nr. 49 og 50), hvor det er grevens beretninger om Amerika som gjengis.

Kerguelen Tremarec] Yves-Joseph de Kerguelen-Trémarec (1734–97), fransk oppdagelsesreisende. I 1778–79 deltok han i sjøslag mot England, og i den forbindelse søkte han tilflukt i Bergen 1. april – 4. mai, 18. mai – 20. juni og 24. juni – 4. juli 1779 (Boulaire 1997, 160). Dette nummeret av *Provinzialblade* er sannsynligvis fra april.

Originalen] [*Relation d'un voyage dans la mer du Nord: aux côtes d'Islande, du Groenland, de Ferro, de Schetland, des Orcades & de Norwége, fait en 1767 & 1768*](#) (Paris 1771). Den tyske oversettelsen fins i Fastings bibliotek (Spesialsamlingene, Universitetet i Bergen).

Hr. Stiftamtmand de Scheels] Jørgen Erik Skeel (1737–1795), stiftamtman i Bergen 1766–1768.

Kaper] sjørøver.

bevaagne] velvillige mot.

Gallicismus] ord eller uttrykk lånt fra fransk.

Peste] fr. kraftuttrykk («pesten ta deg»); tilvarende norsk «pokker» (dvs. kopper, jf. kommentarer til [\[Om barnekopper\]](#)).

Tamperretten] lokal domstol for ekteskapsaker (frem til 1797).

Den som er reen ... Steen!] allusjon til Johannes kap. 8, v. 7.

sans qu'ils ... sans qu'elles] Fasting mener at det i den franske originalen kan ha stått «sans qu'ils» («uten at de», dvs. franskmennene), ikke det underforståtte «sans qu'elles» (dvs. kvinnene). Med andre ord er det franskmennene, ikke bergenskvinnene, som villig prater om deres felles sosiale omgang. Den franske originalen har en annen formulering, som ser ut til å støtte den tyske oversettelsen: «ce qui porte celles-ci à s'en dédommager sans mystere avec les étrangers» (1771, 99).

Tvetulle] nedsettende uttrykk om noe som verken er det ene eller det andre, eller bestående av to ting; vanskapning.

consensus gentium] lat. «noe alle folk er enige om», en allment vedtatt sannhet.

à la bonne heure!] heldigvis!

Tobak fordriver Pesten] det var en utbredt forestilling på 1700-tallet at røyking av tobakk ga beskyttelse mot smittsomme sykdommer. «Ved Røgen bortdrives smitsom Luft i Pest og andre Sygdomme», heter det i Chr. Hammers *Botanisk-Oeconomisk Afhandling om Tobaks Plannting og Behandling til Huus- og Læge-Brug* (Christiania 1790, s. 9).

Knaster] kanaster (ofte uttalt knaster) er en type tobakk fra Venezuela.

Caffée Royale] Café Royal, ikke nærmere kjent.

Caffée de la Regence] Café de la Régence, kaffehus på Place du Palais-Royal i Paris, som åpnet på slutten av 1600-tallet. Det ble fra 1740-tallet et viktig møtested for sjakkspillere, deriblant Rousseau, men også Diderot og Voltaire.

Kommentar til fotnotetekst: Rousseau] den franske forfatteren og filosofen Jean-Jacques Rousseau (1712–1778).

Madame la Fleche] person i Holbergs komedie *Jean de France, eller Hans Frandsen* (1722), hvor det harseleres over dansker som forsøker å legge seg til parisiske vaner, språk og manerer.

De (Norske)] Fasting omskriver Holbergs tekst, hvor det heter «De danske» (akt 4, scene 2).

Artigheter] manerer, høfligheter.

[Om barnekopper]

Artikkelen ble første gang publisert i *Provinzialblade*, nr. 35, 1779 (Bergen; s. 273–80).

Bergen var i likhet med mange byer i Europa rammet av en rekke koppepidemier på 1700-tallet. Virussykdommen hadde høy dødelighet (20–40 prosent), og blemmene den forårsaket, skapte stygge arr over hele kroppen på dem som overlevde. I alt døde omkring 45 millioner i Europa av kopper på 1700-tallet. Bergen og Trondheim var hyppigst rammet i Norge, med epidemier omkring hvert sjuende år. I 1741 døde eksempelvis 743 barn i Bergen av kopper (Tuft 1989, 97). Sykdommens årsak, smittemåte og bekjempelsesmetode var ukjent, men gjenstand for en rekke studier og eksperimenter. I 1721 innførte Lady Mary Montague forsøk med innpodning av koppesmitte (variolisering) på friske mennesker i England. Ideen hadde hun fra Tyrkia. Metoden hadde variable

resultater, men ble benyttet også i Danmark frem til 1783. Vaksinasjon mot kopper, basert på kukopper, ble oppfunnet av briten E. Jenner i 1796, og ble første gang tatt i bruk i Bergen i 1802 (Sollied 1931, 52f). Denne metoden bidro med tiden til å utrydde kopper i Europa. I Bergen var stadsfysikus Büchner (se kommentar nedenfor) en forkjemper for innpodning av kopper (innført i 1765), senere for vaksinasjon ved hjelp av kukopper. Det skinner igjennom i denne teksten at Fasting forholder seg skeptisk til innpodning, om enn på en respektfull måte ovenfor Büchner.

Fastings artikkel er preget av sterk sjangerblanding: fra det følelsesladde, høystemt poetiske til den nærmest prekenlignende mosaikken av bibelske allusjoner og teologiske talemåter, til den mer vitenskapelige redegjørelsen i siste del. Slik favner teksten et spekter av poeten, teologen og forskningsformidleren Fastings uttrykksformer, idet han tar opp et aktuelt tema.

Med smerte fødte jeg dig] allusjon til 1. Mosebok kap. 3, v. 16.

Nattens Dronning] månen.

Iris] vanlig kvinnenavn i hyrdediktning.

Liljen i Dalen] flittig benyttet bilde fra Salomos høysang kap. 2, v. 1.

Forbandet ... Æble] allusjon til 1. Mosebok kap. 3, v. 6.

Koppeindpodningens Historie] se innledende kommentar til artikkelen.

Den som har Øyne ... han høre!] fast teologisk maksime, som henspiller på en rekke bibelsteder i det gamle og det nye testamentet, se for eksempel Matteus kap. 13, v. 13–16 og 43. og Markus kap. 8, v. 18.

erkiendtlig] takknemlig.

Büchner] Johan Andreas Wilhelm Büchner (1730–1815), tysk doktor i medisin, justisråd og stadsfysikus i Bergen. I 1778 utga han *En kort Afhandling om Børne-Koppernes Indpodning*, og skrev senere en avhandling om koppevaksinasjon i Bergen (Erfurt, 1807) (Sollied 1931, 43ff). *En kort Afhandling* befinner seg i Fastings bibliotek (Spesialsamlingene, Universitetet i Bergen).

Paulet] Jean-Jacques Paulet (1740–1826), fransk doktor i medisin. Boken Fasting omtaler (se hans note nederst i artikkelen), var en fortsettelse av Paulets *Historie de la petite Vérole* (1768), og utkom i Amsterdam og Paris i 1776 (i duodes).

Fnat] skabb, hudsykdom.

den veneriske Syge] kjønnssykdom, særlig om syfilis. Syfilis ble også omtalt som «store pokker», mens kopper ble kalt «små pokker» (jf. eng. *small pox*).

Fluidum] flytende stoff, her om luft.

Vehikel] her: redskap, eller overføringsmiddel.

Kordon] rekke av soldater oppstilt for å hindre spredning av smitte.

l'Hotel-Dieu] sykehus i Paris, som regnes som byens eldste.

Vundlægens] kirurgens.

Staldrødre] venner, kompanjonger (her: andre smittsomme sykdommer).

Minorka fra Engellænderne] den spanske øya Menorca var okkupert av britene fra 1708 til 1756, da franske styrker invaderte øya. I perioden 1763–1802 var øya under vekslende britisk og spansk styre.

[Anmeldelse av Sophies Reyse/Om romaner]

Artikkelen ble første gang publisert i *Provinzialblate*, nr. 33, 1780 (Bergen; s. 257–64).

I denne teksten kommer Fasting med et forsvar for romansjangeren, som på 1700-tallet ble regnet som en lavstatussjanger av tvilsom moralsk valør. Fasting løfter særlig frem førromantiske romaner, som appellerer til leserens følelser og sensibilitet, skrevet etter mønster av Samuel Richardsons berømte brevromaner (1740–1750-tallet) og Laurence Sternes *A Sentimental Journey* (1768).

Boghandler Iversen] Christian Henrik Iversen (1748–1827), bokhandler, avisutgiver og forlegger i Odense. Romanen utkom et par år senere i dansk oversettelse ved Jacob Wolf (1749–1819) hos Gyldendal i København (6 bind, 1782–1784). Iversens annonser er ikke kjent.

Sophiens Reise ... Sachsen] *Sophiens Reise nach Mamel und Sachsen* av teologen Johann Timotheus Hermes (1738–1821), utgitt i 6 bind 1769–1773. Romanen er skrevet etter mal av Samuel Richardsons følsomme romaner. Den ble svært populær i Tyskland og også oversatt til flere språk. Den tyske tredjeutgaven fra 1778 fins bevart i Fastings bibliotek (Spesialsamlingene, Universitetet i Bergen).

Grandison og Klarissa] to av Samuel Richardsons (1689–1761) berømte

brevromaner, *Clarissa, or The History of a Young Lady* (1748) og *The History of Sir Charles Grandison* (1753–1754).

Frøken von Weisensøe] romanen *Charlotte, eller forunderlige Tildragelser med Frøken von Weisensøe* (København, 1757–1758) av den danske forfatter, musiker og teaterdirektør Carl August von Thielo (1707–1763).

Albertus Julius] hovedpersonen i den populære utopiske statsromanen *Insel Felsenburg* (1731–1743), skrevet i robinsonadeform av den tyske forfatteren J.G. Schnabel (1692–før 1748).

Lars Larsen Aagrups ... Hendelser] romanen *Lars Larsen, eller Aagerups seltsomme Hændelser og forunderlige Tildragelser* (1758) av den danske forfatteren og journalisten Niels Prahll (1724–92).

Efterretninger om Fangne i Tyrkiet] beretninger om sjø- og handelsfolk, også fra Danmark–Norge, som ble tatt til fange av kaperstater i det ottomanske riket (primært Nord-Afrika), ble en egen litterær sjanger på 1700-tallet.

det almindelige Tydske Bibliothek] tidsskriftet *Allgemeine deutsche Bibliothek*, hvor Hermes' roman ble anmeldt av J.K.A. Musäus, først bindvis (1771–1774) og deretter andreutgaven (1778) og tredjeutgaven (1780; anmeldt anonymt).

Sebaldus's Nothanker] den bestselgende satiriske romanen *Das Leben und die Meinungen des Herrn Magister Sebaldus Nothanker* (1773–1776), av den tyske forfatteren og bokhandleren Friedrich Nikolai (1733–1811). Romanen forfekter blant annet religiøs toleranse, samt kritikk av en tendens i følsomhetslitteraturen til å bli navlebeskuende fremfor samfunnsengasjert. Nikolai sto også bak utgivelsen av tidsskriftet *Allgemeine deutsche Bibliothek* og virket for bred formidling av opplysningsideer (V. Žemač (red.), *Geschichte der deutschen Literatur*, bd. I/1, Weinheim 1996, s. 352ff). Det er trolig hans kritikk av følsomhetsromanen, som J.M. Millers *Sieghart* (jf. kommentar nedenfor), som faller Fastings tungt for brystet.

Hinc illæ lachrymæ] lat. «derfor disse tårer». Uttrykket forekommer første gang i Terents' komedie *Andria* (Kvinnen fra Andros; 166 f.Kr.), og ble et stående uttrykk i latinsk litteratur. Se for eksempel Horats' *Epistler* (1.19, v. 41), hvor det benyttes på tilsvarende måte som i Fastings tekst.

Je ne decide ... Rome] fr. «Jeg dømmer ikke mellom Genève og Roma», underforstått om hvem som har rett i religionsstriden mellom protestanter

og katolikker. Sitatet er fra Voltaires epos *La Henriade* (1728; sang 2), som omhandler den franske kong Henrik 4 (1553–1610). Verslinjen ble et stående uttrykk.

servetur ad imum ... processerit] lat. [hvis du finner opp en ny person, la] «den til siste slutt bevares slik som den trådte frem i begynnelsen». Sitatet er fra Horats' *Ars poetica* (Om diktekunsten), v. 126 (overs. S. Østerud i Horats 1997, 24).

pater Bossu] René Le Bossu (1631–1680), fransk prest, blant annet kjent for sitt verk om eposet, *Traité du poème épique* (1675).

Franz d'Aubignak] François Hédelin, abbed av Aubignac (1604–1676), fransk dramatiker og forfatter av litteraturteoretiske verker om drama og epos.

skreget Gevalt] ropt om hjelp (bokstavelig: rope at man blir utsatt for vold).

mutatis mutandis] lat. «med de nødvendige tilpasninger».

Ad eventum festinat] lat. «han haster til slutten» [på fortellingen]. Uttrykket stammer fra Horats' *Ars poetica* (Om diktekunsten), v. 148, hvor det betegner Homers forbilledlige fortellerteknikk i *Odysseen*.

Rabners] den tyske forfatteren og satirikeren Gottlieb Wilhelm Rabener (1714–1771). Han utga satiren «Hinkmars von Repkow: Noten ohne Text» (Noter uten tekst), tilsynelatende en artikkel bestående av bare fotnoter, forfattet av den lærde figuren Hinkmars von Repkow (publisert i tidsskriftet *Neue Beyträge zum Vergnügen des Verstandes und Witzes*, 1745).

St. Hyacinths] Thémiseul de Saint-Hyacinthe (1684–1746), fransk journalist og forfatter. Han skrev i 1714 en satire over fotnoter og kommentarer til litterære verk, *Le Chef d'œuvre d'un inconnu* (En ukjent forfatters hovedverk).

Fieldings] den engelske forfatteren Henry Fielding (1707–1754), som blant annet skrev de komiske romanene *Shamela Andrews* (1741), *Joseph Andrews* (1742) og *Tom Jones* (1749).

Klopstocks Lærde Republik] den tyske dikteren Friederich G. Klopstocks (1724–1803) *Die deutsche Gelehrtenrepublik* (1774), som presenterer en utopisk skisse for et tysk samfunn, styrt av en opplyst elite.

non plus ultra] lat. «det ytterste»; her: et ytterpunkt, et ekstremt tilfelle.

Hr. Birk] sannsynligvis Hans Jørgen Birch (1750–1795), dansk prest, forfatter, oversetter og redaktør. Han hadde før 1780 allerede oversatt en rekke

sentrale verk fra fransk, tysk og engelsk, bl.a. av Sterne og Gellert. Han var 1777–1779 medredaktør for og litteraturkritiker i *Ny kritisk Tilskuer*, hvor også Fasting publiserte bokanmeldelser i samme periode.

en bekiendt Bog] *Sandhed til Gudfrygtighed* (1737) av Erik Pontoppidan (1698–1764). Det var en forklaring til Luthers katekisme som ble brukt i leseopplæring og konfirmasjonsundervisning for alle barn i Danmark–Norge til langt ut på 1800-tallet. I forklaringen til det 6. bud (Du skal ikke drive hor), heter det: «Hvad er Horerie i Ord? All liderlig og ublufærdig Tale, liderlige Bøger, Romæner, Viser og Sange, Giekkerie og Narrerie» (1752-utg.).

Menoza] den didaktiske romanen *Menoza, en asiatisk Printz som drog Verden omkring og søgte Kristne, men fandt lidet af det, han søgte* (1742–1743) av Erik Pontoppidan, som også forfattet den nevnte katekismeforklaringen.

S.T. Hr. Hattings ... Præstehistorie] Albert Hattings *Forsøg til en Præstehistorie, eller nogenlunde Efterretning om Biskopperne og Præsterne i Bergens Bye og Stift, fra Reformationen til værende Tid*, utgitt i Bergen (1774) og København (1775). Pontoppidan virket som biskop i Bergen 1747–1754.

Julie Grenville] den irske forfatteren Henry Brookes (1703–1783) roman, *Juliet Grenville, or The History of the Human Heart* (1774; i tysk oversettelse kalt *Julie Grenville*), skrevet i den følsomme romantradisjonen.

Siegwart] den tyske forfatteren og teologen Johann Martin Millers (1750–1814) roman *Siegwart, eine Klostergeschichte* (1776). I kjølvannet av suksessen til Goethes roman *Unge Werthers lidelser* (1774), utløste følsomhetsromanen *Siegwart* en nesten tilsvarende «Siegwart-feber» i Tyskland.

en berømt Mand] utsagnet tilskrives den tyske forfatteren og oversetteren Johann Arnold Ebert (1723–1789), som var viktig for introduksjonen av engelsk førromantisk litteratur i Tyskland. Sitatet fins gjengitt i et par av C.F. Gellerts brev, her i brev av 4. desember 1754: «Wenn ich, spricht er [Ebert] zu Professor Gärtner [sic] in Braunschweig, den Grandison geschrieben hätte: so wüsste ich gewiss, dass ich seelig werden müsste» («Hvis jeg, sa han til professor Gärtner i Braunschweig, hadde skrevet Grandison, da ville jeg visst at jeg ville bli salig»). *C.F. Gellerts Briefwechsel*, utg. J.F. Reynolds, bd. 1, Berlin 1983, s. 208).

Magtsprog] myndighets befaling.

Høysangens Bog] Salomos høysang.

[Invitasjon til Realskole i Bergen]

Artikkelen ble første gang publisert i *Provinzialblade*, nr. 42, 1780 (Bergen; s. 329–36).

Fasting argumenterer her for opprettelsen av en skole i Bergen innrettet på handel og næringsliv, som et supplement til byens akademisk forberedende latinskole. I 1767 var det blitt opprettet en slik i Hamburg (se kommentarer nedenfor), som også hadde enkelte norske og danske elever. Utgangspunktet hans er en trykt presentasjon av skolen i Hamburg, *Umständliche Nachricht von der Hamburgerisches Handlungs-Akademie* (1778), skrevet av skolens rektor Johann Georg Büsch (1728–1800). Fasting behandler en annen av Büschs tallrike utgivelser, *Abhandlung von dem Geldumlauf* (1780), i *Provinzialblade* nr. 10, 1780. Bergen fikk først en realskole i 1806. Det skjedde på initiativ av Fastings gudsønn, Lyder Sagen (1777–1850), som også ble morsmålslærer samme sted.

Landsmands Udtryk] Fasting alluderer her til Ludvig Holbergs historieverk *Den Berømmelige Norske Handel-Stad Bergens Beskrivelse* (1737).

Selskaber av ... Patrioter] Det nyttige Selskab i Bergen ble stiftet høsten 1774 på initiativ av rektor ved latinskolen, Jens Boalth (1725–1780), etter mønster av tilsvarende selskaper i Danmark og andre land. Selskapet arbeidet for å fremme nyvinninger innen landbruk, fiskeri og annen praktisk virksomhet. Med «patrioter» forsto man dem som arbeidet for fellesskapets beste. Selskapet er fortsatt aktivt (pr. 2015). I 1776 hadde selskapet utlyst en premie for forslag til «En Handels Skole i Bergen», uten at det kom inn noen svar (Espelid 1975, 128f).

Akademie for ... Konster] Jens Boalth, som i 1765 hadde startet musikkelskapet Harmonien, ønsket å utvide dette selskapets virksomhet til også å omfatte undervisning i tegning og språk. I 1772 ble De frivillige Harmonisters Academi opprettet, som i praksis ble en ren tegneskole, med undervisning i bl.a. arkitektur og karttegning, senere også bokholderi. Det

gikk inn i 1786 (Gjesdal 1975, 34).

Læseselskaber og Bibliotheker] Fasting sikter her til private boksamlinger og leseforeninger. Det fantes ikke offentlige biblioteker i Bergen på denne tiden, men latinskolene var fra 1775 pålagt å etablere biblioteker for lærere og elever. Også den tyske kirke hadde bøker til utlån fra 1778. Selv ble Fasting i 1779 medlem av Det bergenske Læse-Selskab (etablert 1775), en forening som kjøpte inn bøker og periodika som medlemmene kunne låne i Det nyttige Selskabs lokale (Bjerke 2015, 23; Espelid 1975, 285).

Idrætter] arbeid.

Fridericianske Seminarium] *Seminarium Fredericianum* ble startet i Bergen av biskop Pontoppidan høsten 1752. Skolen huset tolv gutter fra latinskolens øverste klasse, som ble gitt undervisning i mer yrkesrettete fag, slik som moderne språk, matematikk og fysikk. Seminaret hadde i 1760- og 1770-årene liten oppslutning, og ble til slutt lagt ned i 1808 (Skogrand 2014, 19f, 25f).

Hr. Prof. Büsches Efterretning] *Umständliche Nachricht von der Hamburgerische Handlungs-Akademie* (1778) av Johann Georg Büsch, jf. innledende kommentar. Fra 1767 ledet han den private handelsskolen i Hamburg.

Büschings Forberedelse] *Vorbereitung zur gründlichen und nützlichen Kenntniz der geographischen Beschaffenheit und Staatsverfassung der europäischen Reiche und Republiken* (1758), av den tyske geografen og pedagogen Anton Friedrich Büsching (1724–1793).

Kommerzgeographie] handelsgeografi.

Büschings Udtog] Anton Friedrich Büschings *Auszug aus seiner Erdbeschreibung* (1762), som utkom i flere opplag, og i en dansk oversettelse i 1772.

Manufakturer] fabrikker.

Bekmans Teknologi] *Anleitung zur Technologie, oder zur Kentniss der Handwerke, Fabriken und Manufacturen, vornehmlich derer, die mit der Landwirthschaft, Polizey und Cameralwissenschaft in nächster Verbindung stehn* (1777), av Johann Beckmann (1739–1811). Boken ble senere oversatt til dansk (1798).

Akkenwalds ... Haandbog] *Grundsätze der europäischen Geschichte zur*

politischen Kenntniss der heutigen vornehmsten Staaten (1754), av Gottfried Achenwall (1719–1772), tysk historiker, statsviter og statistiker.
Maitre d'hotel] mann med ansvar for den praktiske driften av en større husholdning.
Konduittliste] anmerkninger eller rapport om oppførsel.
Kameral og Finanzsager] det som angår statens finanser, nasjonaløkonomi.

Om Fængsler

Teksten ble trykt som artikkel nr. 3 i Fastings tidsskrift *Provinzial-Samlinger* (Bergen 1791, s. 38–56).

Fasting arbeidet fra mars 1784 som politiaktor i Bergen. Politiaktoren var en advokat, beskikket som offentlig anklager i politiretten, men Fasting hadde ingen juridiske eksamener. Rettssakene foregikk i rådhuset, som frem til midten av 1800-tallet også huset byens politiarrest og byfengsel i kjelleren. Cellene var på midten av 1700-tallet overfylt, menn og kvinner sammen, og fangene hadde ikke tilgang til lufteområder, lys eller varme. Selv om det skjedde enkelte forbedringer, ble det ingen større reformer før godt utpå 1800-tallet (Hanssen 1973, 14–17).

Medisinprofessoren J.C. Tode publiserte i 1780 en artikkel kalt «Noget om Fængsler og Tortur» i sitt eget blad *Sundhedstidende* (nr. 6–7, 9.–16. august). Flere av Todes argumenter og eksempler går igjen i Fastings artikkel, blant annet det Fasting skriver om den franske kongens nye fengsler og om foranledningene for engelske fengselsreformer. «Mennesklighed» er et gjennomgående begrep hos Tode, som argument for forbedringer, og det står også sentralt hos Fasting. Men der Tode i del to av artikkelen (16. august) tydelig har måttet moderere sin kritikk av danske fengsler sterkt på grunn av sensuren, er Fasting åpent kritisk til de norske. I et brev fra Fasting til Tode datert 11. mai 1789, skriver han at han leser Todes skrifter med så stor glede og nytte, at han selv har sluttet å skrive (Øst 1825, 166).

Tekstgrunlaget er en [digital faksimile av Nasjonalbibliotekets eksemplar av originalen](#).

Heu loca ... viro!] lat. «Et sted som ingen lykkelig mann skulle besøke». Fra

Ovids *Tristia*, bok 3, Elegi 10, v. 76 (fritt oversatt etter Ovid 1959, 140–41).

Pausanias, og flere] Pausanias (100-tallet e.Kr.), gresk forfatter. Han er kjent for sin *Beskrivelse av Hellas*.

Helas, tous ... clemence!] fr. «Akk, alle mennesker trenger nåde!» Sitatet er fra Voltaires tragedie *Olympie* (1762/1764; akt 2, scene 2), hvor utsagnet er lagt i munnen på hierofanten (ypperstepresten).

Værer barmhiertige] allusjon til Paulus' brev til Efeserne, kap. 4, v. 32.

Mig ynkes over] referanse til Matteus kap. 15, v. 32, hvor Jesus metter flere tusen tilhørere.

Kommentar til fotnotetekst: Cicero paastaaer] Cicero (106–43 f.Kr.), romersk advokat og forfatter. Sitatet stammer fra hans tale for Lucius Murena (kap. 29, del 61).

Kommentar til fotnotetekst: Fiante] en tosk.

Kommentar til fotnotetekst: Seneca] Seneca den yngre (ca. 4 f.Kr.–65 e.Kr.), romersk filosof og politiker. Han skrev en rekke stoiske skrifter og er særlig kjent for sine moralfilosofiske brev. Han ble i år 41 forvist til Korsika.

Kommentar til fotnotetekst: vitium animi] lat. «skavank på sjelen». Sitatet er fra skriftet *De Clementia* (om mildhet) bok 2, 4.4.

Kommentar til fotnotetekst: Agrippinas] Agrippina den yngre (0–59 e.Kr.), romersk keiserinne. Hun ba keiser Claudius oppheve Senecas eksil, da hun ville ha ham som lærer for sønnen Nero.

øse Olie i hans Saar] henspiller på historien om den barmhjertige samaritaner, Lukas kap. 10, v. 34.

Hovards] John Howard (1726–1790), fengselsreformator i England, som utga *The State of the Prisons in England and Wales* (1777). Han døde i byen Kherson i daværende Russland (nå Ukraina) av tyfus, som han ble smittet av ved et fengselsbesøk der.

det borgerlige Selskab] samfunnet.

Kommentar til fotnotetekst: døde i et Hospital] Howard døde i byen Kherson av tyfus, jf. kommentar ovenfor til «Hovards».

Kommentar til fotnotetekst: Æres-Støtte] Howard fikk et minnesmerke i St. Pauls-katedralen i London, i tillegg til minnesmerker i Kherson og Bedford.

Kommentar til fotnotetekst: Newtons] Isaac Newton (1642–1727), engelsk fysiker og matematiker som blant annet beskrev sentrale lover innen klassisk

mekanikk, som gravitasjonsloven.

Cave, ... cornua!] lat. «Vokt deg, vokt deg, for jeg er svært stridig og er klar til å løfte hornene mot ondsinnede». Sitat fra Horats' epode nr. 6, v. 11–12 (overs. Jon Haarberg).

Wenn ...Lande!] ty. «Når dere med tyver medlidenhet har, så har dere ingen med landet!» Sitatet er fra epigrammet «Veit» av den tyske dikteren Friedrich von Hagedorn (1708–1754).

Kommentar til fotnotetekst: Fremmede Læsere] Fastings tidsskrift ble utgitt i Bergen, hvor de fleste kjente til redaktørens identitet. I tillegg ble bladet distribuert til andre sør-norske byer, samt København.

Kommentar til fotnotetekst: Kriminal-Aktor] Fasting virket som politiaktor i Bergen fra våren 1784 til sin død i 1791, jf. innledende kommentar til artikkelen.

Organisation] her: et menneskes eller samfunns sammensetning eller orden. Fertur equis auriga ...] lat. «Kusken mister styringen og forspannet lyder ikke tømmene». Sitatet utgjør siste linje av Vergils *Georgica*, bok 1 (overs. Jon Haarberg).

Dîne hunc ardorem mentibus ... cupido?] lat. «Legger gudene denne ilden i våre hjerter, Euryalus, eller blir menneskets egen ville lengsel en gud for ham?». Fra Vergils *Æneiden*, bok 9, v. 184–85 (fritt oversatt etter Vergil 1960, utg. H.R. Fairclough, 124–25).

Kommentar til fotnotetekst: Stæd ... Bog] jf. kommentar til «Dîne hunc ...» ovenfor. Nisus og Euryalus var et vennepar og trojanske soldater under Aeneas' ledelse. Episoden som skildrer deres død står i bok 9 av Vergils *Æneiden*, v. 176–502.

Frihed] i det følgende argumenterer Fasting utfra naturrettstenkning, der menneskene anses for å ha medfødte rettigheter, uavhengig av samfunnsordenen for øvrig. Samfunnets lover, det Fasting under omtaler som «den borgerlige» rett, var dermed noe mennesket hadde valgt å gå inn på for å sikre et stabilt og velfungerende samfunn, selv om det kunne innebære å frasi seg enkelte medfødte rettigheter.

Villien ... de Gamle] uttrykket refererer til den religiøse og filosofiske tradisjonen fra Augustin, med røtter hos Platon, som også Luthers lære bar preg av. Augustin så viljen som kjærlighet, som styrte menneskets liv mot å

gjøre det gode.

Plante-Skole] (av lat. «seminarium», planteskole), her i overført betydning: utdanningssted.

bære Avindskiold] gå til angrep på, føre kamp mot.

Kommentar til fotnotetekst: Bayle] Pierre Bayle (1646–1706), fransk filosof og forfatter. Sitatet viser til Bayles verk *Pensées diverses sur la Comète de 1680* (Diverse tanker om kometen i 1680, utk. 1682), hvor det heter i §157 at menneskene har «une disposition du coeur, qui nous fait trouver plus de joie dans l'exercice de la vertue, que dans le pratique du vice» («menneskenes hjerte er ordnet slik, at vi finner mer glede i å utøve dyd, enn å praktisere udyd»).

Pandoras ... Eske] kvinne i gresk mytologi, sendt til menneskene som straff for at Promethevs stjal gudenes ild. Hun brakte med seg et kar (senere omtalt som eske) fylt med sykdommer og plager.

Kreatures] dyr, særlig husdyr.

Pialter] filler.

Vederqvægelse] tilfriskning.

Skribent] jf. Fastings note nedenfor, samt innledende kommentar til artikkelen. Johan Clemens Tode (1736–1806), dansk professor i medisin fra 1774 og en svært produktiv forfatter og skribent. Han utga blant annet et tyvetalls tidsskrifter, særlig innen medisin og litteratur (gjerne i kombinasjon), hvor folkeopplysning var et viktig formål. Fasting kjente Tode fra deres felles redaktørtid i litteraturkritikktidsskriftene *Kritisk Journal* (1773) og *Kritisk Tilskuer* (1775).

Om rotter og mus i fengsler skriver Tode:

Det Snavs, det Utøi, de Rotter og Muus, den Stank, den forgiftige Luft! Alt dette tilfældige Onde, som findes i saa mange Fængsler, bør aldrig sættes paa Lovenes Regning [...] aldrig har man hørt i vore Tider, at een er bleven dømt til at pilles af Rotter eller forgives af Dunster (*Sundhedstidende*, nr. 6, 9. august 1780, s. 23).

Actore nonprobante ... reus] lat. «Hvis aktor ikke kan bevise sin sak, blir tiltalte frikjent.» Tradisjonell juridisk maksime.

Bastillen] middelalderfestning i Paris, brukt som fengsel på 1600- og 1700-tallet. Stormingen av Bastillen 14. juli 1789, med påfølgende rivning av

fengslet, innledet den franske revolusjon.

jus, neminem ... victum] lat. «Vi skal ikke arrestere noen uten lov og dom», juridisk prinsipp i Polen og Litauen frem til slutten av 1700-tallet.

Skiold og Hielm] adelskap.

Hartkorn] dansk betegnelse for størrelse på jordeiendom, benyttet som grunnlag for beskatning. Opprinnelsen for målet var mengden hartkorn (dvs. «hardt korn», bygg og rug) et jordstykke ga.

Livs-Sager] saker hvor fengsel på livstid eller dødsstraff utgjorde strafferammen.

Korskirkens Krysostomus] Khrysostomos, gresk tilnavn som betyr «gullmunn». Fasting sikter sannsynligvis til Johan Nordahl Brun (1745–1816), som i perioden 1774–1793 var sogneprest i Korskirken. Han var kjent som en stor taler og dikter, men Fasting's blanding av ironi og utfordrende hyllest lar det skinne gjennom at de ofte var på kant med hverandre.

soit dit en passant] fr. «kan man si i forbifarten».

en eneste] ikke kjent, muligens stiftamtmand i Bergen 1774–1789, Christian de Schouboe (1735–1789).

Stiftamtmand] Frederik Hauch (1754–1839), utnevnt til kammerherre 1779, stiftamtmand i Bergen 1789–1802. Han var dessuten Fasting's venn og velgjører.

jeg og fleere] det er ikke kjent hvem som ellers sto bak initiativet, men det er nærliggende å tenke seg at legen Lars Monrad har vært en av dem. Han kom til Bergen i 1787 og ble en av Fasting's nærmeste venner. Lyder Sagen skriver: «Ikke nok at Fasting som *Skribent* antog sig de arme Fængsledes Sag; nei, han var egentlig *Hovedmanden* for at Bergens Fængsler, forhen græsselige, nu bleve taalelige» («Førerindring» i Sagen 1837). Også i journalistkollega Bernt Børretzens minneverv ved Fasting's død trekkes innsatsen frem: «De sit Fængsel bør med Taarer væde,/Som til Talsmand, ey en Fasting faaer igien» (*Efterretninger fra Adresse-Contoiret i Bergen i Norge*, 31.12.1791, nr. 53).

Kommentar til fotnotetekst: Arkenholzes] Johann Wilhelm von Archenholz (1741–1812), prøyssisk historiker og forfatter. I 1791 rapporterte han fra den franske revolusjon i sitt tidsskrift *Minerva*. Han skrev en rekke historiske verker om Sverige, Tyskland og England, ofte om samtidshistorie og politikk,

så som hans annaler fra England utgitt 1789–1800. Sitatet stammer fra *Annalen der Britischen Geschichte des Jahrs 1788* (utg. Hamburg 1790, s. 387–88), hvor det heter: «Ein Prediger in Irland griff jedoch dies wohlthä-System der abgesonderten Gefängnisse auf der Canzel an, und wählte dazu den Text: 'Es ist nicht gut, dass der Mensch alleine sey'».

Kommentar til fotnotetekst: O, tribus Anticyris] eg. «si tribus Anticyris caput insanabile», dvs. «et hode som tre Antikyra-er ikke kan kurere». Ofte benyttet sitat fra Horats' *Ars poetica* (Om skrivekunsten), v. 300. Antikyra var en by kjent for planten julerose (*Helleborus*), som man mente kunne kurere galskap.

brøstfældigt] her: som det står dårlig til med.

ringe for ... Øren] skjenne på, irectesette.

Stiernlilien

Teksten ble trykt som artikkel nr. 5 i Fastings tidsskrift *Provinzial-Samlinger* (Bergen, 1791), s. 86–88.

Fasting begynte på slutten av sitt liv å interessere seg for botanikk og planla å anlegge en hage på sin eiendom Øvre Møhlenpris. Engelsk hagekunst var idealet, noe som ennå ikke hadde slått an i Bergen. Allerede i *Provinzialblade* (1778–81) ble kinesiske og engelske hager skildret, jf. artikkelen «[\[Engelsk hagekunst\]](#)». I boksamlingen han etterlot seg er det flere verker av Carl von Linné, samt andre botaniske studier. (Samlingen er nå i Universitetsbiblioteket i Bergen, Spesialsamlingene.)

Tekstgrunlaget er en [digital faksimile av Nasjonalbibliotekets eksemplar av originalen](#).

Kommentar til fotnotetekst: Dansk Navn] planten heter i dag jacobsliilje på dansk.

Amaryllis formosissima] jakobsliilje. Den har nå det latinske navnet *Sprekelia formosissima*, etter Johann H. von Sprekelen. Han skaffet til veie planten som ad omveier kom til Linné (se Linné 1742, 99). Spanjolene, som brakte liljen til Europa, oppkalte den etter den spanske skytshelgenen Jakob.

Kliffords Have] hage etablert av bankmannen Georg Clifford den yngre (1685–

1760). Linné oppholdt seg hos ham 1736–1738, som ledd i sine botaniske studier.

Linnes Beskrivelse] Carl von Linné (1707–1778) skrev en artikkel om denne planten i *Kongl. Swenska Wetenskaps Academiens handlingar* for 1742: [«Anmärkningar öfwer Amaryllis den Sköna»](#) (vol. 3, nr. for april, mai og juni, s. 93–102 og ill. «Tab. VI»). Fastings sidereferanse «4 –116» peker på at han benyttet den tyske oversettelsen av denne skriftserien, *Der Königl. Schwedischen Akademie der Wissenschaften: Abhandlungen, aus der Naturlehre, Haushaltungskunst und Mechanik* (overs. A.G. Kästner, Hamburg). Her står Linnés artikkel i bd. 4 (1750), s. 116–123 (og Tab. VI), som [«Anmerkungen über die schöne Amaryllis»](#). Se Linnés illustrasjon av jakobliljen [her](#) (planten til venstre).

obtusa, emarginata] lat. «butt, avkortet».

Genera plantarum] Linnés botaniske avhandling *Genera plantarum* (Plantefamilier), som utkom i 1737, og deretter i en rekke reviderte utgaver i Linnés levetid.

oblongæ] lat. «avlange».

cornutæ] lat. «traktformede».

longitudine fere staminum] lat. «av omtrent samme lengde som (frukt)tråden».

Salomon] kong Salomo (900-t f.Kr.), skildret i Det gamle testamentet. Hans regjeringstid skal ha vært preget av rikdom og fremgang.

Bueck] Johann Nicolaus Bueck (1736–1812), tysk botaniker. Hans verk *Verzeichniss von in- und ausländischen Bäumen, Sträuchern, Pflanzen und Saamen so bekommen* (Bremen, 1779), fins i Fastings boksamling (Spesialsamlingen, Universitetet i Bergen).

Reaumurs Thermometer] R.A.F. Réameurs (1683–1757) temperaturskala, hvor 1 grad tilsvarende 5/4 grad Celsius. 3–8 R° tilsvarende dermed ca. 4–10 C°. Skalaen var i bruk i enkelte land på 1700-tallet.

Non quæri ...addi] lat. «at det uverdige ikke søkes på den andre siden av havene, langt bortenfor Indias fjerne grenser, og tilføyes ikke til vår flora» (overs. Jon Haarberg). Fra René Rapins (1621–87) latinske pastorale på vers, *Hortorum libri IV* (Om hager, i fire bøker; 1655), bok 1, «Flores» (blomster), v. 645–46. Sitatet står også i Linnés artikkel om samme plante,

der med referanse til Rapin (1742, 99).

Litteratur

Aarseth, H.E. 1999. «Racine på norsk – Claus fastings *Hermione* som fransk-klassisistisk tragedie», i R. Gaasland og H.E. Aarseth (red.) *Mellom europeisk tradisjon og nasjonal selvbevissthet. Det norsk-klassiske drama 1750–1814*. Oslo: Spartacus forlag

Alenius, Marianne. 1987. *Brev til Eftertiden. Om Charlotta Dorothea Biehls selvbiografi og andre breve*. Museum Tusulanums forlag.

Berg, A. og Mosby, O. 1945. *Musikselskabet Harmonien 1765–1945*. Bind 1. Bergen: Selskabet

Bibliotheca Norvegica. Bind III (1973). *Norske forfattere før 1814*. Red. Hjalmar Pettersen. København: Rosenkilde og Bagger

Bjerke, Ernst. 2015. *Christiania Kathedralskoles Bibliotek*. Oslo: Stiftelsen Oslo katedralskole

Boudain, Alain. 1997. *Kerguelen, le phenix des mers australes*. Paris: Éditions France-Empire

Brun, Johan Nordahl. 1792. *Fastings Æreminde*. Bergen

Clemmensen, T. og M.B. Mackeprang 1980. *Kina og Danmark 1600–1950. Kinafart og Kinamode*. København: Nationalmuseet

Danmarks og Norgis Kirke-Ritual. 1685. København

Espelid, Knut L. 1975. *Til Medborgernes sande vel. Det Nyttige Selskab 1774–1974*. Bergen: Det Nyttige Selskab

Fasting, Claus F. 1963. *Samlede skrifter*, bind I, utg. Sverre Flugsrud. Oslo: Gyldendal/Det norske språk- og litteraturselskap

Fasting, Claus F. 1968. *Samlede skrifter*, bind II, utg. Sverre Flugsrud. Oslo: Gyldendal/Det norske språk- og litteraturselskap

Fasting, Claus F. 1998. *Claus Fastings fablar og aforismar*, i utgåve ved Bjørn Kvalsvik Nicolaysen. Nordica Bergensia nr. 18. Bergen: Universitetet i Bergen

Faulstich, W. 2002. *Die bürgerliche Mediengesellschaft (1700–1830)*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht

Gjesdal, C.O. Gram. 1975. *Med teknikken på timeplanen. Bergen Tekniske Skole 1875–1975*, Bergen: Bergen Tekniske Skole

Hansen, Hans. 1973. *Det gamle rådhus*. Bergen: Bergen kommune

Horats 1997. *Brevet om diktetekunsten*. Oversatt fra latin med innledning, etterord og kommentarer av Svein Østerud. Oslo: Aschehoug

Horats 2004. *Odes and epodes*. Edited and translated by Niall Rudd. Cambridge, MA/London: Harvard University Press.

Horats 1997. *Brevet om diktetekunsten*, utg. S. Østerud. Oslo: Aschehoug

Huitfeldt, Johanne 2002. *Drømmen om Kina. Kineserier fra europeiske slott til norsk folkekunst*. Oslo: Andresen & Butenschøn

Linné, Carl von. 1742. «Anmärkningar öfwer *Amaryllis den Sköna*», *Kongl. Svenska Wetenskaps Academiens handlingar [...] Aprilis Majus och Junius*, bd. 3, s. 93–102.

Løvaas, Roy 1982. *Bogtrykkerier i Bergen 1721–1893*. Bergen: A.S. Papir

Moe, D. et al. 2000. *Historiske hager*. Bergen: Alma Mater

Norske Selskabs Vers-Protokol. 1935. Oslo: Det norske Selskab

Nyerup, R. og K.L. Rahbek (red.) 1813. *Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen*. København, J.F. Schultz

Nøding, Aina 2012. «Fastings metode», *Prosa*, nr. 1, s. 56–60

Overskou, Th. 1854. *Den danske Skueplads, i dens Historie, fra de første Spor af danske Skuespil indtil vor Tid*. Bind 1. København: Samfundet til den danske literaturs fremme

Ovid 1945. *Fasti. Ovids almanak og romerske mynologi*. Gendigtet af Carsten Høeg og Paul Rubow. København: Gyldendalske Boghandel/Nordisk forlag

Ovid 1959. *Tristia; Ex Ponto*. utg. Arthur L. Wheeler, London og Cambridge, MA, Heinemann og Harvard U.P.

Rahbek, K.L. 1822. «Om det norske litteraire Selskabs Stiftelse», *Hesperus*, bind 7, s. 423–31

Rønning, F. 1890. *Rationalismens Tidsalder. Sidste halvdel af 18. Århundrede. Anden del. Det Ewald-Wesselske tidsrum 1770–1785*. København: Karl Schönbergs Forlag.

SBL = [Svenskt biografiskt lexikon](#) (sist lastet ned 3.9.2012)

Sagen, Lyder. 1837. *Udvalg af Claus Fastings forhen trykte og utrykte Skrifter*. Bergen: Chr. Dahl

Schnitler, Carl W. 1916. *Norske haver i det XVIII og XIX aarhundrede*. Oslo: Norsk folkemuseum

Skogrand, B.O. 2014. *Latinskolen*. Bergen: Bergen skolemuseums venner/Bodoni

Sollied, O. 1931. «Bergen bartskerlaug», i *Medisinsk Liv i Bergen*. Bergen: Det Medicinske selskap i Bergen

Søllinge, Jette D. og Niels Thomsen 1988. *De danske aviser 1634–1989*. Odense: Dagspressens Fond/Odense Universitetsforlag

Tuft, Guri. 1989. *Epidemier før AIDS. Farsottens kulturhistorie*. Oslo: Cappelen

Vergil 1999. *Eclogues; Georgics; Aeneid I–VI*, with an English translation by H. Rushton Fairclough. Cambridge, MA/London: Harvard University Press.

Vergil. 1960. *Aeneid VII–XII; Minor Poems*, utg. H.R. Fairclough. London: W. Heinemann og Cambridge, MA: Harvard U.P.

Winsnes, A. H. 1924. *Det norske Selskab 1772–1812*. Kristiania: Aschehoug.

Øst, N. Chr. 1825. *Archiv for Psychologie, Historie, Literatur og Kunst*. Bd. 4. København

Manuskripter

Nasjonalbiblioteket, Oslo

Ms 4° 2580 Kyrre Grepps Fastingiana. Avskrift av manuskript til den uutgitte boken *Fastings Digte. Samlede og udgivne af K.L. Rahbek og L. Sagen*.

Kjøbenhavn 1809

Noter:

[n1](#). Første fire artikler publisert i 2011, kommentarer til de fire lagt til i 2012. I 2014 ble tekstutvalget utvidet, kommentarer til 2014-tillegget lagt til 2015.

[n2](#). Horaz, i hans Poetik, v. 50. 51. 52. 53. 59. 60. o.s.v.

[n3](#). Vi har forandret Interpunktationen paa dette Sted, som hos Hr. Vessel gjør Meningens utydelig. Vi erindre ved samme Leylighed, at den, ligesom Ortographien, i den hele Samling næsten overalt er forsømt.

[n4](#). ey veed] *rettet fra*: veed

[n5](#). Miranda] *rettet fra*: miranda

[n6](#). os] *rettet fra*: hos

[n7](#). Et Svar av den bekiendte franske Digter, *Malherbe*, til Erkebispem af Rouen, da han vækkede ham, for at følge sig i Kirken.

[n8](#). Et Kaffehuus i Paris ved Siden av Hertugen av *Orleans* Pallads, hvor den berømte *Rousseau* stedse gik for at spille Skakspil.

[n9](#). Titelen til *Hr. Paulets* Skrift er: *Seul preservatif de la petite Verole, ou, nouveaux faits et observations, qui confirment, qu'un particulier, un village, une ville, une province, un royaume, peuvent egalement se preserver de cette*

maladie en Europe; troisieme Memoire, pour servir de suite à l'histoire de la petite verole, dans lequel on repond à toutes les objections faites à ce sujet. 8, à Paris, 1777.

[n10](#). Hvad en og anden av de Gamle har skrevet mod Medlidenhed, er mig ikke ubekjendt. *Cicero* paastaaer, at den ikke passer sig uden paa en Nar, og en Fiante, (*stultum, et levem*) og *Seneka*, om jeg erindrer ret, kalder den: *vitium animi*. Herlige Sentenzer! Dog det er bekjendt, at begge disse Mænd vare Stoiker, og at denne Philosophie nægtede alle Smerter, følgelig, at det heller ikke forekom dem Umagen værd, at ynke dem; Skade imidlertid, at begge, i deres Landflygtighed, saa ofte modsagde dette System, at ingen meere ynkelig jamrede sig, end *Cicero*, og at *Seneka*, uden *Agrippinas* Medlidenhed, hverken havde faaet sin Frihed igien, som han saa uværdig tryglede om, eller spillet den store Rolle, han, ved hendes Hielp, siden spillede.

[n11](#). Han døde i et Hospital, jeg erindrer nu ey hvilket, av en Sygdom, han paadrog sig ved Smitte, tilbedet av det Engelske Folk, som altid ophøyer overordentlige Dyder, som i denne Tid er i Begreb at opreyse ham en Æres-Støtte, og agter hans Fortienester av det menneskelige Kiøn ved Siden av en *Newtons*.

[n12](#). Fremmede Læsere vil det ikke være av Veyen at erindre, at Forfatteren tillige, i nogle Aar, er Kriminal-Aktor, hvortil han vel av alt paa Jorden har den mindste Beqvemhed, ikke for Sagens Vanskelighed, (thi lettere kan intet tænkes) men for den umaadelige Kontrast, han tør sige, dette gjør med hans gandske Tænkemaade, og øvrige Livets Plan, med hans Afskye for Klammerie og Grusomhed, hvorom han ønskede, at endog dette Stykke maatte vidne, og med det Fortrin, han stedse gav blomsterklædte Dale for tørre Sand-Ørkner, hvorav han ønskede, at alle hans Skrifter maatte bære Præg.

[n13](#). Et ypperlig Stæd i *Virgils* 9de Bog, hvor *Nisus*, av en uimodstaaelig Drift, ruster sig til den Striid, hvori han omkom tilligemed *Euryalus*.

[n14](#). Hvad *Bayle* har sagt, at Kierlighed til Glæde virker stærkere, end Frygt for Smerte, synes saa uimodsigeligt, hvormeget det endskiønt er blevet modsagt, at det var at ønske, Lovgivere kunne legge det til Grund for enhver Lov, ligesom det stedse er Grunden til enhver Forbrydelse. Dog, dette er, av ovenskrevne Aarsager, desværre, ikke giørligt; Skade imidlertid, at det Gode saa ofte er

negativ, og det Onde positiv; Skade, at man saa meget lærer os at vide, hvad vi skal gjøre, og saa lidet at gjøre, hvad vi vide.

[n15](#). Professor Tode.

[n16](#). bortfalder.] *rettet fra*: bortfalder

[n17](#). *Arkenholzes* Læsere, (og hvem læser ey ham?) erindre sig imidlertid, uden Tvivl, at en Irlandsk Præst, offentlig paa Prækestolen, har giendrevet denne nyttige Indretning med det Sprog av Bibelen: *Det er ikke got, at Mennesket er eene. O, tribus Anticyris* —

[n18](#). Til Naade trænger heele Jorden!

[n19](#). Ogsaa fremmede, nyttige eller skønne Planter, naar de enten taale vor Himmel-Egn, eller, i det ringeste, lade sig nøye uden Drivhuuse, forekomme her, Tid efter anden, dog kun saa mange, som jeg enten selv har opdraget, eller har seet voxer hos andre, thi paa Løfter er ikke at forlade sig; Ovenstaaende, der endnu intet Dansk Navn har, har jeg givet nærværende, for at udmerke den baade fra alle av dens Slægt, og tillige af dens heele Familie, ligesom dens Skiønhed udmerker den fra de fleeste Planter paa Jorden.

[k1](#). Fastings anmeldelse av tidsskriftet *Det bergenske Magazin* ble trykt i *Kritisk Journal* nr. 50 1773, s. 529–31. Den er gjenoptrykt i *Fastings Samlede skrifter* bind I, s. 176–77 (1963).

[k2](#). Anmeldelsen av det bergenske tidsskriftet kom på et tidspunkt da det etter alt å dømme var avsluttet og utkommet eller samlet i bokform. Fastings innledende refleksjoner over tidsskriftmediet og dets rolle i provinsen er stedvis identiske med hans egne refleksjoner i første nummer av sitt eget bergenske tidsskrift, *Provinzialblade*, fem år senere.

[k3](#). Anmeldelsen er signert «v.-v.», som var Fastings merke i *Kritisk Journal*.

[k4](#). Det bergenske Magazin] Tidsskriftet utkom med ti numre mellom september 1772 og juni 1773. Utgiver var Henrik Bryssel Middelthon (1741–1787), hører ved latinskolen i Bergen. I likhet med Fasting var Middelthon medlem av Det harmoniske Selskab i Bergen (Berg og Mosby 1945, 42). Bladet fulgte en britisk modell, «Magazin», ifølge programerklæringen (trykt i *Efterretninger fra Adresse Contoiret i Bergen* 31. august 1772). Det skulle inneholde alt fra nyheter innen handel, statssaker og vitenskap, til korte litterære og underholdende tekster og husholdningsråd, noe det også gjorde.

[k5.](#) 8.] oktavformat. Formatet angir at arket teksten er trykt på, er brettet slik at det blir åtte blad/ 16 sider. Oktav var det vanligste formatet for tidsskrifter utgitt i Norge på 1700-tallet.

[k6.](#) H. Dedecken] Henrik (Hinrich) Dedecken (1720–1776) overtok som boktrykker ved det privilegerte trykkeriet i Bergen i 1770, etter Christopher Kotherts død. Bergen hadde på dette tidspunktet to trykkerier. Hans Mossins var det andre. Etter Dedeckens død i 1776 drev hans enke, Anna Rebecca Meyer (f. ca. 1720), trykkeriet videre. Hun utga Fasting's tidsskrift *Provinzialblade* i perioden 1778–1781. Trykkerenken døde i april 1782, og trykkeriet i Bogtrykkersmuget gikk inn. Det ble senere samme år overtatt av Rasmus Dahl (Løvaas 1982, 15 og 17; *Bibl. Norv.* III, XIX).

[k7.](#) ni Muser] I gresk mytologi var de skytsgudinner for vitenskap og de ulike kunststartene. De var døtre av guden Zevs og Mnemosyne, og ble anført av Apollon, gud for kunst og vitenskap.

[k8.](#) Priiskouranter] pris- og varelistor

[k9.](#) Spiser] mat, matretter

[k10.](#) halv Tønne] eldre hulmål; størrelsen varierte med produkt og land. En tønne korn tilsvarte i Danmark-Norge på 1700-tallet 139, 4 liter.

[k11.](#) Rost] sil brukt under ølbrygging

[k12.](#) han sover om han aldrig skriver] En omskrivning av et sitat fra en fransk anekdote, som Fasting hadde skrevet ned i sin sitatsamling (påbegynt 1773): «Erkebispens af Rouen vækkede Malherbe op for at gaae med ham hen og høre ham præke. Ey min Herre svarte Malherbe lad mig være jeg kan sove om j aldrig præker» (Fasting 1998, 105). Fasting benyttet senere samme sitat i første nummer av sitt tidsskrift *Provinzialblade* (1778), også der i et lignende resonnement om tidsskriftlesere som et krevende publikum, med motstridende interesser.

[k13.](#) Madrigal] italiensk diktform, dyrket i renessansen

[k14.](#) Kartofler] poteter

[k15.](#) Foredraget] stilen, den litterære/retoriske formen

[k16.](#) oplyse og fornøye] henspiller på å blande «utile dulci» (det nyttige med det behagelige), idealet for poesi formulert av Horats i *Ars Poetica*, v. 343 (ca. 18 f.

Kr.).

[k17](#). Den nytter meest] Dette diktutdraget utgjør første del av Claus Fastings dikt, «Til Skuespilskrivere» (se diktet for kommentarer: www.bokselskap.no/boker/fastingdikt/tilskuespilskrivere).

[k18](#). Ah Ciel! que de vertus vous me faites haïr!] fr. «Å himmel! Man legger meg for hat for mine dyders skyld.» Sitatet stammer fra P. Corneilles skuespill, *Le mort de Pompe* (1643; akt III, scene 4). Replikken er lagt i munnen på Pompeius' kone, Cornelia Metella. Sitatet hadde Fasting notert seg i sin samling av aforismer og anekdoter påbegynt i 1773 (Fasting 1998, 164).

[k19](#). Tissot] Samuel Auguste David Tissot (1728–97), sveitsisk lege, særlig kjent for sin avhandling om onani (*L'Onanisme*, 1760) og sin bestselgende samling allmenne medisinske råd (*Avis au peuple sur sa santé*, 1761). *Det bergenske Magazin* har seks tekster av ham, hentet fra sistnevnte bok, kapittel 30: «Om udvortes Sygdomme», «Om brændte Saar», «Om Vund-Saar», «Om Stik af Insecter» (alle nr. 3/1772) og «Medicinsk, Om Stød» (nr. 8/1773).

[k20](#). originale Stykker] artikler som ikke er oversatt; skrevet for tidsskriftet

[k21](#). Egenkierligheds Tempel] «Egenkierligheds Tempel: en Digt», nr. 1/1772 av *Det bergenske Magazin*. Forfatteren er ikke kjent, men teksten har et klart lokalt preg.

[k22](#). Hr. Evalds og Hr. Fastings Vers, Da jeg var syg o.s.v.] Johannes Ewalds dikt «Da jeg var syk» og Claus Fastings sverdikt «Da jeg var frisk» (begge utgitt september 1771). Se kommentarer til sistnevnte (www.bokselskap.no/boker/fastingdikt/dajegvarfrisk).

[k23](#). Københavnske Adresse-Contoires Efterretninger] Annonse- og kunngjøringsavis, startet 1759 i København av agent Hans Holck og Johan Andersen. Fra å ha 63 abonnenter i 1759 vokste avisen raskt, til 2000 i 1785. Utkom i perioden 1763–1800 fire ganger pr. uke (Søllinge og Thomsen 1988, 110). I tillegg til annonser trykte avisen utdrag av bøker og tidsskrifter så vel som innsendte artikler og dikt. Avisen utkom i tilknytning til Københavns adressekontor, hvor annonser og kunngjøringer ble meldt inn. Adressekontoret utga også en rekke tidsskrifter, hvorav de fleste utkom som mer eller mindre selvstendige bilag til avisen. *Kritisk Journal* var et slikt tidsskrift.

[k24](#). Kritiske Journal] Tidsskriftet ble startet i januar 1767 under tittelen

Maanedlige Tillæg til Adressecontoirets Efterretninger om Bøger og Skrifter.

Fra 1768-årgangen fikk det navnet *Kongelig Adresse-Contoires Kritiske Journal om Bøger og Skrifter*. Redaktør og i hovedsak artikkelforfatter var Jacob Baden (1767–1772). I 1773 overtok Fasting, W. Abrahamson og J.C. Tode, som sammen redigerte og skrev tidsskriftet. I 1774 tok Baden igjen opp redaksjonen, på oppfordring fra O. Høeg-Guldberg, og drev det til og med 1779, men da under tittelen *Ny kritisk Journal*. Fasting bidro med anmeldelser i 1773-årgangen. Han ble selv anmeldt der i oktober 1768 (oversettelsen av S. Gessners *Evander og Alcimna*; Fastings tilsvar trykt i januar 1769) og nr. 19, 1772 (skuespillet *Hermione*). Tidsskriftet trykte dessuten Fastings dikt «Da jeg var frisk» i nr. 36, 1771.

[k25](#). Lethe] i gresk mytologi en elv i dødsriket. Vannet fikk de døde til å glemme livet på jorden.

[k26](#). Artikkelen er en bokanmeldelse av *Poetiske Samlinger*, en diktsamling utgitt av Det norske Selskab i København, hvor Fasting selv var medlem. Fasting gjennomgår boken dikt for dikt og vurderer dem. Han kommer innledningsvis også med refleksjoner omkring tilstanden til den dansk-norske litteraturen. Her gir han uttrykk for et litteratursyn hvor litteratur ses som et gitt sett av klassiske sjangre, som dansk-norske diktere bør kunne skrive innenfor.

[k27](#). Teksten ble trykt i *Kritisk Tilskuer* nr. 37 og 38, 1775. Den er signert «*». Det markerte at artikkelen var skrevet av Fasting, som i nummeret før hadde måttet annonsere sin retrett fra redaksjonen, på grunn av denne anmeldelsen og konflikten som dermed oppsto med tidsskriftets andre hovedredaktør, W. Abrahamson (*Kritisk Tilskuer*, 1775, nr. 36; Rønning 1890, 313). Den er gjenopptrykt i Fastings *Samlede skrifter* bind I, s. 245–60 (1963).

[k28](#). Poetiske Samlinger] Samling av dikt skrevet av medlemmer i Det norske Selskab i København. Faksimile i Bokylla.no (http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009101503007). Hensikten med utgivelsen var å løfte frem det beste skrevet av selskapets medlemmer og dermed gi et samlet uttrykk for selskapets syn på hvordan god poesi skulle skrives. Samlingen inneholder flere dikt som har blitt stående som sentrale i dansk-norsk litteraturhistorie, deriblant Frimanns og Wessels dikt.

[k29](#). Selskab] Det norske Selskab. Forening av hovedsakelig norske litterater og

forfattere i København, stiftet i april 1772, i kjølvannet av den berømte teaterstriden i København høsten 1771 og Johan Nordahl Bruns dramatikkersuksess våren 1772. Blant medlemmene var Claus Fasting, Ove Gjerløw Meyer, Johan Herman Wessel, Johan Nordahl Brun, Niels Krog Bredal og Johan Wibe. Selskapet møttes i Madame Juels kaffehus i Læderstræde (senere i Regnegade/Sværtegade) i København, hvor de utfordret hverandre til å skrive dikt over oppgitte temaer. Selskapet hadde en felles litterær plattform i den klassiske litteraturen, signalisert ved selskapets senere motto: *vos exemplaria græca* («gjør grekerne til forbilder») (Winsnes 1924; Rahbek 1822).

[k30](#). skønne Videnskaber] av fr. *belles lettres/sciences*. Betegnelsen ble benyttet på dansk fra midten av 1700-tallet, særlig om poesi og veltalenhet.

[k31](#). Nation] folk, fedreland (men ikke nødvendigvis en stat, for eksempel nordmenn/Norge, men ikke Danmark-Norge)

[k32](#). Patriots] av gr. *patriotes*, landsmann; jf. også lat. *patria*, fødeland. Mot slutten av 1700-tallet gikk ordet fra å bety «en god borger» i staten til også å kunne bety «en som elsker sitt fedreland», som er den betydningen som i hovedsak legges i ordet her. I Danmark-Norge ville en god borger underforstått være en borger av staten Danmark-Norge, mens å være fedrelandspatriot kunne være knyttet til enten Danmark eller Norge.

[k33](#). Selskabet for de skønne Videnskaber] Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse («Det Smagende Selskab»), etablert i København i 1759, av blant andre professor J.S. Sneedorff og J.A. Cramer. Selskapet skulle arbeide for fremme av poesi og veltalenhet, blant annet gjennom utlysning av prisskrifter, hvor de beste ble trykt i en skriftserie. De første årene ble særlig læredikt oppmuntret, jf. kommentar til «Tullin» under.

[k34](#). Tullin] Christian Braunmann Tullin (1728–1765), en av Norges fremste poeter i perioden. Han er blant annet kjent for sine to store læredikt, «Om Søfartens Oprindelse og Virkninger» (1760) og «Om Skabningens Ypperlighed i Henseende til de skabte Tings Orden og Sammenhæng». (1763), begge skrevet som prisskrifter til Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse («Det Smagende Selskab»).

[k35](#). Lukrez] Lukrets (Titus Lucretius Carus) f. ca 95 f.Kr., d. 55 f.Kr., romersk dikter kjent for sitt epikureiske læredikt om naturen, *De rerum natura* (Om

tingenes natur).

[k36](#). Pope] Alexander Pope (1688–1744), engelsk forfatter og dikter. Utfoldet et bredt forfatterskap forankret i klassisk tradisjon, deriblant det berømte lærediktet *An Essay on Man* (1733–1734).

[k37](#). Bull] Hans Bull (1739–1783), norsk dikter. Skrev dikt om norsk natur og folk, som *Landmandens Lyksalighed* (1771), hvor han hyller den norske bonden og *Elven Nids Udspring* (1773), om naturen i Trøndelag.

[k38](#). von Abrahamson] Werner Abrahamson (1744–1812), dansk dikter og litteraturkritiker. Ivrig forkjemper for dansk språk og litteratur. Abrahamson hadde i 1769 skrevet lærediktet «Landsfaderen og Erobreren. En Priis-Digt» (1769), innsendt til en prisoppgave utlyst av det de såkalte Smagende Selskab i København. Skrev for og satt i redaksjonen til en rekke tidsskrifter, bl.a. *Kritisk Journal* og *Kritisk Tilskuer* sammen med Fasting. Fasting's anmeldelse bidro til et brudd med Abrahamson og deres felles redaksjon av *Kritisk Tilskuer*, jf. innledende kommentar til anmeldelsen. Samme høst var Abrahamson med på å stifte det danske motstykket til det norske selskap, Det danske Litteratur-Selskab, hvor den nye litteraturen og Ewald ble fremholdt som mønstre.

[k39](#). Horaz] Horats (Quintus Horatius Flaccus, 65–8 f.Kr.), romersk forfatter. Særlig berømt for sine oder, som har stått som de fremste gjennom Vestens litteraturhistorie, men også for verssatirer, som ble sentrale i utviklingen av sjangeren. De horatiske satirene er typisk mildere, mer kåserende og observerende enn Juvenal (den andre store romerske satiredikteren) sine mer bitre og skarpe satirer.

[k40](#). Despreaux] Nicolas Boileau-Despréaux (1636–1711), fransk dikter, kjent bl.a. for sine *Satires* (1666). Boileau skrev også den innflytelsesrike poetikken *L'Art poétique* (1674), hvor han gjør Horats og antikkens forfattere til mønstre for god poesi.

[k41](#). Fortælninger ... poetiske] Det vil si *epos*: lange, fortellende heltedikt på vers.

[k42](#). Idyller] sjanger som betegner relativt korte dikt, gjerne med motiver fra et idealisert landliv. Dikteren Theokrit (200–t f.Kr.) regnes som sjangerens opphavsmann og ble sammen med Vergil og hans *Bucolica* (41–39 f.Kr.) de store forbildene innen sjangeren, som fikk en oppblomstring fra og med renessansen.

[k43](#). Gesners] Salomon Gessner (1730–88), sveitsisk dikter kjent for sine svermeriske hyrdedikt *Idyllen* (1756 og 1772). Fasting hadde i 1767 fått utgitt sin oversettelse av et hyrdespill av Gessner, *Evander og Alcimna*, i København. Ifølge forordet hadde han da oversatt Gessners samtlige verk (Fasting 1963, 21). I tillegg til *Evander og Alcimna* fikk han bare trykt oversettelsen «Et Malerie fra Syndfloden, ved Gesner: Semira og Semin» (i tidsskriftet *Fruentimmer-Tidenden og Fredags-Selskabet* nr. 38, 1767). Han står sannsynligvis også bak oversettelsen av Gessners skuespill *Erast*, trykt i *Københavns Aftenpost* 1773 (fra nr. 1).

[k44](#). Hamiltons] Sannsynligvis William Hamilton (1730–1803), som mellom 1764 og 1799 fungerte som britisk ambassadør til Napoli. Han var amatørgeolog og -arkeolog og medlem av The Royal Society. Før 1775 var hans brev til The Royal Society om bl.a. vulkanene Vesuv og Etna publisert.

[k45](#). Chaulieus] sannsynligvis Guillaume Amfrye de Chaulieu (1639–1720), fransk forfatter. Hans korrespondanse gikk helt eller delvis på vers og var utgitt som del av hans samlede verker på det tidspunkt Fasting skriver.

[k46](#). Anakreon] gresk dikter (ca. 570 f.Kr. – d. ca. 495 f.Kr) fra øya Teos. Kjent for sine lette dikt om piker, vin og sang.

[k47](#). Katul] Catull, (Gaius Valerius Catullus), romersk dikter fra Verona, som levde ca. 84–ca. 54 f.Kr. Kjent for sine kjærlighetsdikt til Lesbia, men har også hatt betydning som forbilde innen sjangre som elegi og epos.

[k48](#). Ino] «Ino, eine Kantate», av Karl Wilhelm Ramler (1725–98). Kantaten uttrykker Inos redsel for at sønnen hennes skal bli drept av sin far, Athamas, som er blitt gal. G.Ph. Telemann satte musikk til teksten ca. 1765.

[k49](#). Mesteren] Han kan ha ment danske Johannes Ewald, som på det tidspunktet hadde utgitt en kjent og folkekjær kantate i anledning Frederik 5.s død (1766), som ble spilt ved flere konserter i påfølgende år. Ewald samarbeidet etter denne suksessen med hoffkapellmester Sarti om flere kantater.

[k50](#). Marmontel] Jean-François Marmontel (1723–1799), fransk forfatter og encyclopedist. Han skrev flere populære operetter, deriblant *Sylvain* (1770) og *Zémire et Azore* (1771).

[k51](#). Martial] Martial (Marcus Valerius Martialis), romersk forfatter. Født i Spania ca. år 40, død ca. år 103. Levde store deler av livet i Roma. Særlig kjent

for sine satiriske epigrammer, som han skrev i alt omkring 1500 av.

[k52](#). Tibul ... Elegier] Tibull (Albius Tibullus), romersk forfatter som levde ca. 55–ca. 19 f.Kr. Kjent for sine kjærlighetselegier, samlet i to diktsamlinger om to kvinner han har ulykkelige forhold til, Delia og Nemesis. En elegi betegner en klagesang, opprinnelig fremført med akkompagnement av fløyte.

[k53](#). Ovid ... Heroider] Ovids verk *Heroides* (heltinnebrev), som inneholder fiktive brev på vers fra 18 mytiske og historiske kvinner til sine menn eller kjærester. For tre av dem får vi også mannens svarbrev, i alt 21 brev. Brev i denne sjangeren ble tatt opp igjen i renessansen og barokken, i Danmark-Norge først utbredt etter 1770.

[k54](#). Stykker i Haandskrift] Det er ikke kjent hvilke tekster Fasting sikter til. *Poetiske Samlinger* innledes med en notis om at de trykte tekstene er et utvalg av dikt innkommet etter konkurranse blant medlemmene av Det norske Selskab. Et stort antall tekster av medlemmene fins nedtegnet i selskapets protokoll.

[k55](#). Axel Thordsen og Skjøn Valborg] Diktet «Axel Tordsen og skjøn Valborg», av Peter Harboe Frimann, se faksimile her. Basert på en middelaldervise, kjent fra Peder Syvs samling *Danske Viser* (1695). Den ble første gang trykt av A.S. Vedel i hans samling *Hundrede Viser* (1591) (Nyerup og Rahbek 1813, 425). Visen forteller om ridderen Axel og den vakre Valborg som kjemper en forgjeves kamp for å få hverandre. Etter mye renkespill og motstand, blir Axel drept og Valborg går i kloster. Handlingen foregår i Norge. Frimanns dikt er tilsvarende en lang fortelling om deres ulykkelige kjærlighet, utmalt i 47 strofer à seks verselinjer. Begge diktene har jambisk versfot og vekslende mannlig/kvinnelig enderim (abab). Der Frimann så avslutter med en kuplett (cc, kvinnelig rim), har visen et refreng på én linje. Denne folkevisen var i 1775 igjen blitt populær blant litterater, jf. Charlotte Biehls heroide i samme samling og kommentar til «Brev fra Valborg» under. Jonas Rein, K.L. Rahbek og A.G. Oehlensläger skrev senere tragedier basert på historien (Winsnes 1924, 203).

[k56](#). Friman] Peter Harboe Frimann (1752–1839), prestesønn fra Nordfjord, fra 1769 student i København, senere diplomat. Var tilknyttet Det norske Selskab og utga flere dikt rundt midten av 1770-årene. Blant disse er prisdiktene «St. Synneves Kloster på Sellø» (1774) og «Horneelen, et Bierg Nordenfields i Norge» (1774).

[k57](#). Priis] Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse («Det Smagende Selskab») hadde i 1774 utlyst en konkurranse i beskrivende eller malende poesi, som Frimann vant med diktet «St. Synneves Kloster på Sellø» (Winsnes 1924, 201–202).

[k58](#). skanderte] her: diktene er komponert rytmisk riktig, i tråd med versemålet

[k59](#). Engellændernes Poesie] Engelsk diktning sto sterkt i Danmark-Norge på 1700-tallet, selv om kunnskaper i engelsk språk ikke var like utbredt som tysk og fransk. Noen sentrale navn var James Thomson, Alexander Pope og Edward Young. Førromantikeren Young var særlig beundret i siste halvdel av 1700-tallet, med sin vektlegging av individets (gjerne melankolske) følelser og deres betydning for moral og erkjennelse. Den engelske poesien bidro til utbredelsen av rimfrie dikt og større vekt på «geniets» egne ideer fremfor regler, noe som var omdiskutert i Danmark-Norge. Skotten James Macphersons dikt om Ossian (1761–65), som forega å være ekte middelalderdikt, fikk også stor utbredelse og betydning for både form og motivvalg i diktningen. Videre kan Edmund Burkes avhandling om det sublime (1757) knyttes til en ny interesse for det «skrekkelige» og skremmende, slik man ser det i Frimanns fremstilling av fjellet «Horneelen». Hos Frimann gjenkjenner vi den melankolske følsomheten, kombinert med interessen for middelaldermotiver og folkeviser. Frimanns diktning fremsto dermed som mer «moderne» enn mange av hans samtidiges dikt, ikke minst i Det norske Selskab.

[k60](#). Kiæmpeviser] middelaldervis

[k61](#). Home] den skotske juristen og forfatteren Henry Home (1711–1776) og hans verk *Elements of Criticism* (1762). Her argumenterer han for sammenhengen mellom følelser og estetikk.

[k62](#). Sulzer] Johann Georg Sulzer (1720–1779), sveitsisk matematiker og filosof. Utga flere verk om kunst og skjønnhet, hvorav hovedverket er et estetisk leksikon, *Allgemeine Theorie der schönen Künste* (1771–1774).

[k63](#). Bonmots] vittigheter

[k64](#). Magtsprog] befalinger

[k65](#). la Fontaine] Jean de La Fontaine (1621–1695), fransk forfatter kjent for sine fabler på vers (utgitt 1668–1694). Fasting sikter nok her til hans samling av erotiske fortellinger, *Contes et nouvelles en vers* (1665–1674), jf. kommentar til

«Bokaz» under.

[k66](#). Bokaz] på den tiden en tysk form av navnet Boccaccio. Giovanni Boccaccio (1313–1375), dikter fra Firenze, mest kjent for novellesamlingen *Dekameronen* (utg. 1348–53). Mange av disse fortellingene har erotisk innhold.

[k67](#). Racine] Jean Racine (1639–1699), fransk tragedieforfatter. Tilhørte klassisismen i fransk litteratur, som dyrket idealene fra klassisk gresk litteratur, deriblant tragediediktningen, jf. kommentar til «Euripides» under. Racines tragedie *Phèdre* var et viktig forbilde for Fasting's tragedie *Hermione* (1771, utgitt 1772) (Aarset 1999).

[k68](#). Euripides] Evripides (480–406 f.Kr.), gresk tragedieforfatter. Både Racine og Evripides skrev en tragedie om den lidenskapelige kvinnen Faidra fra gresk mytologi, jf. kommentar til «Racine» over.

[k69](#). er overskrevet] har overskriften

[k70](#). Den ringe Stands Fordeele] Lærediktet «Den ringe Stands Fordele». Diktet er på 50 strofer à fire verslinjer, på aleksandriner (jambisk trimeter). Diktet har bl.a. Horats' satire nr. 1 som forelegg og hyller allmuens enkle liv, mens de formuendes luksus får unngjelde.

[k71](#). Ove Gierløv Meyer] Ove Gjerløw Meyer (ca. 1742–1790), norsk forfatter, jurist og teolog fra Fredrikshald (Halden). Medstifter av Det norske Selskab i 1772, sammen med blant andre Fasting, og medutgiver av *Poetiske Samlinger*. Forkjemper for et norsk universitet. Flyttet i 1778 tilbake til Norge.

[k72](#). Nec levis ambitio ...] «Aldrig tom Ambition eller Hæderens sminkede Maske,/ Aldrig Lysten til Guld vinked dem fra deres Vej» (Ovid 1945). Fra Ovids ufullførte mytologiske verk *Fasti* (bok 1 (januar), v. 303–304), med utgangspunkt i merkedager i den romerske kalenderen, skrevet ca. 8 e.Kr.

[k73](#). den lærde Republik] den lærde offentligheten, (det forestilte) fellesskapet av vitenskapsmenn. Uttrykket stammer fra fransk (1600-tallet), *république des lettres*.

[k74](#). Undersøgelse ...] Innlegg i debatten om et norsk universitet i Norge (Gjerløw Meyer var for), utgitt i København 1771.

[k75](#). endnu en Undersøgelse] *Besvarelse paa Indvendinger mod et Academies Oprettelse i Norge*, utgitt i København 1771.

[k76](#). Vilhelmine ... Thümmel] Moritz August von Thümmel, *Vilhelmine. Et prosaisk komisk Digt. Oversat af det Tydske, ved O.G.M., Møller, København* 1773.

[k77](#). Tale] ikke kjent. Gjerløw Meyer holdt en tale ved den offisielle stiftelsen av Det norske Selskab 30. april 1774 (bevart i selskapets protokoll; opptrykt i *Norske Selskab* 1935, 77–80), men denne synes ikke å passe helt med innholdet Fasting skisserer.

[k78](#). Stifter] Meyer blir regnet som initiativtaker til og stifter av Det norske Selskab (1772).

[k79](#). Apol og Minerva] guddommer for både kunst og vitenskap i henholdsvis gresk og romersk mytologi. Fasting sikter her til at Apollon særlig forbindes med diktekunsten, og Minerva med visdom.

[k80](#). Vittighed] her: god forstand

[k81](#). Skiønsomhed] god dømmekraft

[k82](#). Indbildningskraften] fantasien, forestillingsevnen

[k83](#). Stympere] *stymper*: sløving, stakkar; en som (f.eks.) er håpløs i et fag eller en ferdighet

[k84](#). Alexanders] Århundrene mellom Aleksander den stores død (323 f.Kr.) og ca. 30 f.Kr. omtales i dag som hellenismen. Den var kjennetegnet av en spredning av gresk kultur så langt øst som India, og særlig vest til dagens Italia/Romerriket. Blant sentrale, greske forfattere fra denne perioden finner vi Theokrit (kjent for sine idyller) og komedieforfatteren Menander. Også andre greske kunstformer, som skulptur, var nyskapende og innflytelsesrike.

[k85](#). Olympias] gresk for *olympiade*, fireårsperiode. I antikken benevnelse på perioden mellom to olympiske leker. Benyttet som tidsmarkør for historiske hendelser.

[k86](#). Apostroph] *apostrofe*. Påkallelse/henvendelse i et dikt, som i første linje av Gjerløw Meyers dikt: «Stiig Høyheds Slave kun! bliv stor! tving Modgangs Bølger!».

[k87](#). Phedons] Venn av diktets jeg-person, som er fortvilet over ikke å ha blitt en så stor mann som han ønsket.

[k88](#). Cæsur] *cesur*, en pause i en verslinje. Vanligvis plassert midt i verslinjen i

aleksandrineren (etter tre jamber/seks stavelser).

[k89](#). S. 35, v. 2 ... o.s.v.] Utgjør det meste av tre strofer med livsvisdom, lagt i munnen på en gammel mann. Hans råd for å bli lykkelig i livet er å bli ved sin lest.

[k90](#). P.H.Fr.] Peter Harboe Frimann (1752–1839), se kommentar til «*Friman*» over.

[k91](#). Lunas] månens

[k92](#). afvende] hindre, avverge

[k93](#). Faunens] fauner var i romersk mytologi halvguder, knyttet til vinguden Bacchus. Fremstilles i kunsten med spisse ører og hale, gjerne i ferd med å antaste en nymfe, spille eller danse.

[k94](#). de øvrige] Samlingen inneholder også diktene «Axel Tordsen og skjønn Valborg» og «Tanker ved en Flod. En Rhapsodie» av Frimann.

[k95](#). Billede af Harpax] fremstillingen av Harpax i begge strofene på s. 45.

[k96](#). Priisskrifter] skrift, som har vunnet en utlyst prisoppgave

[k97](#). Selskabet] Det norske Selskab

[k98](#). største Lovgiver paa Parnas] De følgende sitatene er av Horats, som i sin poetikk, *Ars Poetica* (ca. 18 f.Kr.), ga regler for diktetekunsten. Parnass er «diktningens høyborg», etter fjellet Parnassos, hvor Apollon og musene holdt til ifølge gresk mytologi.

[k99](#). Licuit semperqve ... nomen] Sitat fra Horats' *Ars Poetica*, v. 58–59: «Det har stått en fritt, og vil alltid gjøre det, å sette i omløp et ord som er preget med samtidens stempel» (Horats 1997, 21).

[k100](#). Fingere cincturis ... detorta] Sitat fra Horats' *Ars Poetica*, v. 50–53: «det [kan] nok lykkes å danne ord som den erkekonservative Cethegus-slekten aldri har hørt. [...] nydannede ord vil få hevd dersom de kan føres tilbake til greske kilder» (Horats 1997, 21).

[k101](#). afbrudte Tanker] Christian Braunmann Tullins (1728–1765) *Afbrudte Tanker om adskillige Materier, i alfabetisk Orden* er en samling korte, fragmentariske betraktninger over ulike temaer. Disse tekstene ble utgitt først etter Tullins død, i *Samlede Skrifter* (1770–1773; bd. 2 og 3).

[k102](#). Fortienester] fordeler, rosverdige trekk

[k103](#). Rochefaucaults Maxime] François de La Rochefoucauld (1613–1680), fransk forfatter, kjent for sine maksimer og aforismer. Maksimen Fasting gjengir er: «On ne plait pas long-temps, quand on n'a qu'une sorte d'esprit» (dvs.: man morer ikke lenge, når man bare har én type vidd).

[k104](#). Boileau] Nicolas Boileau-Despréaux (1636–1711), fransk dikter.

[k105](#). Racine] Jean Racine (1639–1699), fransk dramatiker.

[k106](#). fornøye og undervise] henspiller på å blande «utile dulci» (det nyttige med det behagelige), idealet for poesi formulert av Horats i *Ars Poetica*, v. 343 (ca. 18 f.Kr.).

[k107](#). det Almindeliges] alles; det vil si den allment utbredte oppfatningen

[k108](#). lykkelig] dyktig, utmerket

[k109](#). Nunc omnis ager ...] Fra Vergils *Bucolica*, ekloge 3, l. 56–57: «Hver eng, hvert tre skyter knopper; nå er skogene grønne, nå er den vakreste tiden av året» (oversatt etter Vergil 1999, 41). Det samme sitatet innleder Thomsons dikt «The Spring», som er Colbjørnsens forbilde (se kommentar til «Thompson» under).

[k110](#). alt hvad ... Colbjørnsen] Se kommentar til «hans Forfædre» under. Fasting kan også ha siktet til Colbjørnsens brødre, Jacob Edvard og Christian. Jacob Edvard var medlem av Det norske Selskab (Winsnes 1924, 189–93).

[k111](#). Thompson] James Thomson (1700–1748), skotsk dikter. Skrev diktet «The Spring» (1728), som inngår i diktsyklusen *The Seasons* (1726–1730). Diktet er skrevet på blankvers og inneholder skildringer av natur, landliv og kjærlighet om våren. Det ble svært utbredt og etterlignet i Europa på 1700-tallet.

[k112](#). Kleist] Ewald von Kleist (1715–1759), tysk dikter. Mest kjent for sitt dikt *Der Frühling* («Våren», fra 1749), skrevet på heksameter.

[k113](#). Patriot] jf. kommentar til «Patrioter» over. Fasting setter her opp ordet som en motsetning til en kosmopolitt/verdensborger. Igjen er hovedbetydningen «en som elsker fedrelandet». Siden Fastings anmeldelse gjelder nordmenns litteratur utgitt i Danmark, ligger det en klar spenning i hans bruk av ordet og appellen til «enhver Patriot» om å kunne sette seg inn i behovet for å skildre hjemlige motiver: Fremmer han norsk eller dansk-norsk litteratur?

[k114](#). de Belloy] sannsynligvis Pierre-Laurent Burette de Belloy (1727–75), skuespiller, dramatiker og medlem av det franske akademiet fra 1772.

[k115](#). Ertsen] malmen

[k116](#). Vidiens] vidjens

[k117](#). Najaden] vannymfe (i gresk-romersk mytologi)

[k118](#). «At Agermanden ...»] «White thro' the neighb'ring fields the sower stalks,/ With measur'd step; and liberal throws the grain/ Into the faithful bosom of the ground:». Fra Thomsons «The Spring», v. 44–46.

[k119](#). Leyligheder] her: steder

[k120](#). Forfatteren af Maydagen] Christian Braunmann Tullin (1728–1765), norsk dikter. Et av hans mest kjente dikt er «Majdagen», skrevet til bryllupet mellom Morten Leuch (Bogstad gårds eier) og Mathia Collett, 6. mai 1758 i Christiania. Diktet skildrer hvordan dikterjeget søker ut av byen en vårdag, mot landet og naturen, som skildres i henførte vendinger. Det kulminerer i en hyllest av Gud, før diktet ender i en mer personlig henvendelse til brudeparet. For flere opplysninger om dette diktet og Tullins forelegg, se Harald Norengs kommentarer i Tullins *Samtlige skrifter* (1972), bind 1, 221–27.

[k121](#). Urt] plante

[k122](#). qvæstet] kvestet, det vil her si: knust

[k123](#). Leerets] leirens, jordens

[k124](#). nærig Melk] dvs. næring

[k125](#). nye Spirers Sæd] her: avling (særlig brukt om korn)

[k126](#). Klippens Marv] «fjellets marg»; et bilde på vannet som kommer ut fra fjellets indre, renner ned fra åsen til dalen og suges opp av plantene der.

[k127](#). Hvo] hvem

[k128](#). Sev] sevje. Winsnes (1924, 199) peker på at formen «sev» hos Colbjørnsen kan være påvirket fra fransk «sève», som forekommer ofte i vårdiktet i St. Lamberts *Les Saisons*.

[k129](#). Ild ... Ligevægt] I antikkens Hellas ble naturen delt inn i fire elementer: ild, vann, luft, jord. Verdens utvikling og opprettholdelse var avhengig av likevekt mellom disse elementene. Elementene som forklaringsmodell på fysiske, kjemiske og medisinske prosesser og tilstander var utbredt også på 1700-tallet.

[k130](#). flakte] kløyvde, slo sprekk i

[k131](#). 6te Vers] verslinjen «Og misundt Skiønheds Pragt ...», som Fasting har

uthevet. Det er uklart hva som er subjekt og objekt i setningen. Meningen skal sannsynligvis være at den bare jorden («vanskabt Krop») motsetter seg at de vakre plantene skal trenge gjennom overflaten.

[k132](#). med Lykke] på en god måte

[k133](#). Dros lens] trostens

[k134](#). Aabreds] elvebredds

[k135](#). forandret den første halve Cæsur] Fasting har her skrevet «Hvor skøn er Skoven ey?», i stedet for «Hvor yndig Skovens Dragt!», som det står i originalen, se faksimile i Bokhylla.no (http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009101503007).

[k136](#). Virgils parturit arbor] (alle) trær grønnes, eg. trærne «føder», av lat. *partituro*, (være i ferd med å) føde. Fra Vergils *Bucolica*, ekloge 3, v. 56, se kommentar til «Nunc omnis ager» over.

[k137](#). Ympe] kvist, skudd

[k138](#). forlade deres Mooser] På 1700-tallet var det fortsatt en utbredt forestilling at trekkfugler, først og fremst svaler, overvintret i myrer (moser) eller på bunnen av innsjøer. Teorien stammer fra Aristoteles.

[k139](#). betrygger] sikrer. Med andre ord: Ingen kan gjøre noe for å sikre at frøet overlever og spirer.

[k140](#). forstrække] gi, forsyne

[k141](#). Vitterhets Arbeten] Diktsamlingene *Witterhets Arbeten* I og II, utgitt i Stockholm i 1759 og 1762 av Hedvig Charlotta Nordenflycht, Gustaf Fredrik Gyllenborg og Gustaf Philip Creutz («Gustaf Fredrik Gyllenborg», SBL).

[k142](#). Poem over Vinteren] sannsynligvis «Vinter-Qvæde» av Gustaf Fredrik Gyllenborg, utgitt i *Witterhets Arbeten* I (1759). Diktet inngikk i en diktskyklus over årstidene. Det er preget av nordisk og svensk patriotisme («Gustaf Fredrik Gyllenborg», SBL).

[k143](#). veeget] veket tilbake for

[k144](#). hans Forfædre] Hans grandonkler, trelasthandlerne Peder og Hans Colbjørnsen i Fredrikshald (Halden), var sentrale i motstanden mot svenskekongen Karl 12.s angrep på byen og Fredriksten festning i 1716. Hans grandtante, prestefruen Anna Colbjørnsdatter på Norderhov i Lier, fikk også et

heltery i samme krig. En svensk avdeling ble innkvartert hos henne, men ved å få sendt hemmelig bud til en norsk hæravdeling bidro hun til at de svenske soldatene enten ble drept eller tatt til fange av nordmennene i det såkalte «Svenskeslaget» på prestegården den 29. mars.

[k145](#). Vessel] Johan Herman Wessel (1742–1785), norsk dikter og dramatiker fra Vestby. Sentralt medlem i Det norske Selskab i København.

[k146](#). Duunvinget ... Zarine] Fra akt 5, scene 1 i Johan Nordahl Bruns *Zarine* (1772), den første tragedien skrevet av en nordmann som ble oppført. (Stryange er en person i stykket.) Stykket ble skrevet i fransk klassisistisk tradisjon. Det vakte stor begeistring hos publikum og vant pris for beste tragedie. Wessels komedie *Kierlighed uden Strømper* (1772), regnes som en parodi på dramaer av denne typen, og kanskje særlig på *Zarine* og Fastings *Hermione* (1771) (Aarset 1999, 136–38).

[k147](#). Skarron] Paul Scarron (1610–60), fransk forfatter. Skrev burleske parodier på høyverdig litteratur, særlig heltedikt, samt komedier og romaner.

[k148](#). Ludvig den 14des] «Solkongen» Ludvig 14. av Frankrike (1638–1715), som regjerte fra 1643.

[k149](#). Sottiser] pinligheter, støtende dumheter

[k150](#). Holbergs] Ludvig Holberg (1684–1754), dansk-norsk forfatter, bl.a. kjent for sine komedier.

[k151](#). Skuepladsen] teateret

[k152](#). Maintenon] Françoise d'Aubigné, marquise de Maintenon (også Françoise Scarron eller Madame de Maintenon) (1635–1719), gift med Paul Scarron mellom 1652 og 1660, senere Ludvig 14.s annen hustru. Wessel ble gift i 1780.

[k153](#). hans Grumme] det vil si: «hans grumme elskede», hans ubarmhjertige elskede (som avviser ham). «Grumme» er et substantiv Wessel lager her av adjektivet «grum». I originaltrykket står «grumme» (uten stor forbokstav) (*Poetiske Samlinger* 1775, 96).

[k154](#). Citheres] Navn kjent fra fransk romantisk og erotisk litteratur. (Etter Kythera, den greske øya hvor kjærlighetsgudinnen Afrodite skal ha blitt født.)

[k155](#). Vraae] krok

[k156](#). Haandskrift] Dette manuskriptet er ikke kjent i dag. Sønnen som tema for

en ode var tidligere benyttet av f.eks. Tobias Smollett («Ode to Sleep», 1760).

[k157](#). i Boileaus Sprog] Refererer til Nicolas Boileau-Despréauxs (1636–1711) poetikk, *L'Art poétique* (1674). Stedene om oden, «Atleterne i Pisa» og «Akill blodig til Troja» er hentet fra Chant II [sang nr. 2], v. 58–64.

[k158](#). – – un baiser ...] «– – et kyss plukket på Iris' lepper». Fra Boileaus *L'Art poétique*, Chant II [sang nr. 2], v. 68.

[k159](#). Kalkoner] kalkuner. Det var en utbredt anekdote at Boileau skulle ha blitt kastret i sin barndom, av en kalkun. Det skulle forklare hvorfor Boileau mislikte jesuitter, som var de som hadde introdusert kalkuner i Frankrike. I stedet skal årsaken til kastrasjonen ha vært et mislykket kirurgisk inngrep. Hans manglende erotiske manndom ble benyttet som forklaringsmodell for hans litterære produksjon, preget av satire, snarere enn kjærlighet.

[k160](#). August] den romerske keiser Augustus (63–14 f.Kr.). Han nevnes i flere av Horats' oder, men hylles særlig i ode IV. 2, 5, 14 og 15.

[k161](#). Puurløg] Ordet ble brukt om både purre og gressløk. Det er ikke kjent at Horats skrev en ode til purren eller gressløken. Derimot skrev han en epode om hvitløk (Epode nr. 3).

[k162](#). Brev fra Valborg ...] Biehls valg av sjanger (heroide) var originalt. At Valborg skriver til en venninne, og ikke til Aksel, bryter dessuten med sjangerkonvensjonen for heroide, men var nødvendig av hensyn til historien (Alenius 1987, 104). Om Axel og Valborg, se kommentar til Frimanns dikt «Axel Thordsen og Skjøn Valborg» over.

[k163](#). Charlotta Dorothea Biehl] dansk dikter, dramatiker og oversetter (1731–1788).

[k164](#). Ovids Heroider] Ovids verk *Heroides* (heltinnebrev). Inneholder fiktive brev på vers fra 18 mytiske og historiske kvinner til sine menn eller kjæresten. For tre av dem får vi også mannens svarbrev, i alt 21 brev. Brev i denne sjangeren ble tatt opp igjen i renessansen og barokken, i Danmark-Norge først utbredt etter 1770.

[k165](#). Popes brev ...] Alexander Popes «Eloisa to Abelard», utgitt 1717. Pope benytter middelalderhistorien om den ulykkelige kjærligheten mellom Heloise og hennes lærer Abelard. Formen er etter Ovids *Heroides*.

[k166](#). første originale Heroide] Tycho Brahe skrev riktignok en heroide i 1594,

med sin søster som brevskriver, men denne var på latin. Omkring 1770 kom sjangeren gradvis på mote igjen i København, gjennom oversettelser av Ovids heroider (Alenius 1987, 101–104). Etter Biehls heroide fulgte flere dansk-norske forfattere opp med heroider med nordiske heltinner som brevskrivere. I en liste Fasting gjorde over egne tidlige dikt, som i dag er tapt, fins det to titler som etter alt å dømme er oversettelser av heroider, én etter Ovid («Hero til Leander») og én etter Pope («Heloise til Abelard») (NBO Ms 4to 2580).

[k167](#). Alexandrinere] fransk versemål bestående av seks jamber per verselinje, med en cesur (pause) etter tredje jambe.

[k168](#). multa petentibus ...] Horats, fra *Oder*, bok III nr. 16, l. 42–44: «De som ønsker seg mye, savner mye. Lykkelig er den som Gud med nøysom hånd har gitt nok» (oversatt etter Horats 2004, 187).

[k169](#). Kresus] Krøsus, eller Kroisos, konge i Lydia (i dag vestlig del av Tyrkia) på 500-tallet f.Kr. Han var berømt for sin enorme rikdom. Skal ha blitt reddet fra å bli brent på bål. Historieskriveren Herodot har skildret Krøsus' liv.

[k170](#). Phedon] Se Ove Gjerløw Meyers dikt, «Den ringe Stands Fordele» (http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009101503007).

[k171](#). Kolbert] Jean-Baptiste Colbert (1619–1683), fransk finansminister under Ludvig 14. Kjent for å ha reddet Frankrikes finansielle situasjon og utvikling, og for selv å ha vært en hardt arbeidende mann.

[k172](#). Simpelhed] enkelhet

[k173](#). partiske] Henviser til at Fasting selv var medlem av selskapet han anmelder skriftene til.

[k174](#). Tidsskriftet *Provinzialblade* ble utgitt ukentlig av Claus F. Fasting i Bergen mellom 1778 og 1781. Det ble trykt på H. Dedechens Efterleverskes trykkeri, i oktavformat. Opplaget er ikke kjent, men kan ha vært opptil 200–300 eksemplarer, noe som vil ha vært et relativt høyt opplag (Nøding 2012, 58). Tidsskriftet ble distribuert til København, Trondheim, Kristiansand, Skien, Larvik, Christiania og kanskje Stavanger, i tillegg til Bergen (opplyses på kolofonside i *Provinzialblade* 1779–1781). Tidsskriftet regnes som et av Norges fremste på 1700-tallet.

[k175](#). Navnet *Provinzialblade* har vært tolket som en selvironisk tittel over et tidsskrift utgitt av en bergenser hjemvendt fra hovedstaden. Sannsynligvis har

det vært tenkt som en mer nøytral betegnelse på et tidsskrift utgitt utenfor København og skrevet primært for lesere utenfor hovedstaden. Tittelen *Provinzialblade* («Provinzialblätter») ble i Tyskland utbredt fra 1780-tallet for magasinlignende tidsskrifter utgitt i ulike provinshovedsteder. Noe tidsskrift med denne tittelen før 1778 er likevel ikke funnet, så det er fortsatt uklart om Fasting kan ha hatt utenlandske forbilder for sitt tittelvalg.

[k176](#). I ettertiden har tidsskriftet noe misvisende blitt karakterisert som et såkalt *spectator*-tidsskrift, etter modell av det engelske tidsskriftet *The Spectator* (1711–12). Tidsskriftets mangfoldige innhold plasserer det snarere innenfor magasin-sjangeren, jf. kommentar til «Indholden» nedenfor.

[k177](#). hos Holberg] Pernille sier i Holbergs komedie *Julestuen* (scene 12): «Ach den dejlige Fugl Phoenix! Andre Fugle er kun Carnalier at regne mod den.»

[k178](#). Kanailier] simple vesener

[k179](#). Fugl Phoenix] Fønix er i gresk mytologi en hellig fugl, som hvert 500. år brenner opp og fødes på ny i asken.

[k180](#). siger Boileau] I den franske dikteren N. Boileaus «Satire IX» (1667) står det: «Un clerc pour quinze sous, sans craindre le holà!/ Peut aller au parterre attaquer Attila/ Et si le roi des Huns ne lui charme l'oreille/Traiter de Wisigoths tous les vers de Corneille.» (Oversatt: «En funksjonær kan for femten sous, uten å frykte et 'stopp der!'/Dra til parterret og angripe *Attila*/Og hvis hunernes konge ikke behager hans øre/Behandle alle Corneilles vers som visigoter.»)

[k181](#). Parterret] publikummet i de rimelige (stå)plassene på gulvet i teatersalen

[k182](#). Attila] hunernes konge mellom 434 og 453 e.Kr. Erobrer store områder i Øst- og Mellom-Europa i sin regjeringstid, men riket gikk i oppløsning etter hans død. *Attila, roi des Huns* er en tragedie om ham, skrevet av P. Corneille (1667).

[k183](#). Korneilles] Pierre Corneille, fransk dramatiker (1606–1684). Tilhører den franske klassisismen og skrev sine dramaer på vers (aleksandrinere).

[k184](#). Visigothar] Visigoter, eller vestgotere, var et germansk folkeslag som på 300-tallet og 400-tallet ble drevet vestover av hunerne fra dagens Romania til Spania.

[k185](#). de Viises Sten] Betegnelse på et stoff som alkymister i middelalderen forsøkte å fremstille. Det skulle kunne forvandle uedle til edle metaller, som sølv

og gull.

[k186](#). alleene] Fasting var eneste redaktør av tidsskriftet. Han skrev, oversatte eller redigerte de fleste tekstene selv.

[k187](#). uden Bøger] I 1778-årgangen henter han et stort flertall av tekstene fra en rekke tidsskrifter og bøker, både med, men særlig uten, kildeangivelse. Bergen hadde ikke noe offentlig bibliotek, eller leiebibliotek, men Fasting har nok hatt tilgang til noen private boksamlinger. Han kan også ha lånt nye bøker for omtale av bokhandlere, slik det var praksis for blant tidsskriftredaktører i København. Fasting opparbeidet seg etter hvert et godt bibliotek. Han ble fra 1779 medlem av Bergens leseselskap, noe som innebar at han jevnlig fikk tilsendt nye bøker til gjennomlesning.

[k188](#). hermeneutiske Midler] hjelpemidler til å forstå og tolke tekst

[k189](#). Originaler] her: tekster skrevet av Fasting

[k190](#). en Trediedeel Originaler] Antall titler Fasting etter alt å dømme har skrevet selv, utgjør omkring en fjerdedel i denne årgangen, hvis man regner alle hans epigrammer i nr. 41 under ett. I tillegg skrev han stedvis om betydelig på de oversatte tekstene, dels forsynte han dem med innledninger og avslutninger. De øvrige tekstene er i hovedsak hentet fra relativt nye bøker og tidsskrifter, mens en håndfull tekster er innsendt.

[k191](#). historisk] dvs. historiske fortellinger og skildringer

[k192](#). Den gamle Robert] mannen Montesquieu kjøper fri, ifølge historien om ham i *Provinzialblade* nr. 29–30, 1778. Se også kommentar til «Bladet om Montesquieu» nedenfor.

[k193](#). Kapitain Randal] Den fattige kaptein Randall, som hertugen av Montague bestemmer seg for å gi økonomisk underhold, i historien «Hertugen av Montagu» i *Provinzialblade* nr. 45, 1778.

[k194](#). et Hamborger Ugeskrift] ikke identifisert

[k195](#). Poesierne] De fleste diktene i *Provinzialblade* er skrevet av Fasting, eller oversatt av ham.

[k196](#). Manna eller Græs-Hopper] allusjon til Det gamle testamentet (2. Mosebok). Da israelittene sultet i ørkenen etter utgangen fra Egypt, lot Gud manna falle fra himmelen. (Det var noe som «liknet korianderfrø og var hvitt, og det smakte som honningkake», kap. 16. v. 31). Før utgangen av Egypt ble landet

angrepet av digre gresshoppesvermer, som ble tolket som Guds straff for at israelittene ble holdt som slaver av farao (2. Mosebok kap. 10, v. 4–15).

[k197](#). hængt Skiltet ud] «åpnet butikken», det vil si startet tidsskriftet

[k198](#). Haver nogen noget at sige ...] Fra Danmark-Norges kirkeritual ved lysning til bryllup: «Dersom nogen haver noget der udi at sige, hand sige det i Tide, eller siden tie stille» (1685, 316).

[k199](#). Bettelstaven] tiggerstaven

[k200](#). Fordeel] økonomiske fordel, gevinst

[k201](#). Voltaire] François-Marie Arouet Voltaire (1694–1778), fransk forfatter. Fasting publiserte tekster om og av Voltaire i *Provinzialblade* for 1778.

[k202](#). Negotien] handelen

[k203](#). Mentors Reyser] «Mentors Reyser eller Den almindelige, og private Lyksalighed. Et Fragment». En filosofisk fortelling av Fasting, trykt i *Provinzialblade* nr. 12–13, 1778. Filosofen Mentor, som leter etter lykken, reiser til Paris og snakker med Voltaires motstandere. Han drar videre til Ferney og besøker Voltaire, som forsvarer sitt forfatterskap, som har gjort ham til en bekymret mann. Navnet «Mentor» henspiller på læreren til Telemakhos, Odyssevs' sønn, gjort særlig kjent og populær på 1700-tallet ved Fénélons roman *Télémaque* (1699). Ifølge Fasting's fotnote er fortellingen skrevet som svar på Abbed Bianchis *Betragtninger over den almindelige, og private Lyksalighed* (1774), oversatt fra italiensk av Charlotta Dorothea Biehl. Fasting skal ha møtt abbeden, diskutert boken med ham og gitt en skriftlig respons på den (oversatt til fransk og italiensk) (Fasting 1968, 50).

[k204](#). Abderiterne] «Abderiterne. En meget sandsynlig Historie». Oversettelse av C.M. Wielands satiriske roman om provinsialisme, *Die Abderiten. Eine sehr wahrscheinliche Geschichte*. (Utgitt først som føljetong i *Der teutsche Merkur* i 1774, senere som bok). Trykt i *Provinzialblade* nr. 19–20, 25–26 og 46–47, 1778. Føljetongen fortsatte i 1779.

[k205](#). Kina] Fasting hadde trykt oversatte utdrag av Corneille de Paws reisebeskrivelse fra Kina, *Recherches philosophiques sur les egyptiens et les chinois* (1773) i *Provinzialblade* nr. 31 og 49–50, 1778. På 1600- og 1700-tallet var interessen for Kina stor, som følge av økt handel med landet. Det ga seg

utslag både i import og etterligninger av kunst, porselen, interiører og hageanlegg, interesse for kinesisk filosofi og kultur, samt reiseskildringer fra Kina, og selvfølgelig: den nye motedrikken te. Ostindiske kompanier, som særlig importerte te og porselen, ble etablert i flere land på 1600-tallet. I Danmark ble det første etablert i 1616, med base i indiske Trankebar fra 1620 og i Kanton fra 1732. København ble sentrum for Kina-handelen i Danmark-Norge og Norden. En del nordmenn var likevel sysselsatt i Kina-farten, og handelen inspirerte til ny tekstil- og porselensindustri, arkitektur og kunst i Norge (Huitfeldt 2002; Clemmensen og Mackeprang 1980).

[k206](#). Provinzroser] *Rosa gallica*, sydeuropeisk buskrose, oppkalt etter den franske byen Provins, sydøst for Paris (*rose de Provins*).

[k207](#). K. for C.] Fasting skrev konsekvent Kristus (så vel som en rekke andre utenlandske ord og personnavn) med «K», ikke med «C», som var det vanlige. I *Provinzialblade* forekommer «Kristus» første gang i nr. 7 (Fasting 1968, 29). Det resulterte i et anonymt leserinnlegg i Bergens adresseavis, *Efterretninger Fra Adresse-Contoirtet i Bergen i Norge*, for 21. februar 1778, hvor Fasting anklages for blasfemi. I tillegg til skrivemåten, var innsenderen opprørt over at Kristus nevnes på lik linje med Sokrates. Fasting kom med et motinnlegg samme sted den 28. februar, som så ble besvart uken etter.

[k208](#). Crimen læsæ Majestatis] majestetsforbrytelse. En viktig del av dansk-norsk straffelov etter eneveldets innføring (1660). Forbrytelser mot kongen kunne etter Christian 5.s norske lov (1687, 6. bok, kap. 4, art. 1) i verste fall straffes med avhugning av høyre hånd, halshugning og partering, hvorpå kroppen ble lagt på hjul og steiler. Grevene Struensee og Brandt ble henrettet etter denne paragrafen i 1772.

[k209](#). Bladet om Montesquieu] *Provinzialblade* nr. 29–30, 1778, inneholder en historie om Montesquieu, som kjøper fri en mann fra slaveri. Den er hentet fra tidsskriftet *Mercure de France*, mai 1775, s. 197–204. Der har den tittel «Acte de bienfaisance» og forfatteren oppgis å være hr. Mingard. Fasting forsvarer Montesquieu, ikke minst på grunn av velgjerningen som gjengis i historien, og avslutter retorisk: «Naar en Skurk, som skriver mod Montesquieu, er rettroende, og den beste, og klogeste blant Mennesker er en Kietter, hvem ønsker da ey at være det sidste?».

[k210](#). Landhusholdning] landbruk

[k211](#). in Natura] i naturen

[k212](#). Gak De bort ...] allusjon til Lukas kap. 10, v. 37 i Det nye Testamentet, hvor Jesus sier: «Saa gack bort og gjør du ligesaa» (sisert etter 1699-oversettelsen).

Oppfordringen kommer som avslutning på historien om den barmhjertige samaritaner.

[k213](#). Brygdefangst] fangst av brugde (haiart).

[k214](#). mane ... signe ... vise igjen] Ulike svartekunster, som å ha makt over ånder, demoner (mane), beskytte med magiske formler eller gester (signe), skaffe tilbake/påvise på overnaturlig måte (vise igjen).

[k215](#). Skamskrifter] skrift som er et angrep på eller hån av (særlig) en person

[k216](#). i Dyrers Lignelse] i form av dyrefabler. Fabelen var en utbredt satirisk sjanger på 1700-tallet, hvor aktuelle personer kunne ikles dyreroller, og dermed diskuteres og latterliggjøres, uten å gjøre det åpent. Fabelsjangeren var likevel ingen sikkerhet mot straffeforfølgelse.

[k217](#). Giør Partier, skaf Dem Stemmer] Skaffe seg støttespillere i ulike saker. Danmark-Norge hadde ikke et parlamentarisk politisk system, som i England, hvor man hadde politiske partier og valg på politikere.

[k218](#). Aretin] Pietro Aretino (1492–1556), italiensk forfatter og satiriker.

[k219](#). Jean Freron] sannsynligvis Élie Catherine Fréron (1718–76), fransk journalist, forfatter og tidsskriftredaktør. Han var en sentral representant for motopplysningen i Frankrike, og én av Voltaires argeste motstandere. Voltaire skrev flere satiriske epigrammer om «Jean Fréron».

[k220](#). Indholden] Innholdet av *Provinzialblade* er langt på vei slik Fasting skisserer det her. I tillegg publiserte han fiksjonsfortellinger på prosa.

Blanding av disse ulike teksttypene og emnene er typisk for tidens tidsskriftsjanger kalt «ugeblader av blandet innhold» eller «magaziner».

[k221](#). Avhandlinger] artikler

[k222](#). Landhusholdningen] landbruket

[k223](#). Epigrammer] korte, fyndige dikt, gjerne med satirisk innhold

[k224](#). Udtoge] utdrag

[k225](#). Konsterne] de ulike vitenskapene eller fagområdene

[k226](#). Provinzerner] Landsdeler, særlig utenfor hovedstaden og de store byene. Tidsskriftet ble distribuert til minst seks byer i tre (kanskje alle 4) av Norges stiftamt, samt København, jf. kommentar til «Provinzialblade» over.

[k227](#). 1 Rdlr 32 Sk] 1 Rigsdaler og 32 Skilling. Beløpet tilsvarer om lag 1000 kr i dag (2012).

[k228](#). Prænumeration] forhåndsbestilling

[k229](#). Subskribenterne] de som subskriberte på tidsskriftet, det vil si forhåndsbestilte det. Subskripsjon var en måte å finansiere utgivelser på som ble introdusert fra England av Ludvig Holberg, og utover på 1700-tallet ble svært vanlig i Danmark-Norge. Ved å samle en liste over personer som bandt seg til å kjøpe en bok eller et tidsskrift, var utgiveren sikret finansieringen. Til gjengjeld kunne listen over subskribenter bli trykt i boken/tidsskriftet, og på den måten gi subskribentene offentlig anerkjennelse for sin sjenerøsitet. Slike trykte subskripsjonslister fins ikke for *Provinzialblade*.

[k230](#). Udgifveren] Fasting. Selv om Fasting aldri opptrer under eget navn i *Provinzialblade*, var det allment kjent at han var forfatter og utgiver av tidsskriftet.

[k231](#). I dette essayet gjennomgår Fasting et tysk teologisk fakultets fordømmende utredning om skuespill, samt et motinnlegg som har kommet mot det. Deretter tar han selv til motmæle og harselerer over teologenes konklusjoner. Fasting hadde vært engasjert i teaterlivet i København, gjennom oversettelser av skuespill. Han skrev også egne stykker, men lyktes ikke med å få oppført et før i 1788 (*Actierne, eller de Rige*).

[k232](#). Under Christian 7. var teateret en populær kunstform og møteplass for hoffet og blant Københavns borgere. I Norge ble de første private teaterselskapene opprettet fra slutten av 1700-tallet. Teater hadde likevel en tvilsom status både fra offisielt hold og bland folk flest. Det var forbud mot omreisende teatertrupper, og skuespill (både å delta og å se på) ble av mange sett på som svært moralsk betenkelig.

[k233](#). Teksten er hentet fra Fastings tidsskrift *Provinzialblade*, nr. 21 for 1781. Den er gjenopptrykt i Fastings *Samlede Skrifter*, bd. 3 (1979), s. 307–311.

[k234](#). Responsum] uttalelse, utredning om en sak (av sakkyndige, på oppfordring). Utredningen som nevnes her er ikke kjent.

- [k235](#). theologisk Fakultæt i Göttingen] Det teologiske fakultet ved Georg-August-universitetet (opprettet 1737) i Göttingen.
- [k236](#). Rinskiivin] tysk hvitvin, produsert langs Rhinen
- [k237](#). Horatius] Horats (Qvintus Horatius Flaccus, 65–8 f.Kr.), romersk forfatter.
- [k238](#). in nomine Domini] i Herrens navn
- [k239](#). Manufakturer] (pre-industrielle) fabrikker, særlig tekstilfabrikker
- [k240](#). skieppeviis] Skjeppe er et eldre dansk-norsk hulmål, særlig brukt for korn. Det ble fra 1683 bestemt å tilsvare ca 17 liter (1/8 korntønne), men kunne være mer.
- [k241](#). tugte Kiødet] «tugte (evt. spæge) sit Kiød»: å kue eller kontrollere kroppen og kroppslige behov og lyster. Fast uttrykk i tidens religiøse språkbruk.
- [k242](#). forgyldt Snit] bokbladenes ytterkanter belagt med bladgull
- [k243](#). Atlaskens Ordensdrakt] geistlig embetsdrakt (prestekjole) i en type sateng (silkestoff)
- [k244](#). Vinger] legg foran på en prestekjole
- [k245](#). Parterrebillett] Parterre var de rimeligste plassene på gulvet i teateret, gjerne ståplasser.
- [k246](#). Galanterie] her: kurtise, oppvartning, flirt
- [k247](#). Utugt] uanstendig oppførsel, særlig av seksuell art
- [k248](#). Approberes in totum] tiltredes fullt og helt
- [k249](#). usurpere] tilrane seg
- [k250](#). henlagt ad acta] lat.: «til aktene»; lagt i arkivet/lagt bort
- [k251](#). Hvad ... anbelanger] hva angår
- [k252](#). Zaire] Voltaires tragedie *Zaïre* fra 1732. Handlingen er lagt til Syria i korsfarertiden, og heltinnen Zaires drama består i at hun slites mellom kjærligheten til den islamske sultanen og familiens krav om at hun må holde seg til sin kristne tro. Stykket ble oppført første gang i København 13. april 1757 (Overskou 1854, 186). Det var oversatt til dansk av B.J. Lodde. Det er ikke kjent når Fasting så stykket, men i de periodene han oppholdt seg i København ble det satt opp 29. desember 1766; 22. og 29. november 1770 og 13. januar 1773 (Overskou 1854, 359, 434 og 1860, 18). Fasting nevner stykket i diktet «Da jeg

var frisk» (1771), se kommentar der til «Zayre»

(<http://www.bokselskap.no/boker/fastingdikt/dajegvarfrisk>).

[k253](#). Skapins Skalkestykker] Molières komedie *Les Fourberies de Scapin* (1671).

Oppført første gang i København 8. januar 1749, i det kongelige teaters første sesong, og de neste årene spilt jevnlig (Overskou 1854, 85). Kulissene var dermed sikkert både gamle og velbrukte på det tidspunktet Fasting så dem, i tillegg til å passe dårlig til tragedien *Zaire*.

[k254](#). lutrede] rensed

[k255](#). Tienstagtighed] tjenestevillighet

[k256](#). Riim ... sammen] få til å rime, stemme

[k257](#). vor kiære Bye] Bergen. Bergen fikk ikke eget profesjonelt teater før i 1850.

Få år etter Fastings død, fra 1794, ble det opprettet et dramatisk selskap i Bergen, som produserte egne forestillinger. Selskapet sprang ut av musikkmiljøet rundt Det harmoniske Selskab, og hadde i 1795 400 damer og 200 menn som aktive medlemmer. Bak opprettelsen sto blant annet Carl von Kühle, som Fasting etter alt å dømme har kjent godt (Sagen 1837, 94).

[k258](#). at høre tre Violer og en Bass] kvartett av fioliner og kontrabass. En slik besetning var ikke uvanlig på den tiden.

[k259](#). vore Konserter] Konsertene til Det harmoniske Selskab i Bergen, hvor Fasting var aktivt medlem. Selskapet ble stiftet i 1765 og holdt i mange år ukentlige konserter i vinterhalvåret i et fast lokale. Disse pågikk også i perioden *Provinzialblade* ble utgitt, med Fasting både som musiker og sekretær for selskapet (Berg og Mosby 1945, 45).

[k260](#). Anmeldelsen ble første gang publisert i *Kritisk Tilskuere*, nr. 2 og 3, 1775 (København).

[k261](#). Den tar for seg av et bind av den berømte franske *Encyclopédie*, utgitt av opplysningsfilosofene Denis Diderot (1713–1780) og Jean Le Rond d'Alembert (1717–1783) i 28 bind 1751–1772. (Supplementsbind ble utgitt 1776–1780 under en annen redaksjon.) Verket var allerede i utgivelsesperioden forbudt av den katolske kirke. De siste bindene ble derfor trykt i hemmelighet i Paris, med Neuchatel (Sveits) påført som trykkested, for å omgå den franske sensuren.

[k262](#). På grunn av verkets suksess utkom det flere uautoriserte opptrykk og nye

utgaver av verket, blant annet i Lucca og Livorno. Det er ikke kjent hvem som forfattet de nye notene i denne utgaven, men de er etter alt å dømme tilføyd i Italia for å moderere de radikale tankene i originalen. Fasting synes å tro at notene er tilføyd av forfatterne selv for å komme sensuren i møte, noe han ikke får til å stemme, verken med forfatternes tanker eller utgavens trykkested.

[k263](#). Livorno ... 1774] fr. «Livorno. Encyklopedi eller kritisk ordbok over vitenskap, kunst og håndverk, av et lærd selskap. Samlet og utgitt av Hr. Diderot og for matematikkens del av Hr. d'Alembert; tredje utgave, utvidet med mange bemerkninger. Bind ti, i Livorno, fra utgiverens trykkeri, 1774.»

[k264](#). Voltaire ... Forfattere] *Encyklopedien* ble skrevet av en rekke forfattere, deriblant flere av tidens fremste filosofer og forfattere, som Voltaire, Montesquieu, Rousseau og Marmontel.

[k265](#). Miranda? ... edition] fr. «for å bevare ærbødigheten som denne helgen og respektable dommer fortjener, se notene tilføyd på forskjellige steder i denne utgaven». Artikkelen gjaldt den spanske geistlige Barthélemi Carranza (1503–1576), med tilnavnet de Miranda. Han var i en periode boksensur for Inkvisisjonen, men ble etter hvert selv fengslet for sine skrifter.

[k266](#). Manes] fr. (fra lat.) «husguder».

[k267](#). Antropomorphyterne] tidligkristen trosretning som tilla Gud menneskelige, gjerne fysiske, egenskaper. Ifølge *Encyklopedien* identifiseres de med sekten *origenistene* (ca. 300–500-tallet).

[k268](#). Monastere] fr. (fra lat.) «kloster».

[k269](#). Montesquieu] Charles Montesquieu (1689–1755), fransk filosof og forfatter. I hans verk *L'Esprit de Lois* (Lovens ånd; 1748) fremsatte han teorien om sammenhengen mellom klimaet og organiseringen av samfunnet.

[k270](#). Moraves] eg. folk fra Morava (ty. «Mähren», lat. «Moravia»), i dagens Øst-Tsjekkia, daværende Østerrike. De «Mähriske Brødre», el. «bøhmiske brødre», var en religiøs sekt og lekmannsbevegelse etablert på 1400-tallet, med utspring i husittene. De ble en forløper for dagens Brødremenighet, også kalt herrnhutere eller moraviske brødre. Bevegelsen ble sterkt fordømt av den katolske kirke. Artikkelen var skrevet av Joachim Faiguet de Villeneuve (1703–1781).

[k271](#). Anmeldelsen ble første gang publisert i *Kritisk Tilskuer*, nr. 4 og 5, 1775 (København).

[k272](#). Den tar for seg den franske oversettelsen av reisebeskrivelsen *An account of the voyages undertaken by the order of His present Majesty for making discoveries in the Southern hemisphere and successively performed by commodore Byron, captain Wallis, captain Carteret and captain Cook*, som utkom i London i 1773 (3 bd.; se e-utgave i Google books). Den franske oversettelsen utkom i 1774 (se e-utgave i Gallica). I verket skildres flere store og viktige britiske ekspedisjoner til den sørlige halvkule, blant annet den ledet av James Cook i årene 1768–1771 til Australia og New Zealand.

[k273](#). Siste del av Fastings artikkel består av et langt oversatt utdrag fra Jean-Jacques Rousseaus verk, *Discours sur l'origine et es fondements de l'inégalité parmi les hommes (Om ulikheten mellom menneskene – dens opprinnelse og grunnlag; 1755)*, se nærmere kommentar nedenfor. På den måten knytter Fasting beretningene fra de britiske vitenskapsekspedisjonene an til samtidens større vitenskapsfilosofiske diskusjoner i Europa. Fasting satte Rousseaus tanker høyt og kommer stadig tilbake til ham i sine tidsskriftsartikler, på tross av at Rousseau var en omstridt tenker i Danmark–Norge.

[k274](#). Byron] John Byron (1723–1786), britisk admiral og oppdagelsesreisende. Han hadde kommando på fregatten *Dolphin*, som 1764–1766 gjennomførte et mislykket forsøk på å finne det man fra antikken kalte «det ukjente sørlige fastland» (*Terra australis incognita*).

[k275](#). Carteret] Philip Carteret (1733–1796), britisk kaptein og oppdagelsesreisende. Han reiste ut i 1766 som kaptein på skipet *Swallow*, opprinnelig som del av samme ekspedisjon som Wallis (jf. kommentar under). Han returnerte til England fra Oceania i 1769.

[k276](#). Wallis] Samuel Wallis (1728–1795), britisk kaptein og oppdagelsesreisende. Han ledet en ekspedisjon til den sørlige halvkule med skipet *Dolphin* 1766–1768. Han kom bl.a. til Tahiti, som han kalte Georg 3.s øy.

[k277](#). Cook] James Cook (1728–1779), britisk kaptein, navigator og oppdagelsesreisende. Reisen som omtales her (1768–1771) var hans første store oppdagelsesreise på de sørlige breddegrader, hvor han blant annet påviste at New Zealand, Australia og Ny Guinea var øyer. Reisens mål var å observere Venus-passasjen på Tahiti og finne det ukjente kontinentet i sør (*Terra australis incognita*), som man fra antikken mente måtte eksistere.

[k278](#). Banks] Joseph Banks (1743–1820), britisk botaniker og oppdagelsesreisende. Han deltok på Cooks ekspedisjon på oppdrag av The Royal Society, for å samle inn og dokumentere biologisk materiale.

[k279](#). Paris ... à Paris] fr. «Paris. Beretning om reiser verden rundt, igangsatt på befaling av den regjerende engelske Monark, for å gjøre oppdagelser i den meridionale hemisfære, og gjennomført av kommandør Byron, kaptein Carteret, kaptein Wallis og kaptein Cook, i fartøyene Dolphin, Swallow og Endeavour; utgitt etter dagbøkene til kapteinene, og Hr. Banks papirer. Verket er oversatt fra engelsk, 4. bd. i kvart, [utgitt] i Paris.»

[k280](#). Ny-Holland] Australia.

[k281](#). Ny-Britannien] New Britain, øy i Papua Ny-Guinea.

[k282](#). Tasman] den nederlandske oppdagelsesreisende Abel Tasman (1603–1659) ankom New Zealand i 1642 og trodde landet var del av «det ukjente sørlige fastland».

[k283](#). Morder-Bayen] Murderers Bay (eg. Moordenaar's Bay), i dag kaldt Golden Bay. Bukte på nordvestkysten av New Zealand.

[k284](#). Det Sydlige Ny-Gallien] Cook ga sørøstre del av Ny Holland (Australia) det mer britisk-klingende navnet New South Wales. Fasting omtaler det som «Gallien» etter det franske navnet «Nouvelle-Galles du Sud». (Galles er Wales på fransk.)

[k285](#). Georg 3dies Øe] Tahiti ble kalt Georg 3.s øy av Wallis da han kom dit i 1767.

[k286](#). Solander] Daniel Solander (1733–1782), svensk botaniker, elev av Linné, og del av J. Banks' team av biologer og tegnere.

[k287](#). Ploymuth] Plymouth, havneby i Devon i Sør-England.

[k288](#). Otahiti] Tahiti, kalt Otaheite i denne reiseskildringen. Navneformen *Otaheiti* ga senere opphav til uttrykket *hutaheiti* eller *hutiheita*, om noe som er langt borte og perifert.

[k289](#). Veneris Gang] Venus-passasjen 3. juni 1769 var utgangspunktet for en rekke vitenskapelige ekspedisjoner verden rundt, inkludert Cooks reise til Tahiti.

[k290](#). Konster] håndverk, vitenskap.

[k291](#). Rousseau] Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), fransk opplysningsfilosof

og forfatter. Blant annet kjent for sin teori om menneskets idealtilstand i naturen, fremsatt i *Discours sur les sciences et les arts* (Avhandling om vitenskap og kunst, 1750) og *Discours sur l'origine et es fondements de l'inégalité parmi les hommes* (Om ulikheten mellom menneskene – dens opprinnelse og grunnlag; 1755). Tankene om «den edle ville» og om en naturlig barneoppdragelse sprang ut av dette.

[k292](#). Oberea] Parea, hustruen til den lokale høvdingen Amo. Wallis omtalte henne som Oberea og dronning, begge deler feilaktig.

[k293](#). Didos til Æneas] avskjeden mellom dronning Dido av Kartago og den romerske helten Æneas, som ender med at Dido tar sitt eget liv. Episoden er hentet fra Vergils epos *Æneiden* (bok 4, v. 642–71) og har siden vært et yndet motiv i kunsten.

[k294](#). Liigbegiængelsen] begravelsen.

[k295](#). Lehns Ret] lovgivning knyttet til en lagdelt, føydal samfunnsstruktur. Len betegner et stort landområde, som forpaktes for en periode av en stormann på vegne av lensherren (gjerne kongen).

[k296](#). Veneriske] kjønns sykdom, særlig brukt om syfilis.

[k297](#). Tupia] Tupaia (d. 1770; i reiseskildringen omtalt som Tupia), yppersteprest fra øya Raiatea, nå i Fransk Polynesia. Han fungerte som Cooks tolk på ekspedisjonen og laget et kart over Selskapsøyene.

[k298](#). Batavia] dagens Jakarta, Indonesia. (Batavia er for øvrig det latinske navnet på Holland.)

[k299](#). Oteroah] øya Rurutu (i boken kalt Oheteroa), nå i Fransk Polynesia.

[k300](#). om Oprindelsen ... Mennesker] Rousseaus *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* (1755). Resten av Fastings artikkel, frem til siste avsnitt, er en oversettelse fra Rousseaus *Discours*, note 10 (se Rousseau, *Om ulikheten mellom menneskene – dens opprinnelse og grunnlag*, utg. T. Lillås og A. Aarnes, 1995, s. 117–18; e-utgave i bokhylla.no).

[k301](#). Plato ... Pytagoras] de greske filosofene Platon (427–347 f.Kr.), Thales (ca. 625–ca. 545 f.Kr.) og Pytagoras (ca. 570–500 f.Kr.). Sistnevntes filosofi ble influert av reiser til Egypt og Babylonia. Ifølge tradisjonen skal Platon ha reist i Midt-Østen i en periode etter Sokrates' død, men dette er svært usikkert.

[k302](#). Maupertuis] Pierre-Louis Moreau de Maupertuis (1698–1759), fransk

biolog, matematiker og astronom. Gjennomførte en vitenskapelig ekspedisjon i Lappland (1736) for å bevise Newtons teori om at jorden er flatere ved polene.

[k303](#). la Condamine] Charles-Marie de la Condamine (1701–1774), fransk fysiker og astronom. Gjennomførte den første vitenskapelige ekspedisjonen ned Amazonas-elven, som del av en omfattende oppdagelsesreise Sør-Amerika rundt (1735–1745).

[k304](#). Chardin] Jean (el. John) Chardin (1643–1713), fransk juveler og oppdagelsesreisende. Han reiste to ganger til India og Persia (1665–1670 og 1671–1681). Som hugenott måtte han flykte til England og utga der verket *Journal du voyage du chevalier Chardin en Perse et aux Indes orientates* (fransk og engelsk parallellutgave, London og Amsterdam, 1686–1711).

[k305](#). Kempfer] Engelbert Kaempfer (1651–1716), tysk naturforsker og oppdagelsesreisende til Russland, Persia og Japan. Kaempfer oppholdt seg i Japan ca. 1690–1692. Landet var på det tidspunktet nærmest stengt for utlendinger. *The History of Japan* utkom posthumt på engelsk i 1727.

[k306](#). Montesquieu ... Condillac] disse forfatterne og opplysningsfilosofene tilhørte de såkalte «encyklopedistene», som skrev artikler for den store franske *Encyclopédie* (utgitt 1751–1780).

[k307](#). Barbariet] Nord-Afrika.

[k308](#). Caffernes Land] Sør-Afrika.

[k309](#). Siam ... d'Ava] Thailand og kongeriker i Myanmar.

[k310](#). Tartariet] Sentral-Asia.

[k311](#). Patagonerne] innbyggere i Patagonia, tidligere navn på den sørlige delen av Sør-Amerika. Det hersket på 1700-tallet en forestilling om at de var kjemper.

[k312](#). Tukuman] Tucumán, provins i dagens Argentina.

[k313](#). Alcider] Alkeides (el. Alkaios) er det opprinnelige navnet på den greske helteskikkelsen Herakles (lat. Herkules).

[k314](#). en Naturhistorie] dette verket ble aldri utgitt.

[k315](#). Anmeldelsen ble første gang publisert i *Kritisk Tilskuere*, nr. 16, 1776 (København).

[k316](#). Fasting begynte på slutten av sitt liv å interessere seg for botanikk og begynte i 1789 å anlegge en hage på sin eiendom Øvre Møhlenpris. Fasting

introduserte der engelsk hagekunst, som var tidens nye ideal, men som ennå ikke hadde slått an i Bergen. Det engelske hageidealet var i Europa nært knyttet til nye tanker innen både politisk og estetisk filosofi. Barokkens storslåtte og kontrollerte hager, som demonstrerte eierens makt og prakt, skulle erstattes av tilsynelatende viltvoksende hager som appellerte til det naturlige og frie mennesket. Gjennom vandringer i hagens avdelinger av skiftende «landskaper», skulle forskjellige følelser vekkes i tilskueren, og en sannere og sterkere estetisk nytelse nås. Flere av 1700-tallets fremste forfattere og filosofer skrev derfor om utforming av hager, og anla selv hager (Schnitler 1916, 149–61).

[k317](#). Fasting etterlot seg flere verk av Carl von Linné, samt andre botaniske studier i boksamlingen sin (nå i Universitetsbiblioteket i Bergen, Spesialsamlingene). Han skrev senere om forholdet mellom estetikk og hagekunst i *Provinzialblade* (1780, nr. 34 [Fremmede planter i Europas hager], 1781, nr. 38 [Om kinesiske hager] og nr. 46 Om Skjønhed). Om Fasting's interesse for hager og botanikk, se også Moe et al. 2000, 46–59.

[k318](#). Leipzig ... Engl.] ty. «Leipzig. Betragtninger over dagens hagekunst, opplyst gjennom eksempler. Oversatt fra engelsk.» Verkets forfatter var Thomas Whatley (d. 1772) og originaltittelen *Observations on Modern Gardening* (1770). Det ble oversatt til tysk av Johann Ernst Zeiher.

[k319](#). bukoliske Digter] dikter av hyrdepoesi, en populær sjanger i rokokkoen etter mønster fra klassisk diktning.

[k320](#). Home ... Kritiken] den skotske juristen og forfatteren Henry Homes (1711–1776) verk *Elements of Criticism* (1762). Home argumenterer for at hagekunst, på linje med arkitektur, ikke bare har praktisk, men også ren estetisk verdi, ved å vekke sansene og de rette følelsene (bd. 2, kap. 24). Fasting oversetter den tyske tittelen, *Grundsätze der Kritik* (1763–66).

[k321](#). Politiken og Landpolitiet] det som gjelder (statens) organisering av samfunnet og landbruket.

[k322](#). Idyl af Gesner] Salomon Gessner (1730–1788), sveitsisk dikter kjent for sine svermeriske hyrdedikt *Idyllen* (1756 og 1772). Fasting hadde på dette tidspunktet oversatt flere av Gessners tekster.

[k323](#). Thomsons Foraar] den skotske dikteren James Thomson (1700–1748), som skrev diktet «The Spring» (1728), publisert i diktsyklusen *The Seasons*

(1726–1730). Diktet er skrevet på blankvers og inneholder skildringer av natur, landliv og kjærlighet om våren. Det ble svært utbredt og etterlignet i Europa på 1700-tallet.

[k324](#). Haverne i Versailles] hagene omkring det franske slottet Versailles utenfor Paris er utformet i en geometrisk streng og kunstferdig barokkstil.

[k325](#). Anmeldelsen ble første gang publisert i *Ny kritisk Tilskuer*, nr. 23 og 24, 1777 (København; s. 177–88). Teksten som er gjengitt her, utgjør første del av anmeldelsen. Den resterende består av en gjennomgang av oversettelsen, samt en kort biografi om Shakespeares liv.

[k326](#). I anmeldelsen nevner Fasting en rekke trekk ved Shakespeares verker som hadde gjort ham uglesett i den mer strengt klassiske (franske) tragedietradisjonen på 1600-tallet. På 1700-tallet begynte man å legge vekt på andre trekk enn de formmessige hos Shakespeare, noe som førte til en fornyet interesse for og høyere vurdering av hans stykker.

[k327](#). Fasting anmeldte senere i samme årgang av *Ny kritisk Tilskuer* (nr. 27 og 28, 221–224) en tysk adaptasjon av stykket, satt opp i Hamburg. Han skriver der at en slik versjon av stykket ville egne seg for oppførelse på den danske scene. *Hamlet* ble først satt opp i København i 1813, oversatt av Peter Foersom, som første Shakespeare-stykke på en dansk scene.

[k328](#). Hamlet ... 1777] William Shakespeares tragedie *Hamlet* (1603) ble oversatt av Johannes Boye (1756–1830). *Hamlet, Prins af Dannemark* utkom i 1777, uten angivelse av oversetterens navn.

[k329](#). Shakesspear] Fastings skriver gjennomgående Shakespeares navn på denne måten, som også var den vanlige i Danmark–Norge i hans tid.

[k330](#). billig] riktig; med rette.

[k331](#). Homer] den greske dikteren Homer, som tradisjonelt tilskrives forfatterskapet av eposene *Odysseen* og *Iliaden*.

[k332](#). Ossian] skotten James Macpherson (1736–1796) utga i perioden 1761–65 episke dikt som forega å være oversettelser av gaeliske middelalderdikt, skrevet av poeten Ossian. Diktene vakte stor beundring i samtiden.

[k333](#). Humer] David Hume (1711–1776), skotsk filosof.

[k334](#). Yoriker] henviser til forfatteren Laurence Sterne (1713–1768), hvis *alter ego* Yorick er hovedpersonen i *A Sentimental Journey* (1768). Navnet henspilte

igjen på narren Yorick i *Hamlet* (5.1).

[k335](#). Wieland] Christoph Martin Wieland (1733–1813), tysk forfatter og oversetter av Shakespeare.

[k336](#). Ut desint ... voluntas] lat. «Selv om jeg styrken mangler, må den gode viljen roses». Sitatet er fra Ovids *Brev fra Svartehavet* (bok 3, del 4, v. 79; overs. Jon Haarberg).

[k337](#). Hr. Eschenburgs] Johann Joachim Eschenburg (1743–1820), tysk oversetter og litteraturhistoriker. Hans oversettelser, *William Shakespear's Schauspiele*, utkom i Zürich 1775–1782.

[k338](#). til nærværende Messe] kan sikte til den store bokmessen i Leipzig, som i opplysningstiden var den største i Europa.

[k339](#). Saxo Grammatikus's ... Hamlet] Saxo Grammaticus (ca. 1160–etter 1208), dansk historiograf. Hans hovedverk er *Gesta Danorum* («Danenes bedrifter», eller «Danmarkshistorien»). Her forteller han historien om den danske prins Amled (*Gesta Danorum*, 3.4–25). Den er i store trekk den samme som hos Shakespeare, men har en seierrik utgang for Hamlet, som overlever sin hevn.

[k340](#). Anmeldelsen ble første gang publisert i *Ny kritisk Tilskuer*, nr. 46, 1777 (København; s. 364).

[k341](#). Kopenhagen ... alten] ty. «København og Leipzig. Nye dikt, samt prøver på noen gamle».

[k342](#). Kunstdommer-Embede] litteraturkritikerarbeid.

[k343](#). Musen-Almanakkerne] enkelte dikt hadde stått på trykk i *Almanach der deutschen Musen* (ifølge anmeldelse av diktsamlingen samme sted, 1778, 44). Såkalte «musealmanakker» (henspiller på de ni muser), var årlige antologier av fremfor alt dikt, men også fortellinger, idyller, noter, etc., beregnet på et kvinnelig publikum. Den første utkom i Frankrike i 1765, men ble snart et populært fenomen i flere land, deriblant Tyskland fra 1770 (Faulstich 2002, 158ff).

[k344](#). Hr. K.] forfatteren er ikke kjent. Forordet skal være signert «C.» og Fasting endrer i tråd med sin praksis C til K.

[k345](#). An die Göttinn Elegie] ty. «Til gudinnen Elegi/ Du lærer, skaper av den milde glede/Mitt unge hjerte, i svartvevde klær/Tungsinnet, din

gledesfornemmelse/å ofte føle; innhyllet i skyet natt/Omsvøper du tronen; på duggbesjelte marker/I måneglinsende lund fornemmet jeg din makt.» Elegi ble i denne perioden ensbetydende med et lyrisk klage- eller sørgedikt.

[k346](#). Artikkelen ble første gang publisert i *Provinzialblade*, nr. 1, 1778 (Bergen; s. 1–4).

[k347](#). I forordet benytter Fasting flittig sitater fra to franske anekdotesamlinger, først og fremst *Anecdotes litteraires ou Historie de [...] Ecrivains François* av Guillaume-Thomas Raynal (1713–96). Samlingen utkom i Paris i 1750, men Fasting benytter en utvidet 3. utgave fra 1756 (3 bd.). Også *Sammlung historischer Schilderungen und Anekdoten berühmter Männer in alphabetischer Ordnung* (bd. 1 (A–E), 1769) er representert, som er en tysk oversettelse av en fransk samling. Anekdotene Fasting velger ut, hadde han hentet fra sin notisbok, påbegynt i 1773: *Bons mots, Sentenzer, epigrammer, anekdoter, Fortælninger, Deviser, inscriptioner, Love, Ceremonie og andre merkværdigheder*. Manuskriptet befinner seg i Spesialsamlingene, Universitetet i Bergen, og ble utgitt av B. Kvalsvik Nicolaysen i *Claus Fastings fabler og aforismer* (1998, s. 88–183. Anekdotene er ikke identifisert der og er svært unøyaktig transkribert). Fasting oppgir ikke kildene der, men anekdotene (notisbokens nr. 4–82; 87–88; 91–204) følger rekkefølgen i henholdsvis den tyske samlingen og Reynalds bok slavisk. Flere av anekdotene derfra gjenfinnes i senere numre av *Provinzialblade*.

[k348](#). Hr. Basnage har sagt] Jacques Basnage (1653–1723), fransk protestantisk teolog og forfatter. I Fastings notisbok har den nr. 194 (Fasting 1998, s. 121). Den er hentet fra Raynals *Anecdotes litteraires*: «Basnage disoit qu'abandonner les autres sciences pour s'attacher aux belles-Lettres, c'etoit brûler une Ville pour en conserver les portes» (1756, bd. 3, 150).

[k349](#). [k350](#)

[k350](#). Matematikeren] i Fastings notisbok har den nr. 168 (Fasting 1998, s. 117). Anekdoten er fra Raynals *Anecdotes litteraires*: Un Mathématicien pur & rigide n'avoit jamais lu Racine. Quelqu'un lui en ayant fait l'éloge, il se laissa persuader de lire Iphigénie. Mais à peine en eut-il parcouru trois ou quatre scenes, qu'il jetta le Livre, en disant: Qu'est-ce que cela prouve? (1756, bd. 2, 269). («En renspektet og firkantet matematiker hadde aldri lest Racine. Ved å rose ham,

hadde noen overtalt ham til å lese *Iphigénie*. Men etter knapt å ha skimlest tre eller fire scener, kastet han boken fra seg og sa: 'Hva beviser dette?'».)

[k351](#). Racines] Jean Racine (1639–1699), fransk dramatiker. Hans tragedie *Iphigénie* er fra 1674.

[k352](#). Jeg sover ... prækker] sitatet er fra en fransk anekdote, se kommentar nedenfor til fotnote («Malherbe»). Samme *punchline*, uten referanse til anekdoten, hadde Fasting benyttet i sin anmeldelse av *Det bergenske Magazin (Kritisk Journal, nr. 50, 1773, [529])*. Den inngår også der i et resonnement om tidsskriftlesere som et krevende publikum.

[k353](#). *Kommentar til fotnotetekst: Malherbe*] François Malherbe (1555–1628), fransk dikter. I Fasting's notisbok har den nr. 98 (Fasting 1998, s. 105).

Anekdoten er fra Raynals *Anecdotes littéraires*: *Jamais homme n'a dit plus que Malherbe ce qu'il pensoit. M. l'Archevêque de Rouen l'ayant prié d'entendre un Sermon qu'il devoit faire, Malherbe s'endormit au sortir de table; & comme le Prélat voulut l'éveiller pour le conduire au Sermon; il le pria de l'en dispenser, disant qu'il dormiroit bien sans cela (1756, bd. 1, 92)*. («Ingen har som Malherbe sagt rett ut hva han tenker. Erkebiskopen i Rouen hadde bedt ham overvære en preken han skulle holde. Malherbe sovnet da de skulle gå fra bordet, og da presten ville vekke ham for å følge ham til prekenen, ba han ham å få slippe ved å si at han sov likegodt uten».)

[k354](#). Rabner] den tyske forfatteren og satirikeren Gottlieb Wilhelm Rabener (1714–1771). I en av hans satirer, «Forsøk på en tysk ordbok», heter det under «Sverge ved ed» («Eidschwur»): «til en renavaskingsed trenger man ikke annet enn tre sunne fingre og en mann uten samvittighet» («zu einem Reinigungseide gehört weiter nichts, als drey gesunde Finger, und ein Mann ohne Gewissen»); fritt oversatt etter *Satiren*, bd. 2, 1775, s. 186). Se også Rabeners satire «Noter uten tekst», hvor oppfordringen til dårlige skribenter er å leve av å skrive, da de har sunne og friske fingre («Hinkmars von Repkow: Noten ohne Text»; jf. kommentar til «Rabeners» i [Anmeldelse av Sophies Reyse/Om romaner]).

[k355](#). Esop til Solon] anekdoten om Æsop og Solon hadde Fasting nedtegnet i sin notisbok for anekdoter og aforismer (Fasting 1998, 91, nr. 8). Der var den hentet fra anekdotesamlingen *Sammlung historischer Schilderungen und Anekdoten* (bd. 1, 1769, 31–32).

- [k356](#). en ærlig Kone] ikke kjent. Mange i Fastings familie var sentrale medlemmer i Bergens pietistmiljø eller tilhørte Herrnhuter-bevegelsen.
- [k357](#). stillet deres Nativitet] laget deres horoskop (dvs. forutsagt fremtiden til).
- [k358](#). Homer] den greske dikteren Homer, som tradisjonelt tilskrives forfatterskapet av eposene *Odysseen* og *Iliaden*. Man vet ingenting om hans liv, eller hvorvidt han har levd overhodet, men han fremstilles gjerne som blind og fattig.
- [k359](#). Buttler] Samuel Butler (1613–80), engelske dikter. Han skrev blant annet det satiriske eposet *Hudibras* (1663–1680), som i innholdet minner om *Don Quijote*. På tross av kongelig pensjon skal han ha klaget over å ha endt sitt liv i fattigdom.
- [k360](#). Cervantes] den spanske forfatteren Miguel de Cervantes Saavedra (1547–1615), kjent for romanen *Don Quijote* (1605–1615).
- [k361](#). Proces] rettssak.
- [k362](#). solut Stiil] «ubunden» skrivemåte, dvs. prosa.
- [k363](#). horresco referens] lat. «jeg gyser ved å nevne det». Uttrykket forekommer i Vergils epos *Æneiden* (bok 2, v. 204). (note 1)
- [k364](#). Artikkelen ble første gang publisert i *Provinzialblade*, nr. 27–28, 1779 (Bergen; s. 209–19).
- [k365](#). Den franske marineoffiseren og oppdagelsesreisende Yves-Joseph de Kerguelen-Trémarec (1734–1797) besøkte Bergen i 1768 og 1779. Første gang var som del av en ekspedisjon til områdene omkring Nordsjøen, som han skildret i en reisebeskrivelse utgitt i 1771. Han opplevde seg godt mottatt av bergenserne, men de satte til gjengjeld ikke udelt pris på bildet han tegnet av dem. Da han returnerte i 1779, benyttet Fasting anledningen til å ta til motmæle på sitt humoristiske vis gjennom denne anmeldelsen av boken. Offentlig omtale av høytstående utenlandske besøkende eller utsendinger var nøye regulert og overvåket av sensurmyndighetene i Danmark–Norge, for å unngå at disse og deres statsoverhoder ble fornærmet. Satiren og kritikken er derfor naturlig nok svært forsiktig, men likevel treffende. Anmeldelsen skal ha falt i god jord blant bergenserne. Johan Nordahl Brun skrev i sin minnetale over Fasting at han refset «til Medborgeres Velbehag, og i et fortræffeligt Luune, en reysende Franskmands dristige Anmærkninger» (Brun 1792, [9]).

[k366](#). Fasting skrev også om Kerguelen senere i samme årgang av *Provinzialblade* (nr. 49 og 50), hvor det er grevens beretninger om Amerika som gjengis.

[k367](#). Kerguelen Tremarec] Yves-Joseph de Kerguelen-Trémarec (1734–97), fransk oppdagelsesreisende. I 1778–79 deltok han i sjøslag mot England, og i den forbindelse søkte han tilflukt i Bergen 1. april – 4. mai, 18. mai – 20. juni og 24. juni – 4. juli 1779 (Boulaire 1997, 160). Dette nummeret av *Provinzialblade* er sannsynligvis fra april.

[k368](#). Originalen] *Relation d'un voyage dans la mer du Nord: aux côtes d'Islande, du Groenland, de Ferro, de Schettland, des Orcades & de Norwége, fait en 1767 & 1768* (Paris 1771). Den tyske oversettelsen fins i Fastings bibliotek (Spesialsamlingene, Universitetet i Bergen).

[k369](#). Hr. Stiftamtmand de Scheels] Jørgen Erik Skeel (1737–1795), stiftamtman i Bergen 1766–1768.

[k370](#). Kaper] sjørøver.

[k371](#). bevaagne] velvillige mot.

[k372](#). Gallicismus] ord eller uttrykk lånt fra fransk.

[k373](#). Peste] fr. kraftuttrykk («pesten ta deg»); tilvarende norsk «pokker» (dvs. kopper, jf. kommentarer til [Om barnekopper]).

[k374](#). Tamperretten] lokal domstol for ekteskapsaker (frem til 1797).

[k375](#). Den som er reen ... Steen!] allusjon til Johannes kap. 8, v. 7.

[k376](#). sans qu'ils ... sans qu'elles] Fasting mener at det i den franske originalen kan ha stått «sans qu'ils» («uten at de», dvs. franskmennene), ikke det underforståtte «sans qu'elles» (dvs. kvinnene). Med andre ord er det franskmennene, ikke bergenskvinnene, som villig prater om deres felles sosiale omgang. Den franske originalen har en annen formulering, som ser ut til å støtte den tyske oversettelsen: «ce qui porte celles-ci à s'en dédommager sans mystere avec les étrangers» (1771, 99).

[k377](#). Tvetulle] nedsettende uttrykk om noe som verken er det ene eller det andre, eller bestående av to ting; vanskapning.

[k378](#). consensus gentium] lat. «noe alle folk er enige om», en allment vedtatt sannhet.

[k379](#). à la bonne heure!] heldigvis!

[k380](#). Tobak fordriver Pesten] det var en utbredt forestilling på 1700-tallet at røyking av tobakk ga beskyttelse mot smittsomme sykdommer. «Ved Røgen bortdrives smitsom Luft i Pest og andre Sygdomme», heter det i Chr. Hammers *Botanisk-Oeconomisk Afhandling om Tobaks Plantning og Behandling til Huus- og Læge-Brug* (Christiania 1790, s. 9).

[k381](#). Knaster] kanaster (ofte uttalt knaster) er en type tobakk fra Venezuela.

[k382](#). Caffée Royale] Café Royal, ikke nærmere kjent.

[k383](#). Caffée de la Regence] Café de la Régence, kaffehus på Place du Palais-Royal i Paris, som åpnet på slutten av 1600-tallet. Det ble fra 1740-tallet et viktig møtested for sjakkspillere, deriblant Rousseau, men også Diderot og Voltaire.

[k384](#). *Kommentar til fotnotetekst: Rousseau*] den franske forfatteren og filosofen Jean-Jacques Rousseau (1712–1778).

[k385](#). Madame la Fleche] person i Holbergs komedie *Jean de France, eller Hans Frandsen* (1722), hvor det harseleres over dansker som forsøker å legge seg til parisiske vaner, språk og manerer.

[k386](#). De (Norske)] Fasting omskriver Holbergs tekst, hvor det heter «De danske» (akt 4, scene 2).

[k387](#). Artigheter] manerer, høfligheter.

[k388](#). Artikkelen ble første gang publisert i *Provinzialblade*, nr. 35, 1779 (Bergen; s. 273–80).

[k389](#). Bergen var i likhet med mange byer i Europa rammet av en rekke koppepidemier på 1700-tallet. Virussykdommen hadde høy dødelighet (20–40 prosent), og blemmene den forårsaket, skapte stygge arr over hele kroppen på dem som overlevde. I alt døde omkring 45 millioner i Europa av kopper på 1700-tallet. Bergen og Trondheim var hyppigst rammet i Norge, med epidemier omkring hvert sjuende år. I 1741 døde eksempelvis 743 barn i Bergen av kopper (Tuft 1989, 97). Sykdommens årsak, smittemåte og bekjempelsesmetode var ukjent, men gjenstand for en rekke studier og eksperimenter. I 1721 innførte Lady Mary Montague forsøk med innpodning av koppesmitte (variolisering) på friske mennesker i England. Ideen hadde hun fra Tyrkia. Metoden hadde variable resultater, men ble benyttet også i Danmark frem til 1783. Vaksinasjon mot kopper, basert på kukopper, ble oppfunnet av briten E. Jenner i 1796, og ble

første gang tatt i bruk i Bergen i 1802 (Sollied 1931, 52f). Denne metoden bidro med tiden til å utrydde kopper i Europa. I Bergen var stadsfysikus Büchner (se kommentar nedenfor) en forkjemper for innpodning av kopper (innført i 1765), senere for vaksinasjon ved hjelp av kukopper. Det skinner igjennom i denne teksten at Fasting forholder seg skeptisk til innpodning, om enn på en respektfull måte ovenfor Büchner.

[k390](#). Fastings artikkel er preget av sterk sjangerblanding: fra det følelsesladde, høystemt poetiske til den nærmest prekenlignende mosaikken av bibelske allusjoner og teologiske talemåter, til den mer vitenskapelige redegjørelsen i siste del. Slik favner teksten et spekter av poeten, teologen og forskningsformidleren Fastings uttrykksformer, idet han tar opp et aktuelt tema.

[k391](#). Med smerte fødte jeg dig] allusjon til 1. Mosebok kap. 3, v. 16.

[k392](#). Nattens Dronning] månen.

[k393](#). Iris] vanlig kvinnenavn i hyrdediktning.

[k394](#). Liljen i Dalen] flittig benyttet bilde fra Salomos høysang kap. 2, v. 1.

[k395](#). Forbandet ... Æble] allusjon til 1. Mosebok kap. 3, v. 6.

[k396](#). Koppeindpodningens Historie] se innledende kommentar til artikkelen.

[k397](#). Den som har Øyne ... han høre!] fast teologisk maksime, som henspiller på en rekke bibelsteder i det gamle og det nye testamentet, se for eksempel Matteus kap. 13, v. 13–16 og 43. og Markus kap. 8, v. 18.

[k398](#). erkjendtlig] takknemlig.

[k399](#). Büchner] Johan Andreas Wilhelm Büchner (1730–1815), tysk doktor i medisin, justisråd og stadsfysikus i Bergen. I 1778 utga han *En kort Afhandling om Børne-Koppernes Indpodning*, og skrev senere en avhandling om koppevaksinasjon i Bergen (Erfurt, 1807) (Sollied 1931, 43ff). *En kort Afhandling* befinner seg i Fastings bibliotek (Spesialsamlingene, Universitetet i Bergen).

[k400](#). Paulet] Jean-Jacques Paulet (1740–1826), fransk doktor i medisin. Boken Fasting omtaler (se hans note nederst i artikkelen), var en fortsettelse av Paulets *Historie de la petite Vérole* (1768), og utkom i Amsterdam og Paris i 1776 (i duodes).

[k401](#). Fnat] skabb, hudsykdom.

[k402](#). den veneriske Syge] kjønnssykdom, særlig om syfilis. Syfilis ble også omtalt som «store pokker», mens kopper ble kalt «små pokker» (jf. eng. *small pox*).

[k403](#). Fluidum] flytende stoff, her om luft.

[k404](#). Vehikel] her: redskap, eller overføringsmiddel.

[k405](#). Kordon] rekke av soldater oppstilt for å hindre spredning av smitte.

[k406](#). l'Hotel-Dieu] sykehus i Paris, som regnes som byens eldste.

[k407](#). Vundlægens] kirurgens.

[k408](#). Staldbrodre] venner, kompanjonger (her: andre smittsomme sykdommer).

[k409](#). Minorka fra Engellænderne] den spanske øya Menorca var okkupert av britene fra 1708 til 1756, da franske styrker invaderte øya. I perioden 1763–1802 var øya under vekslende britisk og spansk styre.

[k410](#). Artikkelen ble første gang publisert i *Provinzialblate*, nr. 33, 1780 (Bergen; s. 257–64).

[k411](#). I denne teksten kommer Fasting med et forsvar for romansjangeren, som på 1700-tallet ble regnet som en lavstatussjanger av tvilsom moralsk valør. Fasting løfter særlig frem førromantiske romaner, som appellerer til leserens følelser og sensibilitet, skrevet etter mønster av Samuel Richardsons berømte brevromaner (1740–1750-tallet) og Laurence Sternes *A Sentimental Journey* (1768).

[k412](#). Boghandler Iversen] Christian Henrik Iversen (1748–1827), bokhandler, avisutgiver og forlegger i Odense. Romanen utkom et par år senere i dansk oversettelse ved Jacob Wolf (1749–1819) hos Gyldendal i København (6 bind, 1782–1784). Iversens annonser er ikke kjent.

[k413](#). Sophiens Reise ... Sachsen] *Sophiens Reise nach Mamel und Sachsen* av teologen Johann Timotheus Hermes (1738–1821), utgitt i 6 bind 1769–1773. Romanen er skrevet etter mal av Samuel Richardsons følsomme romaner. Den ble svært populær i Tyskland og også oversatt til flere språk. Den tyske tredjeutgaven fra 1778 fins bevart i Fastings bibliotek (Spesialsamlingene, Universitetet i Bergen).

[k414](#). Grandison og Klarissa] to av Samuel Richardsons (1689–1761) berømte

brevromaner, *Clarissa, or The History of a Young Lady* (1748) og *The History of Sir Charles Grandison* (1753–1754).

[k415](#). Frøken von Weisensøe] romanen *Charlotte, eller forunderlige Tildragelser med Frøken von Weisensøe* (København, 1757–1758) av den danske forfatter, musiker og teaterdirektør Carl August von Thielo (1707–1763).

[k416](#). Albertus Julius] hovedpersonen i den populære utopiske statsromanen *Insel Felsenburg* (1731–1743), skrevet i robinsonadeform av den tyske forfatteren J.G. Schnabel (1692–før 1748).

[k417](#). Lars Larsen Aagrups ... Hendelser] romanen *Lars Larsen, eller Aagerups selsomme Hændelser og forunderlige Tildragelser* (1758) av den danske forfatteren og journalisten Niels Prahll (1724–92).

[k418](#). Efterretninger om Fangne i Tyrkiet] beretninger om sjø- og handelsfolk, også fra Danmark–Norge, som ble tatt til fange av kaperstater i det ottomanske riket (primært Nord-Afrika), ble en egen litterær sjanger på 1700-tallet.

[k419](#). det almindelige Tydske Bibliothek] tidsskriftet *Allgemeine deutsche Bibliothek*, hvor Hermes' roman ble anmeldt av J.K.A. Musäus, først bindvis (1771–1774) og deretter andreutgaven (1778) og tredjeutgaven (1780; anmeldt anonymt).

[k420](#). Sebaldus's Nothanker] den bestselgende satiriske romanen *Das Leben und die Meinungen des Herrn Magister Sebaldus Nothanker* (1773–1776), av den tyske forfatteren og bokhandleren Friedrich Nikolai (1733–1811). Romanen forfekter blant annet religiøs toleranse, samt kritikk av en tendens i følsomhetslitteraturen til å bli navlebeskuende fremfor samfunnsengasjert. Nikolai sto også bak utgivelsen av tidsskriftet *Allgemeine deutsche Bibliothek* og virket for bred formidling av opplysningsideer (V. Žemač (red.), *Geschichte der deutschen Literatur*, bd. I/1, Weinheim 1996, s. 352ff). Det er trolig hans kritikk av følsomhetsromanen, som J.M. Millers *Siegwart* (jf. kommentar nedenfor), som faller Fastings tungt for brystet.

[k421](#). Hinc illæ lachrymæ] lat. «derfor disse tårer». Uttrykket forekommer første gang i Terents' komedie *Andria* (Kvinnen fra Andros; 166 f.Kr.), og ble et stående uttrykk i latinsk litteratur. Se for eksempel Horats' *Epistler* (1.19, v. 41), hvor det benyttes på tilsvarende måte som i Fastings tekst.

[k422](#). Je ne decide ... Rome] fr. «Jeg dømmer ikke mellom Genève og Roma»,

underforstått om hvem som har rett i religionsstriden mellom protestanter og katolikker. Sitatet er fra Voltaires epos *La Henriade* (1728; sang 2), som omhandler den franske kong Henrik 4 (1553–1610). Verslinjen ble et stående uttrykk.

[k423](#). servetur ad inum ... processerit] lat. [hvis du finner opp en ny person, la] «den til siste slutt bevares slik som den trådte frem i begynnelsen». Sitatet er fra Horats' *Ars poetica* (Om diktetekunsten), v. 126 (overs. S. Østerud i Horats 1997, 24).

[k424](#). pater Bossu] René Le Bossu (1631–1680), fransk prest, blant annet kjent for sitt verk om eposet, *Traité du poème épique* (1675).

[k425](#). Franz d'Aubignak] François Hédelin, abbed av Aubignac (1604–1676), fransk dramatiker og forfatter av litteraturteoretiske verker om drama og epos.

[k426](#). skreget Gevalt] ropt om hjelp (bokstavelig: rope at man blir utsatt for vold).

[k427](#). mutatis mutandis] lat. «med de nødvendige tilpasninger».

[k428](#). Ad eventum festinat] lat. «han haster til slutten» [på fortellingen]. Uttrykket stammer fra Horats' *Ars poetica* (Om diktetekunsten), v. 148, hvor det betegner Homers forbilledlige fortellerteknikk i *Odyseen*.

[k429](#). Rabners] den tyske forfatteren og satirikeren Gottlieb Wilhelm Rabener (1714–1771). Han utga satiren «Hinkmars von Repkow: Noten ohne Text» (Noter uten tekst), tilsynelatende en artikkel bestående av bare fotnoter, forfattet av den lærde figuren Hinkmars von Repkow (publisert i tidsskriftet *Neue Beyträge zum Vergnügen des Verstandes und Witzes*, 1745).

[k430](#). St. Hyacinths] Thémiseul de Saint-Hyacinthe (1684–1746), fransk journalist og forfatter. Han skrev i 1714 en satire over fotnoter og kommentarer til litterære verk, *Le Chef d'œuvre d'un inconnu* (En ukjent forfatters hovedverk).

[k431](#). Fieldings] den engelske forfatteren Henry Fielding (1707–1754), som blant annet skrev de komiske romanene *Shamela Andrews* (1741), *Joseph Andrews* (1742) og *Tom Jones* (1749).

[k432](#). Klopstocks Lærde Republik] den tyske dikteren Friederich G. Klopstocks (1724–1803) *Die deutsche Gelehrtenrepublik* (1774), som presenterer en utopisk skisse for et tysk samfunn, styrt av en opplyst elite.

[k433](#). non plus ultra] lat. «det ytterste»; her: et ytterpunkt, et ekstremt tilfelle.

[k434](#). Hr. Birk] sannsynligvis Hans Jørgen Birch (1750–1795), dansk prest, forfatter, oversetter og redaktør. Han hadde før 1780 allerede oversatt en rekke sentrale verk fra fransk, tysk og engelsk, bl.a. av Sterne og Gellert. Han var 1777–1779 medredaktør for og litteraturkritiker i *Ny kritisk Tilskuere*, hvor også Fasting publiserte bokanmeldelser i samme periode.

[k435](#). en bekiendt Bog] *Sandhed til Gudfrygtighed* (1737) av Erik Pontoppidan (1698–1764). Det var en forklaring til Luthers katekisme som ble brukt i leseopplæring og konfirmasjonsundervisning for alle barn i Danmark–Norge til langt ut på 1800-tallet. I forklaringen til det 6. bud (Du skal ikke drive hor), heter det: «Hvad er Horerie i Ord? All liderlig og ublufærdig Tale, liderlige Bøger, Romæner, Viser og Sange, Giekkerie og Narrerie» (1752-utg.).

[k436](#). Menoza] den didaktiske romanen *Menoza, en asiatisk Printz som drog Verden omkring og søgte Kristne, men fandt lidet af det, han søgte* (1742–1743) av Erik Pontoppidan, som også forfattet den nevnte katekimeforklaringen.

[k437](#). S.T. Hr. Hattings ... Præstehistorie] Albert Hattings *Forsøg til en Præstehistorie, eller nogenlunde Efterretning om Biskopperne og Præsterne i Bergens Bye og Stift, fra Reformationen til værende Tid*, utgitt i Bergen (1774) og København (1775). Pontoppidan virket som biskop i Bergen 1747–1754.

[k438](#). Julie Grenville] den irske forfatteren Henry Brookes (1703–1783) roman, *Juliet Grenville, or The History of the Human Heart* (1774; i tysk oversettelse kalt *Julie Grenville*), skrevet i den følsomme romantradisjonen.

[k439](#). Siegwart] den tyske forfatteren og teologen Johann Martin Millers (1750–1814) roman *Siegwart, eine Klostersgeschichte* (1776). I kjølvannet av suksessen til Goethes roman *Unge Werthers lidelser* (1774), utløste følsomhetsromanen *Siegwart* en nesten tilsvarende «Siegwart-feber» i Tyskland.

[k440](#). en berømt Mand] utsagnet tilskrives den tyske forfatteren og oversetteren Johann Arnold Ebert (1723–1789), som var viktig for introduksjonen av engelsk førromantisk litteratur i Tyskland. Sitatet fins gjengitt i et par av C.F. Gellerts brev, her i brev av 4. desember 1754: «Wenn ich, spricht er [Ebert] zu Professor Gärtner [sic] in Braunschweig, den Grandison geschrieben hätte: so wüsste ich gewiss, dass ich seelig werden müsste» («Hvis jeg, sa han til professor Gärtner i Braunschweig, hadde skrevet Grandison, da ville jeg visst at jeg ville bli salig». *C.F. Gellerts Briefwechsel*, utg. J.F. Reynolds, bd. 1, Berlin 1983, s. 208).

[k441](#). Magtsprog] myndighets befaling.

[k442](#). Høysangens Bog] Salomos høysang.

[k443](#). Artikkelen ble første gang publisert i *Provinzialblade*, nr. 42, 1780 (Bergen; s. 329–36).

[k444](#). Fasting argumenterer her for opprettelsen av en skole i Bergen innrettet på handel og næringsliv, som et supplement til byens akademisk forberedende latinskole. I 1767 var det blitt opprettet en slik i Hamburg (se kommentarer nedenfor), som også hadde enkelte norske og danske elever. Utgangspunktet hans er en trykt presentasjon av skolen i Hamburg, *Umständliche Nachricht von der Hamburgerisches Handlungs-Akademie* (1778), skrevet av skolens rektor Johann Georg Büsch (1728–1800). Fasting behandler en annen av Büschs tallrike utgivelser, *Abhandlung von dem Geldumlauf* (1780), i *Provinzialblade* nr. 10, 1780. Bergen fikk først en realskole i 1806. Det skjedde på initiativ av Fastings gudsønn, Lyder Sagen (1777–1850), som også ble morsmåslærer samme sted.

[k445](#). Landsmands Udtryk] Fasting alluderer her til Ludvig Holbergs historieverk *Den Berømmelige Norske Handel-Stad Bergens Beskrivelse* (1737).

[k446](#). Selskaber av ... Patrioter] Det nyttige Selskab i Bergen ble stiftet høsten 1774 på initiativ av rektor ved latinskolen, Jens Boalth (1725–1780), etter mønster av tilsvarende selskaper i Danmark og andre land. Selskapet arbeidet for å fremme nyvinninger innen landbruk, fiskeri og annen praktisk virksomhet. Med «patrioter» forsto man dem som arbeidet for fellesskapets beste. Selskapet er fortsatt aktivt (pr. 2015). I 1776 hadde selskapet utlyst en premie for forslag til «En Handels Skole i Bergen», uten at det kom inn noen svar (Espelid 1975, 128f).

[k447](#). Akademie for ... Konster] Jens Boalth, som i 1765 hadde startet musikkelskapet Harmonien, ønsket å utvide dette selskapets virksomhet til også å omfatte undervisning i tegning og språk. I 1772 ble De frivillige Harmonisters Academi opprettet, som i praksis ble en ren tegneskole, med undervisning i bl.a. arkitektur og karttegning, senere også bokholderi. Det gikk inn i 1786 (Gjesdal 1975, 34).

[k448](#). Læseselskaber og Bibliotheker] Fasting sikter her til private boksamlinger og leseforeninger. Det fantes ikke offentlige biblioteker i Bergen på denne tiden, men latinskolene var fra 1775 pålagt å etablere biblioteker for lærere og elever.

Også den tyske kirke hadde bøker til utlån fra 1778. Selv ble Fasting i 1779 medlem av Det bergenske Læse-Selskab (etablert 1775), en forening som kjøpte inn bøker og periodika som medlemmene kunne låne i Det nyttige Selskabs lokale (Bjerke 2015, 23; Espelid 1975, 285).

[k449](#). Idrætter] arbeid.

[k450](#). Fridericianske Seminarium] *Seminarium Fredericianum* ble startet i Bergen av biskop Pontoppidan høsten 1752. Skolen huset tolv gutter fra latinskolens øverste klasse, som ble gitt undervisning i mer yrkesrettete fag, slik som moderne språk, matematikk og fysikk. Seminaret hadde i 1760- og 1770-årene liten oppslutning, og ble til slutt lagt ned i 1808 (Skogrand 2014, 19f, 25f).

[k451](#). Hr. Prof. Büsches Efterretning] *Umständliche Nachricht von der Hamburgerische Handlungs-Akademie* (1778) av Johann Georg Büsch, jf. innledende kommentar. Fra 1767 ledet han den private handelsskolen i Hamburg.

[k452](#). Büschings Forberedelse] *Vorbereitung zur gründlichen und nützlichen Kenntniz der geographischen Beschaffenheit und Staatsverfassung der europäischen Reiche und Republiken* (1758), av den tyske geografen og pedagogen Anton Friedrich Büsching (1724–1793).

[k453](#). Kommerzgeographie] handelsgeografi.

[k454](#). Büschings Udtog] Anton Friedrich Büschings *Auszug aus seiner Erdbeschreibung* (1762), som utkom i flere opplag, og i en dansk oversettelse i 1772.

[k455](#). Bekmans Teknologi] *Anleitung zur Technologie, oder zur Kentniss der Handwerke, Fabriken und Manufacturen, vornehmlich derer, die mit der Landwirthschaft, Polizey und Cameralwissenschaft in nächster Verbindung stehn* (1777), av Johann Beckmann (1739–1811). Boken ble senere oversatt til dansk (1798).

[k456](#). Manufaktur] fabrikker.

[k457](#). Akkenwalds ... Haandbog] *Grundsätze der europäischen Geschichte zur politischen Kenntniss der heutigen vornehmsten Staaten* (1754), av Gottfried Achenwall (1719–1772), tysk historiker, statsviter og statistiker.

[k458](#). Maitre d'hotel] mann med ansvar for den praktiske driften av en større husholdning.

[k459](#). Konduittliste] anmerkninger eller rapport om oppførsel.

[k460](#). Kameral og Finanzsager] det som angår statens finanser, nasjonaløkonomi.

[k461](#). Teksten ble trykt som artikkel nr. 3 i Fastings tidsskrift *Provinzial-Samlinger* (Bergen 1791, s. 38–56).

[k462](#). Fasting arbeidet fra mars 1784 som politiaktor i Bergen. Politiaktoren var en advokat, beskikket som offentlig anklager i politiretten, men Fasting hadde ingen juridiske eksamener. Rettssakene foregikk i rådhuset, som frem til midten av 1800-tallet også huset byens politiarrest og byfengsel i kjelleren. Cellene var på midten av 1700-tallet overfylt, menn og kvinner sammen, og fangene hadde ikke tilgang til lufteområder, lys eller varme. Selv om det skjedde enkelte forbedringer, ble det ingen større reformer før godt utpå 1800-tallet (Hanssen 1973, 14–17).

[k463](#). Medisinprofessoren J.C. Tode publiserte i 1780 en artikkel kalt «Noget om Fængsler og Tortur» i sitt eget blad *Sundhedstidende* (nr. 6–7, 9.–16. august). Flere av Todes argumenter og eksempler går igjen i Fastings artikkel, blant annet det Fasting skriver om den franske kongens nye fengsler og om foranledningene for engelske fengselsreformer. «Mennesklighed» er et gjennomgående begrep hos Tode, som argument for forbedringer, og det står også sentralt hos Fasting. Men der Tode i del to av artikkelen (16. august) tydelig har måttet moderere sin kritikk av danske fengsler sterkt på grunn av sensuren, er Fasting åpent kritisk til de norske. I et brev fra Fasting til Tode datert 11. mai 1789, skriver han at han leser Todes skrifter med så stor glede og nytte, at han selv har sluttet å skrive (Øst 1825, 166).

[k464](#). Tekstgrunnlaget er en digital faksimile av Nasjonalbibliotekets eksemplar av originalen.

[k465](#). Heu loca ... viro!] lat. «Et sted som ingen lykkelig mann skulle besøke». Fra Ovids *Tristia*, bok 3, Elegi 10, v. 76 (fritt oversatt etter Ovid 1959, 140–41).

[k466](#). Pausanias, og fleere] Pausanias (100-tallet e.Kr.), gresk forfatter. Han er kjent for sin *Beskrivelse av Hellas*.

[k467](#). Helas, tous ... clemence!] fr. «Akk, alle mennesker trenger nåde!» Sitatet er fra Voltaires tragedie *Olympie* (1762/1764; akt 2, scene 2), hvor utsagnet er lagt i munnen på hierofanten (ypperstepresten).

[k468](#). Værer barmhiertige] allusjon til Paulus' brev til Efeserne, kap. 4, v. 32.

[k469](#). Mig ynkes over] referanse til Matteus kap. 15, v. 32, hvor Jesus metter flere tusen tilhørere.

[k470](#). *Kommentar til fotnotetekst: Cicero paastaaer*] Cicero (106–43 f.Kr.), romersk advokat og forfatter. Sitatet stammer fra hans tale for Lucius Murena (kap. 29, del 61).

[k471](#). *Kommentar til fotnotetekst: Fiante*] en tosk.

[k472](#). *Kommentar til fotnotetekst: Seneka*] Seneca den yngre (ca. 4 f.Kr.–65 e.Kr.), romersk filosof og politiker. Han skrev en rekke stoiske skrifter og er særlig kjent for sine moralfilosofiske brev. Han ble i år 41 forvist til Korsika.

[k473](#). *Kommentar til fotnotetekst: vitium animi*] lat. «skavank på sjelen». Sitatet er fra skriftet *De Clementia* (om mildhet) bok 2, 4.4.

[k474](#). *Kommentar til fotnotetekst: Agrippinas*] Agrippina den yngre (0–59 e.Kr.), romersk keiserinne. Hun ba keiser Claudius oppheve Senecas eksil, da hun ville ha ham som lærer for sønnen Nero.

[k475](#). øse Olie i hans Saar] henspiller på historien om den barmhjertige samaritaner, Lukas kap. 10, v. 34.

[k476](#). Hovards] John Howard (1726–1790), fengselsreformator i England, som utga *The State of the Prisons in England and Wales* (1777). Han døde i byen Kherson i daværende Russland (nå Ukraina) av tyfus, som han ble smittet av ved et fengselsbesøk der.

[k477](#). det borgerlige Selskab] samfunnet.

[k478](#). *Kommentar til fotnotetekst: døde i et Hospital*] Howard døde i byen Kherson av tyfus, jf. kommentar ovenfor til «Hovards».

[k479](#). *Kommentar til fotnotetekst: Æres-Støtte*] Howard fikk et minnesmerke i St. Pauls-katedralen i London, i tillegg til minnesmerker i Kherson og Bedford.

[k480](#). *Kommentar til fotnotetekst: Newtons*] Isaac Newton (1642–1727), engelsk fysiker og matematiker som blant annet beskrev sentrale lover innen klassisk mekanikk, som gravitasjonsloven.

[k481](#). Cave, ... cornua!] lat. «Vokt deg, vokt deg, for jeg er svært stridig og er klar til å løfte hornene mot ondsinnede». Sitat fra Horats' epode nr. 6, v. 11–12 (overs. Jon Haarberg).

[k482](#). Wenn ...Lande!] ty. «Når dere med tyver medlidenhet har, så har dere ingen med landet!» Sitatet er fra epigrammet «Veit» av den tyske dikteren Friedrich von Hagedorn (1708–1754).

[k483](#). *Kommentar til fotnotetekst*: Fremmede Læsere] Fastings tidsskrift ble utgitt i Bergen, hvor de fleste kjente til redaktørens identitet. I tillegg ble bladet distribuert til andre sør-norske byer, samt København.

[k484](#). *Kommentar til fotnotetekst*: Kriminal-Aktor] Fasting virket som politiaktor i Bergen fra våren 1784 til sin død i 1791, jf. innledende kommentar til artikkelen.

[k485](#). Organisation] her: et menneskes eller samfunns sammensetning eller orden.

[k486](#). Fertur equis auriga ...] lat. «Kusken mister styringen og forspannet lyder ikke tømmene». Sitatet utgjør siste linje av Vergils *Georgica*, bok 1 (overs. Jon Haarberg).

[k487](#). Dîne hunc ardorem mentibus ... cupido?] lat. «Legger gudene denne ilden i våre hjerter, Euryalus, eller blir menneskets egen ville lengsel en gud for ham?». Fra Vergils *Æneiden*, bok 9, v. 184–85 (fritt oversatt etter Vergil 1960, utg. H.R. Fairclough, 124–25).

[k488](#). *Kommentar til fotnotetekst*: Stæd ... Bog] jf. kommentar til «Dîne hunc ...» ovenfor. Nisus og Euryalus var et vennepar og trojanske soldater under Aeneas' ledelse. Episoden som skildrer deres død står i bok 9 av Vergils *Æneiden*, v. 176–502.

[k489](#). Frihed] i det følgende argumenterer Fasting utfra naturrettstenkning, der menneskene anses for å ha medfødte rettigheter, uavhengig av samfunnsordenen for øvrig. Samfunnets lover, det Fasting under omtaler som «den borgerlige» rett, var dermed noe mennesket hadde valgt å gå inn på for å sikre et stabilt og velfungerende samfunn, selv om det kunne innebære å frasi seg enkelte medfødte rettigheter.

[k490](#). Villien ... de Gamle] uttrykket refererer til den religiøse og filosofiske tradisjonen fra Augustin, med røtter hos Platon, som også Luthers lære bar preg av. Augustin så viljen som kjærlighet, som styrte menneskets liv mot å gjøre det gode.

[k491](#). Plante-Skole] (av lat. «seminarium», planteskole), her i overført

betydning: utdanningssted.

[k492](#). bære Avindskiold] gå til angrep på, føre kamp mot.

[k493](#). *Kommentar til fotnotetekst*: Bayle] Pierre Bayle (1646–1706), fransk filosof og forfatter. Sitatet viser til Bayles verk *Pensées diverses sur la Comète de 1680* (Diverse tanker om kometen i 1680, utk. 1682), hvor det heter i §157 at menneskene har «une disposition du coeur, qui nous fait trouver plus de joie dans l'exercice de la vertue, que dans le pratique du vice» («menneskenes hjerte er ordnet slik, at vi finner mer glede i å utøve dyd, enn å praktisere udyd»).

[k494](#). Pandoras ... Eske] kvinne i gresk mytologi, sendt til menneskene som straff for at Promethevs stjal gudenes ild. Hun brakte med seg et kar (senere omtalt som eske) fylt med sykdommer og plager.

[k495](#). Kreatures] dyr, særlig husdyr.

[k496](#). Pialter] filler.

[k497](#). Vederqvægelse] tilfriskning.

[k498](#). Skribent] jf. Fastings note nedenfor, samt innledende kommentar til artikkelen. Johan Clemens Tode (1736–1806), dansk professor i medisin fra 1774 og en svært produktiv forfatter og skribent. Han utga blant annet et tyvetalls tidsskrifter, særlig innen medisin og litteratur (gjerne i kombinasjon), hvor folkeopplysning var et viktig formål. Fasting kjente Tode fra deres felles redaktørtid i litteraturkritikktidsskriftene *Kritisk Journal* (1773) og *Kritisk Tilskuere* (1775). Om rotter og mus i fengsler skriver Tode: Det Snavs, det Utøi, de Rotter og Muus, den Stank, den forgiftige Luft! Alt dette tilfældige Onde, som findes i saa mange Fængsler, bør aldrig sættes paa Lovenes Regning [...] aldrig har man hørt i vore Tider, at een er bleven dømt til at pilles af Rotter eller forgives af Dunster (*Sundhedstidende*, nr. 6, 9. august 1780, s. 23).

[k499](#). Actore nonprobante ... reus] lat. «Hvis aktor ikke kan bevise sin sak, blir tiltalte frikjent.» Tradisjonell juridisk maksime.

[k500](#). Bastillen] middelalderfestning i Paris, brukt som fengsel på 1600- og 1700-tallet. Stormingen av Bastillen 14. juli 1789, med påfølgende rivning av fengslet, innledet den franske revolusjon.

[k501](#). jus, neminem ... victum] lat. «Vi skal ikke arrestere noen uten lov og dom», juridisk prinsipp i Polen og Litauen frem til slutten av 1700-tallet.

[k502](#). Skiold og Hielm] adelskap.

[k503](#). Hartkorn] dansk betegnelse for størrelse på jordeiendom, benyttet som grunnlag for beskatning. Opprinnelsen for målet var mengden hartkorn (dvs. «hardt korn», bygg og rug) et jordstykke ga.

[k504](#). Livs-Sager] saker hvor fengsel på livstid eller dødsstraff utgjorde strafferammen.

[k505](#). Korskirkens Krysostomus] Khrysostomos, gresk tilnavn som betyr «gullmunn». Fasting sikter sannsynligvis til Johan Nordahl Brun (1745–1816), som i perioden 1774–1793 var sogneprest i Korskirken. Han var kjent som en stor taler og dikter, men Fastings blanding av ironi og utfordrende hyllest lar det skinne gjennom at de ofte var på kant med hverandre.

[k506](#). soit dit en passant] fr. «kan man si i forbifarten».

[k507](#). en eneste] ikke kjent, muligens stiftamtmand i Bergen 1774–1789, Christian de Schouboe (1735–1789).

[k508](#). Stiftamtmand] Frederik Hauch (1754–1839), utnevnt til kammerherre 1779, stiftamtmand i Bergen 1789–1802. Han var dessuten Fastings venn og velgjører.

[k509](#). jeg og fleere] det er ikke kjent hvem som ellers sto bak initiativet, men det er nærliggende å tenke seg at legen Lars Monrad har vært en av dem. Han kom til Bergen i 1787 og ble en av Fastings nærmeste venner. Lyder Sagen skriver: «Ikke nok at Fasting som *Skribent* antog sig de arme Fængsledes Sag; nei, han var egentlig *Hovedmanden* for at Bergens Fængsler, forhen græsselige, nu bleve taalelige» («Forerindring» i Sagen 1837). Også i journalistkollega Bernt Børretzens minnevers ved Fastings død trekkes innsatsen frem: «De sit Fængsel bør med Taarer væde,/Som til Talsmand, ey en Fasting faaer igien» (*Efterretninger fra Adresse-Contoirtet i Bergen i Norge*, 31.12.1791, nr. 53).

[k510](#). *Kommentar til fotnotetekst*: Arkenholzes] Johann Wilhelm von Archenholz (1741–1812), prøyssisk historiker og forfatter. I 1791 rapporterte han fra den franske revolusjon i sitt tidsskrift *Minerva*. Han skrev en rekke historiske verker om Sverige, Tyskland og England, ofte om samtidshistorie og politikk, så som hans annaler fra England utgitt 1789–1800. Sitatet stammer fra *Annalen der Britischen Geschichte des Jahrs 1788* (utg. Hamburg 1790, s. 387–88), hvor det heter: «Ein Prediger in Irland griff jedoch dies wohlthä-System der

abgesonderten Gefängnisse auf der Canzel an, und wählte dazu den Text: 'Es ist nicht gut, dass der Mensch alleine sey'».

[k511](#). *Kommentar til fotnotetekst*: O, tribus Anticyris] eg. «si tribus Anticyris caput insanabile», dvs. «et hode som tre Antikyra-er ikke kan kurere». Ofte benyttet sitat fra Horats' *Ars poetica* (Om skrivekunsten), v. 300. Antikyra var en by kjent for planten julerose (*Helleborus*), som man mente kunne kurere galskap.

[k512](#). brøstfældigt] her: som det står dårlig til med.

[k513](#). ringe for ... Øren] skjenne på, irectesette.

[k514](#). Teksten ble trykt som artikkel nr. 5 i Fastings tidsskrift *Provinzial-Samlinger* (Bergen, 1791), s. 86–88.

[k515](#). Fasting begynte på slutten av sitt liv å interessere seg for botanikk og planla å anlegge en hage på sin eiendom Øvre Møhlenpris. Engelsk hagekunst var idealet, noe som ennå ikke hadde slått an i Bergen. Allerede i *Provinzialblade* (1778–81) ble kinesiske og engelske hager skildret, jf. artikkelen «[Engelsk hagekunst]» ovenfor. I boksamlingen han etterlot seg er det flere verker av Carl von Linné, samt andre botaniske studier. (Samlingen er nå i Universitetsbiblioteket i Bergen, Spesialsamlingene.)

[k516](#). Tekstgrunnlaget er en digital faksimile av Nasjonalbibliotekets eksemplar av originalen.

[k517](#). *Kommentar til fotnotetekst*: Dansk Navn] planten heter i dag jacobslilje på dansk.

[k518](#). *Amaryllis formosissima*] jakobslilje. Den har nå det latinske navnet *Sprekelia formosissima*, etter Johann H. von Sprekelen. Han skaffet til veie planten som ad omveier kom til Linné (se Linné 1742, 99). Spanjolene, som brakte liljen til Europa, oppkalte den etter den spanske skytshelgenen Jakob.

[k519](#). Kliffords Have] hage etablert av bankmannen Georg Clifford den yngre (1685–1760). Linné oppholdt seg hos ham 1736–1738, som ledd i sine botaniske studier.

[k520](#). Linnes Beskrivelse] Carl von Linné (1707–1778) skrev en artikkel om denne planten i *Kongl. Svenska Wetenskaps Academiens handlingar* for 1742: «Anmärkningar öfwer *Amaryllis* den Sköna» (vol. 3, nr. for april, mai og juni, s. 93–102 og ill. «Tab. VI»). Fastings sidereferanse «4 –116» peker på at han

benyttet den tyske oversettelsen av denne skriftserien, *Der Königl. Schwedischen Akademie der Wissenschaften: Abhandlungen, aus der Naturlehre, Haushaltungskunst und Mechanik* (overs. A.G. Kästner, Hamburg). Her står Linnés artikkel i bd. 4 (1750), s. 116–123 (og Tab. VI), som «Anmerkungen über die schöne *Amaryllis*».

[k521](#). obtusa, emarginata] lat. «butt, avkortet».

[k522](#). Genera plantarum] Linnés botaniske avhandling *Genera plantarum* (Plantefamilier), som utkom i 1737, og deretter i en rekke reviderte utgaver i Linnés levetid.

[k523](#). oblongæ] lat. «avlange».

[k524](#). cornutæ] lat. «traktformede».

[k525](#). longitudine fere staminum] lat. «av omtrent samme lengde som (frukt)tråden».

[k526](#). Salomon] kong Salomo (900-t f.Kr.), skildret i Det gamle testamentet. Hans regjeringstid skal ha vært preget av rikdom og fremgang.

[k527](#). Bueck] Johann Nicolaus Bueck (1736–1812), tysk botaniker. Hans verk *Verzeichniss von in- und ausländischen Bäumen, Sträuchern, Pflanzen und Saamen so bekommen* (Bremen, 1779), fins i Fastings boksamling (Spesialsamlingen, Universitetet i Bergen).

[k528](#). Reaumurs Thermometer] R.A.F. Réameurs (1683–1757) temperaturskala, hvor 1 grad tilsvarende 5/4 grad Celsius. 3–8 R° tilsvarende dermed ca. 4–10 C°. Skalaen var i bruk i enkelte land på 1700-tallet.

[k529](#). Non quæri ...addi] lat. «at det uverdige ikke søkes på den andre siden av havene, langt bortenfor Indias fjerne grenser, og tilføyes ikke til vår flora» (overs. Jon Haarberg). Fra René Rapin (1621–87) latinske pastorale på vers, *Hortorum libri IV* (Om hager, i fire bøker; 1655), bok 1, «Flores» (blomster), v. 645–46. Sitatet står også i Linnés artikkel om samme plante, der med referanse til Rapin (1742, 99).

Claus Fastings *Utvalgte artikler* er lastet ned gratis fra bokselskap.no